

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**1923–1938 ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA
LOZAN'IN ETKİSİ**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan: **Aytekin ÇATALÇAM**

İSTANBUL, 2008

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**1923–1938 ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA
LOZAN'IN ETKİSİ**
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezi Hazırlayan:
Aytekin ÇATALÇAM
Öğrenci No:
060771076

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Namık Sinan TURAN

İSTANBUL, 2008

YEMİN METNİ

Sunduğum Yüksek Lisans Tezimi, Akademik Etik İlkelerine bağlı kalarak, hiç kimseden akademik ilkelere aykırı bir yardım almaksızın bizzat kendimin hazırladığına and içerim. .../.../...

Aytekın ÇATALÇAM

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

10 / 11 / 2008

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim dalı *Uluslararası İlişkiler* Bilim dalı yüksek lisans öğrencilerinden 060771076 numaralı *Aytekin Çatalçam*'ın "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "*1923-1938 ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA LOZAN'IN ETKİSİ*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 10.10.2008 tarih ve 2008/26 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Kampüsünde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, ilgili yönetmeliğin (c) bendi gereğince (50) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi ~~ayrıklığı/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red veya Düşeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 7 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
YRD.DOÇ.DR. NAMİK SİNAN TURAN

ÜYE
PROF.DR. MİTHAT BAYDUR

ÜYE
PROF.DR. ABDULHALUK MEHMET ÇAY

PROF.DR. ABDULHALUK MEHMET ÇAY

1923–1938 ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI'NDA LOZAN'IN ETKİSİ

Tezi Hazırlayan: Aytekin ÇATALÇAM

Özet

Bu tez çalışmasında; Lozan Barış Antlaşması'nın ve daha ağırlıklı olarak bu antlaşmada çözülemeyen sorunların, 1923 – 1938 yılları arasındaki Atatürk dönemi Türk Dış Politikası'nı ne şekilde etkilediği ele alınmıştır. Bu çerçevede, Türkiye'nin bu dönemde dış politika anlamında münasebetler kurduğu bazı devletler ile olan ilişkileri irdelenmiştir. Bunun yanında, devletlerin iki savaş arası olan bu dönemde hissetmiş oldukları ulusal güvenlik kaygıları sebebiyle göstermiş oldukları uluslararası güvenliği sağlama çabalarına da değinilmiştir. Dünyanın, revizyonistler ve statükocular olarak iki zıt gruba ayrıldığı ve birkaç yıl sonra ortaya çıkan Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yaşandığı, yani gerek siyasi gerekse ekonomik açıdan büyük sıkıntıların yaşandığı bir ortamda Türkiye başarılı bir dış politika uygulayabilmiştir. Sıkıntılı olan bu dönemde, Türkiye'nin ilgili devletlere yönelik nasıl bir denge politikası izlediği açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denge Politikası, Revizyonistler, Statükocular, Uluslararası Güvenlik, Çözülemeyen Sorunlar

THE EFFECT OF LAUSANNE ON TURKISH FOREIGN POLICY OF ATATÜRK PERIOD 1923–1938

Writer of the Thesis: Aytekin ÇATALÇAM

Abstract

It is discussed within this thesis study; how the Peace Treaty of Lausanne and especially the matters which could not be solved within this treaty affected the Turkish Foreign Policy of Atatürk Period between the years 1923 and 1938. Within this framework, Turkey's relationships with some countries that it is in connection in terms of foreign policy have been examined. Besides this, the efforts of maintaining the international security based on their national security worries that they had in this term between two wars, have been also mentioned. Turkey managed to hold a successful foreign policy in an atmosphere in which the world separated into two groups as revisionists and status quo supporters and in which a few years later the World Economic Crisis has been experienced, consequently in which most troubles were experienced in terms of not only politics but also economy. It is tried to be expressed what kind of a balance policy is adopted directed to mentioned states in this troubled term.

Key words: Balance Policy, Revisionists, Status Quo Supporters, International Security, Unsolvable Matters

İÇİNDEKİLER

Yemin Metni	
Jüri Sayfası	
Türkçe Özet ve Anahtar Kelimeler	
İngilizce Özet ve Anahtar Kelimeler (Abstract)	
Kısaltmalar	III
Giriş	1

I.BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE VE SONRASINDA DİPLOMASİ

1. KURTULUŞ SAVAŞINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI	2
2. GENEL HATLARIYLA LOZAN BARIŞ KONFERANSI	7
2.1. Barış Konferansı Hazırlık Aşaması	7
2.2. Barış Konferansı ve Ankara Hükümeti'nin Politikası	8
2.3. Lozan Antlaşması'nın Değerlendirilmesi	12

II. BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLANI SONRASINDA DIŞ GELİŞMELER

1. İNGİLTERE İLE İLİŞKİLER	15
1.1. Lozan Sonrası Durum	15
1.2. Musul Sorunu	17
2. FRANSA İLE İLİŞKİLER	23
2.1. Osmanlı Borçları Sorunu	24
2.2. Hatay (Sancak) Sorunu	25
3. YUNANİSTAN İLE İLİŞKİLER	29
3.1. Lozan Sonrası Durum	29
3.2. Etabli (Yerleşik) Sorunu	30
3.3. Patrikhane Sorunu	35
3.4. 1930 Antlaşmaları	37

4. ALMANYA İLE İLİŞKİLER	40
4.1. Weimar Dönemi (1923–1933)	40
4.2. Nazi Dönemi (1933–1939)	42
5. İTALYA İLE İLİŞKİLER	46
5.1. 1923–1934 Dönemi	46
5.2. 1934–1939 Dönemi	48

III. BÖLÜM

SSCB VE ORTADOĞU İLE OLAN İLİŞKİLER

1. SSCB İLE İLİŞKİLER	51
1.1. 1923–1936 İş Birliği Dönemi	51
1.2. 1936–1939 Ayrılık Dönemi	55
2. ORTADOĞU'DAKİ GELİŞMELER	58
2.1. İran ile İlişkiler	58
2.2. Afganistan ile İlişkiler	62
2.3. Sadabad Paktının Kurulması	63

IV. BÖLÜM

MONTRÖ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1. MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ	68
1.1. Montrö Boğazlar Konferansı	68
1.2. Montrö'yle Getirilen Geçiş Rejimi ve Lozan'daki Kısıtlayıcı Hükümlerin Kaldırılması	71
2. ULUSLARARASI GÜVENLİK SORUNLARI VE TÜRKİYE	74
2.1. Milletlerarası Güvenlik ve Silahsızlanma Çabaları	75
2.2. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi	76
2.3. Balkan Antantı	79
Sonuç ve Genel Değerlendirme	84
Kaynakça	85
Özgeçmiş	89

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.k	Adı Geçen Kitap
a.g.m.	Adı Geçen Makale
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AP	Akdeniz Paktı
bkz.	Bakınız
BP	Balkan Paktı
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
GB	Gümrük Birliği
LBA	Lozan Barış Antlaşması
LBS	Lozan Boğazlar Sözleşmesi
MC	Milletler Cemiyeti
MCGK	Milletler Cemiyeti Genel Kurulu
MCK	Milletler Cemiyeti Konseyi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

Giriş

Lozan Barış Antlaşması'nın ve daha ağırlıklı olarak bu antlaşmada çözülemeyen sorunların, 1923 – 1938 yılları arasındaki Türk Dış Politikasını nasıl etkilediğinin incelendiği bu çalışmada, dönem itibariyle dış politika anlamında münasebette bulunulan Batı Avrupa Ülkeleri, Ortadoğu Ülkeleri ve SSCB ile olan ilişkiler incelenirken, uluslararası güvenliği sağlama çabalarına da değinilmiştir. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olması sebebiyle nasıl işgale uğradığı, Türkiye'nin bu durum karşısında nasıl bir tavır sergilediği, her iki tarafın da savaşla ilgili nasıl bir psikolojiye sahip oldukları, Türkiye'nin hep barışı düşünerek Misak-ı Milliye sağlamaya çalıştığı, Lozan Barış Konferansı'nda müttefik devletlerinin İstanbul ve Ankara Hükümetlerini davet etmelerinin saltanatın kaldırılışına nasıl sebep olduğu, Lozan Barış Konferansı'nda Türk tarafının nasıl bir politika izlediği, buna karşılık müttefiklerin tutumlarının nasıl olduğu anlatılmıştır.

İkinci bölümde; Lozan'da çözülemeyen sorunların yaşandığı ülkelerle olan münasebetlerin, bu sorunların çözülmesi yolunda sürdürüldüğü görülmüştür. Bu kapsamda, İngiltere ile ilişkilerde Musul, Fransa ile ilişkilerde Osmanlı Borçları ve Hatay (Sancak), Yunanistan ile ilişkilerde Etabli (Yerleşik) ve Patrikhane Sorunlarının belirleyici olduğu görülmektedir. Birinci dereceden sorunların yaşanmadığı Almanya ve İtalya ile ilişkilerde ise, Almanya'da 1933 yılında Hitler'in iktidara gelmesiyle yayılmacı ve saldırgan politikanın nasıl arttığı, Weimar döneminde ise ilişkilerin daha sıcak olduğu, İtalya'da 1922 yılında iktidara gelen Mussolini'nin nasıl bir yayılmacı politika izlediği incelenmiştir.

Üçüncü bölümde; SSCB ile statükonun korunması yönünde bir görüş birliği olması sebebiyle samimi ilişkiler geliştirildiği, Türkiye'nin bu durumu uzun süre kendisine dayanak yaptığı, 1939'lu yıllarda ilişkilerin bozulmasına rağmen aradaki köprülerin yıkılıp atılmadığı, İran ile olan ilişkilerde ise münasebetlerdeki genel durum ve İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti, Afganistan ile ilişkilerdeki işbirliğinin nasıl devam ettiği ve yaşanan bazı pürüzler anlatılmıştır.

Son bölümde ise; değişen uluslararası ortam sebebiyle Türkiye'nin, 1923 yılında kabul edilen Boğazlar Rejimini değiştirmek için nasıl yoğun bir çaba harcadığı, değiştirilen rejim ile hangi hususların değiştiği ve bunların Türkiye için ne kadar önemli olduğu, uluslar arası alanda duyulan ulusal güvenlik kaygıları ve bunların etkisiyle girilen uluslararası güvenliği sağlama çabaları açıklanmaya çalışılmıştır.

I.BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE VE SONRASINDA DİPLOMASİ

1.KURTULUŞ SAVAŞINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Birinci Dünya Savaşına Almanya-Avusturya grubu yanında katılan Osmanlı İmparatorluğu savaşın sonunda yenilen devletler arasındaydı. Osmanlı orduları özellikle 1917 Rus Devrimi'nden sonra Kafkas bölgesinde başarılar elde etmiş olsalar da güney cephelerinde kendilerinden nicelik ve nitelik olarak daha iyi durumda olan kuvvetlere karşı o kadar başarılı olamadılar ve sürekli geri çekilmek zorunda kaldılar. Devam eden süreçte de 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaşı durdurmak zorunda kaldılar. İtilaf Devletleri ise bu mütarekenin 7. maddesi; "Müttefiklerin kendi güvenliklerini tehlike altında gördükleri her yeri işgal edebilecekleri"ne istinaden Anadolu'da işgal sürecini başlattılar. İngilizler Güneydoğu Anadolu'yu, Fransızlar Adana'yı, İtalyanlar ise Antalya'yı işgal ettiler. İstanbul da bu üç devletin yüksek komiserlerinin denetiminde bulunuyordu. Bu devletlerin amacı istedikleri gibi bir anlaşma hazırlayarak Osmanlı Devleti'ne imzalatmaktı. İşgal sürecinin toplumsal direnişi kışkırtmak anlamında en keskin dönemeci ise Yunan Ordusunun 15 Mayıs 1919 da İzmir'e girmesiyle yaşandı. Bu noktada Osmanlı siyasal seçkinlerinin bir kısmı itilaf devletleriyle başa çıkmanın imkânsızlığına inanıyorlar, İngilizlerin himayesine girilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Başta Mustafa Kemal olmak üzere bu görüşte olmayanlar ise yavaş yavaş Anadolu'da bir direniş hareketi örgütüyorlardı.¹

Anadolu'da işgaller sürecine bağlı olarak yerel düzeyde başlayan direniş hareketleri Mustafa Kemal'in Doğu Anadolu'ya III. Ordu Müfettişi olarak gönderilmesiyle merkezileşme yönünde gelişti. Mustafa Kemal'in Anadolu'daki çalışmaları yalnız iç kamuoyunu direniş çağırıp örgütlemekle kalmıyor, bu direnişin dış dünyada da sözcülüğünü yapacak şekilde geliyordu. Nitekim diplomatik çabalar ve girişimler milli mücadelenin başından itibaren yeni doğmakta olan Türkiye'nin dış politika hedeflerini de belirlemiş oluyordu.²

Askeri ve politik güç oranı olarak bakıldığında büyük bir dengesizliğin göze çarptığı milli mücadele aynı zamanda 19. yüzyıl Avrupa'sında ekonomik ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak hız kazanan paylaşım ve koloniyalizmle de hesaplaşma girişimidir. Mustafa

¹ Sönmezoğlu, F., Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul, 1994, s.33.

² Gönlübol, M.- Sar, C., Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara, 1997, s.5.

Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderildiği zaman kafasında iki husus vardır; birincisi resmi olan görevi yani askeri ve mülki olan görevdir. İkincisi ise zamanı geldiğinde uygulamaya koyacağı kafasındaki kendi görevidir ki o da Paşa'nın "Milletin iradesini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ifadesinde kendini göstermiştir.³ Mustafa Kemal böyle zorlu bir göreve giriştiği zamanda kendisine fayda sağlayan durumlar da söz konusuydu. İlk olarak bu ülkeler (İngiltere, Fransa, İtalya) kendi içlerinde basit sayılamayacak problemlere sahiptiler ve bu problemlerle ciddi şekilde uğraşmaları gerekiyordu. İkincisi bu devletler kendi aralarında politik ve diplomatik çekişmeler yaşıyorlardı. Müttefiklik durumları oldukça zayıflamıştı. Üçüncüsü bu devletlerin kamu oylarında ciddi bir savaş aleyhtarlığı söz konusuydu, hatta savaşları bitiren savaşın kendileri tarafından kazanıldığını vatandaşlarına duyurmuşlardı ve artık herkes savaşlardan yorulmuş terhis olmayı bekliyordu. Türklere karşı muharebeyi kaldıracak durumda değillerdi. Son olarak ise müttefikler, Sevr'de Sovyetleri hiç hesaba almamışlar hatta aksine Bolşeviklerin üstüne asker yollayarak, mevcut iç savaşı körükleyerek ve ambargo uygulayarak Rusları doğmadan öldürmeye çalışmışlardı. Bu durum ise Moskova'nın yardımını Ankara'ya sağlamıştı.⁴

Mustafa Kemal'in bu dönemdeki başlıca amacı Anadolu'daki askeri ve siyasi yapılanmayı kurmaktır. Misak-ı Milli de bu şekilde oluşmaktaydı. Bu amaçla ABD ve Fransa ile yakınlaşma çabaları görülmektedir. Avrupa'ya karşı ABD'den, İngiltere'ye karşı da Fransa'dan destek elde etme düşünülmekteydi. Öte yandan Sovyet rejimi ile diyalog kurularak ilişkiler geliştirilmeye çalışılmışsa da Sovyetlerin karşılıklı yapılan yazışmalarda açık bir ittifaktan bahsetmedikleri, ancak Türkiye'deki milli direniş hareketine sempati duydukları görülmektedir. Milli mücadelenin oluşum zamanı olan bu dilimde (1919-1920) bazı önemli gelişmelere rağmen ülkenin dış arenada yalnızlık içinde bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁵

Önüne çıkmakta olan olumsuzluklara rağmen Mustafa Kemal Paşa mücadelenin ilk adımlarının atıldığı Samsun'a çıkışından itibaren Türkiye'nin siyasal yapısının belkemiğini teşkil eden "temsil politikasını" başlatmış, Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri örgütlerini kurmuş ve

³ Süslü, A., "Misak-ı Milli,1914-1920", Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu (Atatürk Araştırma Merkezi), Ankara, 1998, s.24.

⁴ Oran, B., Türk Dış Politikası, İstanbul, 2003, c.1, s.98-99, ayrıca Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kılıç, S., Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, İstanbul, 1998.

⁵ Kürkçüoğlu, Ö.- Gönübol, M., "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, (Yay.Haz.B.Türkdoğan), Ankara, 2000, s.6-7.

bunun üzerine dayandırdığı Kurtuluş Savaşı'nı meclis çatısı altına almıştır⁶. Mustafa Kemal hem iç politikada hem dış politikada en büyük dayanağın milletin kendisi olduğunu düşünüp, her hareketini buna göre planlamıştır. Kurtuluş Savaşı dönemine bakıldığında dış politika ataklarından ziyade yeni bir Türk Devleti kurulma çabaları görülmektedir. Şüphesiz ki kendi ayakları üzerinde durmayı başaramayan bir devletin uluslararası alanda başarı elde etmesi beklenemez. İşte bu dönemde de Mustafa Kemal düzenlenen kongrelerle birlik ve bütünlüğü sağlamaya çalışmaktadır.⁷

Mustafa Kemal, milli mücadele için gerekli olan siyasi alt yapıyı sağladıktan sonra dış politikada karşılıklı güven ve bağlılığı amaçlayan açık ve samimi bir siyaset izlemiştir. Türkiye'nin izlediği siyasetteki samimiyet uluslararası alanda beklediği ilgiyi görmüştür. Mustafa Kemal önderliğindeki hareketin nihai amacı her zaman barış olmuştur. Bunu Paşanın şu ifadelerinde açıkça görmekteyiz; “Dürüst ve açık olan dış siyasetimiz özellikle barış düşüncesine dayanır. Uluslararası herhangi bir sorunumuzu barış araçlarıyla çözümlenmeyi aramak bizce çıkar ve anlayışımıza uyan bir yoldur. Bu yol dışında bir öneri karşısında kalmamak içindir ki, güvenlik ilkelerine ve onun araçlarına çok önem veriyoruz. Uluslararası barış havasının korunması için Türkiye Cumhuriyeti, elinden gelen herhangi bir hizmetten geri kalmayacaktır.”⁸

Türk Dış Politikasına baktığımız zaman ister istemez 19. yüzyılda Avrupa dengelerine göre belirlenen Osmanlı Devleti'nin Dış Politikasının doğal bir benzerini görmekteyiz. Statükoyu iyi değerlendiren dengeli politikası sayesinde zayıfladıktan sonra bile uzun süre yaşayabilmiş olan Osmanlı gibi Türkiye Cumhuriyeti de ilk kuruluş yıllarındaki statükoyu iyi değerlendirebilmiştir. Bu bağlamda Türk diplomasisi Osmanlı diplomasisinin tabii bir uzantısıdır diyebiliriz. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Türkiye Cumhuriyeti dış politikada yeni kurulan diğer devletler gibi sıkıntı çekmemiş, acemilik yaşamamıştır. Türk Dış Politikasının yürütülmesinde özellikle devletler arası politikada bir eşitlik ve karşılıklılık esası görmek zor değildir. Hatta bu yaklaşım milli mücadeleyi başlatan bir unsur haline gelmiştir.⁹

Bu dönemde Fransızlar, işgal ettikleri bölgelerden öncelikle Maraş ve Urfa'dan çekilmek zorunda kalmışlardır. Antep bölgesinde ise oldukça sıkıntılı bir durumda

⁶ Ürer, L., Mondros'tan Mudanya Mütarekesine Türk Dış Politikası, İstanbul, 2005, s. 39-79.

⁷ Tanör, B., Türkiye'de Kongre İktidarları 1918-1920, İstanbul, 1998.

⁸ Par, A.H. -Önen, M.A., Atatürk'ü Anlamak, İstanbul, 1981, s.202.

⁹ Oran, a.g.k., s.23.

kalmışlardır. Fransızlar, bu durum üzerine Ankara Hükümeti'nden 1920 yılının Mayıs ayının aşlarında mütareke talebinde bulunmuşlardır. Bu teklif, Ankara Hükümeti'nin kendisini uluslararası alanda tanıtabilmesi için iyi bir fırsattı. Mayıs ayının sonlarında 20 gün süreli bir mütareke yapılmış olmasına rağmen Fransızlarla girilen çatışmalar devam etmiştir. Antep bölgesinde sıkıntılı günler yaşayan Fransızların, bu bölgenin boşaltılmasını, Türklerin teslim olmalarını istemelerine rağmen Antepliler teslim olmamış, aksine Fransızları iyice zora sokmuşlardır. Ancak ilerleyen günlerde ortaya çıkan cephane ve yiyecek sıkıntısını bir türlü çözemeyen Antepliler 8 Şubat 1921 tarihinde teslim olmuşlardır. Fransa bu noktada her şeye rağmen barış istemiştir. Gerçekleştirilen görüşmelerde Türk tarafı, Misak-ı Milli merkezli, Fransa tarafı ise Sevr merkezli hareket etmiştir. Görüşmeler 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması ile neticelenmiştir. Ankara Antlaşması ile hem Fransa, İngiltere ile ters düşmüştür hem de Ankara Hükümeti müttefik devletlerden biri tarafından tanınmış olmuştur. Diğer taraftan, Güney Cephesindeki kuvvetleri Batı Cephesine kaydırma fırsatı bulunmuştur. Bu noktada Ankara Antlaşması, TBMM Hükümeti'nin gerçekleştirdiği büyük bir başarı olmuştur. Bu antlaşma ile birlikte, Fransa ile Türkiye arasındaki savaş durumu sona ermiştir.¹⁰

Kendisinin paylaşımında haksızlığa uğradığını düşünen İtalya ise, Türkiye'nin bağımsızlığını istemekle birlikte, Batı Anadolu'da İngiltere'nin Yunanistan'ı kullanarak etkili olmasından endişe duyuyordu. İşte böyle bir ortamda Türkiye, milli mücadele için gerekli olan bütün ihtiyaçlarını giderme noktasında Sovyetlerle işbirliği yapmaya karar vermiştir. Bu niyetlerini Sovyetlere iletmışler ve olumlu cevap almışlardır. Yapılan görüşmeler, Sovyetlerin Kafkaslarda ödün istemeleri ve Ankara Hükümeti'nin geleceğine pek güvenmemeleri sebebiyle uzun süre sonuçsuz kalmıştır. Batı Cephesinde kazanılan başarının etkisiyle 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetlerle Moskova Antlaşması imzalanabilmiştir. Ankara bu antlaşmayla eline güzel bir koz geçirmiştir. Sovyetler, Ankara'nın kabul etmediği antlaşmaları kendilerinin de kabul etmediklerini belirterek Türkiye'yi uluslararası arenada destekleyeceklerini göstermişlerdir. Türkiye, cephelerde varlığını gösterdikçe müttefiklerin Türkiye'ye bakış açısı değişmeye başlamıştır. Bunun bir göstergesi olarak 21 Şubat 1921'de Londra'da düzenlenecek olan Londra Konferansı'na Türk Delegeleri de davet edilmiştir. Türkiye için büyük bir tanıtım ve propaganda aracı olan bu konferansta İngiltere'nin İtalya ve Fransa ile olan ayrılıkları iyice su yüzüne çıkmıştır.¹¹

¹⁰ Ateş, T., "Ulusal Kurtuluş Savaşında Türk Dış Politikası", Türk Dış Politikasında Sorunlar, (Der. E. Çam), İstanbul, 1989, s.4-5.

¹¹ Ateş, T., a.g.m., s.6-7.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Yunan Ordusu gibi Türk Ordusu da toparlanmaya çalışmıştır. Yunanistan bu dönemde siyasal karışıklıklar içerisindeydi. Aynı zamanda savaşa yönelik hiçbir gücü kalmamıştır. Dolayısıyla bir ateşkes bulup kendini kurtarmak istemektedir. Türkiye ise Ankara Hükümeti ile ülkede tam bir egemenlik sağlamış ve memleketin bütün kaynaklarını kullanabilir duruma gelmiştir. Bu dönemde müttefikler savaşa yönelik hiçbir hazırlık yapmamak şartıyla ateşkes imzalanmasını teklif etmişlerse de Mustafa Kemal imzalanacak bir ateşkesin mutlaka orduların toparlanmasına imkân vereceği sebebiyle bu teklifi kabul etmemiştir. Ancak ateşkes ile birlikte Türk topraklarının boşaltılması aynı anda başlarsa bu teklifin kabul edilebileceği ifade edilmiştir. Bu arada Sakarya'nın üzerinden aylar geçmesine rağmen ordunun hala bir harekette bulunmaması eleştirilere neden oluyordu. Bu durum "Başkomutanlık Yasası"nın da onaylanmasını güçleştirmiş, mecliste muhalif gruplarla tartışmaların meydana gelmesine sebep olmuştur. Her şeye rağmen daha önce iki defa uzatılan başkomutanlık yasası Mustafa Kemal'in devreye girmesiyle üçüncü defa uzatılmıştır. Yunan Ordusuna son darbeyi vurmak için tüm hazırlıklarını tamamlayan Batı Cephesindeki Türk Ordusu, 26 Ağustos 1922'de saat 05.30'da ani bir baskın şeklinde Büyük Taarruza başlamıştır. Yunan Ordusuyla 30 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal'in planladığı şekilde yapılan bir meydan savaşı (Başkomutan Meydan Savaşı) ile Yunan Orduları kesin bir yenilgiye uğratılmış ve bir kısım asker tutsak alınmıştır.¹²

Büyük Taarruz sadece İzmir için gerçekleşmemiş, bütün Batı Cephesi hattınca sürdürülmüştür. Cephenin güneyinde İzmir'in kurtarılması, kuzeyinde ise Eskişehir ve Bursa'nın kurtarılması hedeflenmiştir. Uğradıkları yenilgi sonucunda Türk topraklarını seri şekilde terk ederek uzaklaşan Yunanlıların bu denli çabuk yenilgiye uğrayacaklarını öngöremeyen İngiltere şaşkınlık içerisinde endişelenmiştir. 20 Eylül 1922'de Paris'te toplanan İngiltere, Fransa ve İtalya Dışişleri Bakanları, karşılaştıkları bu sıkıntılı durumu değerlendirerek en sonunda Mustafa Kemal'i ya da göndereceği bir temsilciyi Mudanya'ya, ateşkes görüşmelerine davet etmeye karar vermişlerdir. Mudanya Ateşkesi görüşmelerinde Türkiye'yi İsmet Paşa temsil etmiştir. Türk tarafı burada Yunan Ordusunun, Meriç Nehrinin batısına çekilmesini talep etmiş, Yunan Ordusunun Doğu Trakya'da bulunmasına rağmen imzalanacak olan ateşkesin hiçbir anlam ifade etmeyeceğini savunmuştur. Sonunda, Mudanya Ateşkesi, Yunan Ordusunun Doğu Trakya'yı boşaltması ve boşaltılan bu bölgeyi asıl barış

¹² Ateş, T., a.g.m., s.9-13.

antlaşması imzalanıncaya kadar müttefik kuvvetlerinden bir kuvvetin işgal etmesi prensibiyle imzalanmıştır.¹³

2.GENEL HATLARIYLA LOZAN BARIŞ KONFERANSI

2.1.Bariş Konferansı Hazırlık Aşaması

Mudanya'dan bir hafta sonra müttefik olan üç devlet (İngiltere, Fransa, İtalya) Japonya adına da yaptıkları bir girişimle Doğu'ya kalıcı bir barış getirmek amacıyla Ankara ve İstanbul hükümetlerini Lozan'da görüşmelere davet ettiler. Ankara başından beri Kurtuluş Mücadelesini büyük fedakârlıklarla kazanmış, demokratik bir rejim olarak bireysel otoriteye dayalı bir rejimle uluslararası alandaki temsil yetkisini paylaşmak istemiyordu. Bunu defalarca ifade etmişlerdi. Bu noktada saltanatın kaldırılarak sadece Ankara hükümetine dayalı bir ulusal temsil gerekiyordu. Tam bu sırada İstanbul hükümetinden bir yazı geldi; Ankara Hükümeti'nin Lozan için bir temsilci seçmesini, seçmeyecekse İstanbul Hükümeti'nin Ankara için bir temsilci belirleyeceğini söyleyen bu yazı Sadrazam Tevfik Paşa imzasıyla gönderilmişti. İstanbul'dan böyle bir yazının gelmesi Mustafa Kemal'in düşüncelerini hayata geçirmesinde etkili olmuştur. 1 Kasım 1922 de alınan bu kararla saltanat kaldırıldı ve halifenin ise TBMM tarafından yine Osmanlı Hanedanı arasından seçileceği kabul edildi.¹⁴

Lozan Konferans süreci 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşu ve Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan tamamen atılmaları ile başlar. Ankara Hükümeti kendini ve Anadolu'yu en iyi şekilde savunmuş ve büyük başarılar elde etmiştir. 29 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ile Anadolu kurtarılınca, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ni çöktüren galip devletler Anadolu gerçeğini bütün sonuçlarıyla kabul etmek zorunda kaldılar. Burada şu hususu mutlaka görmek lazım; Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletler Almanya dahil olmak üzere yenilen devletlerden hiçbirisiyle görüşmemişlerdir. Türkiye ise Lozan'da galip devletlerle barış görüşmeleri için masaya oturmuş ve hakkaniyet esasına dayalı bir barışı hedeflemiştir.¹⁵

¹³ Ateş, T., a.g.m., s.14-16.

¹⁴ Oran, a.g.k., s.215.; Poyraz, F., İsmet İnönü, İstanbul, 2008, s.70-71.

¹⁵ Aydemir, Ş., S., Tek Adam, İstanbul, 2004, c.3., s.97-98.

Saltanatın kaldırılmasından sonra artık Ankara Hükümetini Lozan'da temsil edecek heyetin tespit edilmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa Mudanya görüşmelerindeki başarısından dolayı Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın baş delege olmasını önerdi. Ancak Karabekir Paşa askerlerin delege olmaması gerektiğini söylemişti. Bazıları da İsmet Paşa'nın baş delege olarak değil de danışman olarak gönderilmesini, baş delege olarak ise Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in gönderilmesinin uygun olacağını düşünüyorlardı. Tartışmaların ardından İsmet Paşa Hariciye Vekilliğine atanarak baş delege seçilmiştir. İkinci delege olarak Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur, üçüncü delege olarak Trabzon milletvekili Hasan Saka seçildi ve onlarla beraber çok geniş bir danışmanlar grubu oluşturuldu.¹⁶ Artık Lozan Barış Konferansı çağrısı yapan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, tüm görüşmelere çağrılan Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, ABD, boğazlarla ilgili çağrılan SSCB, hem boğazlar hem de Trakya sınırı ile ilgili çağrılan Bulgaristan, ticaret ve yerleşim gibi belli konularla ilgili çağrılan Belçika ve Portekiz'in katılımıyla başlayacaktı.¹⁷

2.2.Barış Konferansı ve Ankara Hükümeti'nin Politikası

İsmet Paşa beraberindeki heyetle beraber İsviçre'nin Lozan kentine geldiklerinde karşılaştıkları tablodan hiç de hoşnut kalmamıştır. Heyeti getiren trenin yanaşacağı istasyon boşaltılmış, istasyonun dışındaki Türk olmayan kalabalık heyeti merak ve hayretle izlemiş, heyetin kalacağı otel önünde muhtemelen daha önceden bilgilendirilen Mısırlılardan ve Türklerden oluşan küçük bir grup heyet otele girerken alkışlamıştır. İsmet Paşa'nın bu görüntüyü beğenmediği yüzünden anlaşılmıştır. Ayrıca konferansın toplanma tarihi heyete 13 Kasım 1923 olarak bildirilmiştir. Oysa konferans bir hafta ertelenmiş ve bundan heyete bilgi verilmemiştir. Bu saygısız hareket İsmet Paşa'nın canını sıkan bir unsur olmuştur. İsmet Paşa bu bir haftalık bekleme süresini birtakım diplomatik temaslarda bulunarak ve gazetecilere demeçler vererek geçirmiştir.¹⁸ 20 Kasım 1922 tarihinde başlayıp 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanarak tamamlanan antlaşma sadece bir barış antlaşması değil aynı zamanda Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletlere karşı elde ettiği siyasi bir antlaşmadır. İngiltere, konferansın başından sonuna kadar her türlü konuda sınırsız tasarruf sahibi olmak ve konferansı tamamen kendisi yönlendirmek istiyordu. İngilizlerin üzerinde en

¹⁶ Poyraz, F., İsmet İnönü, İstanbul, 2008, s.71-72.; Gülcan, Y. - Şenşekerci, E., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, İstanbul, 2001, s.157.

¹⁷ Karacan, A. N., Lozan Konferansı, İstanbul, 2005.; Ardaçoç, N., Atatürk, İstanbul, 1988, s. 64.; Oran, a.g.k., s.216.; Gülcan, Y. - Şenşekerci, E., a.g.k. , s.158.

¹⁸ Göldaş, İ., Lozan, İstanbul, 2000, s.45.

çok durdukları konu Boğazlar ve Musul meselesiydi. Ruslar Boğazlar konusunda Türkiye'yi destekliyorlardı. İngilizlerin uzlaşmaz tavırları sebebiyle konferans iki buçuk ay kadar bölünmüş olsa da en sonunda Boğazlar konusunda üç devletin mutabakata varması ve Musul meselesinin Türkiye ve İngiltere arasında konferans kapandıktan sonra dokuz ay içerisinde çözülmesinin kabul edilmesiyle tamamlanmıştır.¹⁹

Konferans açılışında İsviçre Başbakanının konuşmasından sonra İngiliz baş delegesi Lord Curzon'un konuşma yapmasından sonra bizim baş delegemiz olan İsmet Paşa'nın da konuşma yapması eşit haklarla konferansta bulunduğumuzun bir ihtarı olmuştur. Bu konferansta galip devletlerin Türkiye üzerinde Osmanlı dönemindeki ekonomik yapıyı devam ettirmek istedikleri görülmektedir. İsmet Paşa'nın imzalatılmak istenen antlaşmayı imzalamaması ve İngilizlerin uzlaşmaz tavırları sebebi ile ara verilen toplantılar 23 Nisan 1923'te tekrar başladı ve İsmet Paşa bu fırsattan istifade ile bir basın açıklaması yapmış ve Türkiye'nin konferansa en erken gelen ve en son ayrılan devlet olduğunu hatırlatarak Türkiye'nin iyi niyetini ispatlamıştır.²⁰

T.B.M.M. Hükümeti İsmet Paşa'yı Lozan Konferansı'na gönderirken kendisine üç sayfa ve on dört maddeden oluşan bir talimat listesi vermiştir. Lozan'daki pazarlıklar mutlak surette bu talimatlar üzerinden yapılacaktır. Bu on dört maddeye bakıldığında çoğunlukla sınırlarla ilgili hususlardan oluştuğu görülmektedir. Dolayısıyla Lozan aynı zamanda Misak-ı Milli'yi sağlama mücadelesiydi.²¹

¹⁹ Karakuş, E., Türk-İngiliz İlişkileri, İstanbul, 2006, s.76.

²⁰ Erikan, C., Komutan Atatürk, İstanbul, 2006, s.752.

²¹ 12 Ocak 1920 tarihinde son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın açılması milli mücadelenin dönüm noktası olarak kabul edilebilecek anlarından biridir. Mustafa Kemal'in toplanan bu son meclisin Anadolu'da toplanmasını istemesine rağmen meclis İstanbul'da toplanmıştır. Mustafa Kemal, meclisin İstanbul'da toplanması sebebiyle seçilmiş olan bir grup milletvekilini Ankara'ya çağırarak Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar çerçevesinde çalışılmasını istemiş ve alınacak kararlarda etkili olmaya çalışmıştır. Misak-ı Milli, tamamen milli bir taahhüd mahiyetindeydi, içeriğinde ise sınır, istiklal ve inkişaf esaslarını barındırmaktaydı. Bunun haricinde tazminat ve manda yardımı gibi konular kesinlikle Misak-ı Milli içerisinde yer almış değildir. Sonunda, Misak-ı Milli, 28 Ocak 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan'da yapılan gayri resmi toplantıda, orada mevcut bulunan bütün milletvekillerinin oybirliği ile kabul edilmiş, 121 milletvekili tarafından imzalanmıştır. 16 Mart 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın İngiliz askerleri tarafından basılması üzerine Ankara'ya kaçan mebuslar ve Anadolu'dan gelen diğer temsilcilerle birlikte 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM açılmış ve akabinde yeni meclis Misak-ı Milli'yi aynen kabul etmiştir. Misak-ı Milli, 17 Şubat 1920 günü Meclis-i Mebusan'ın açık birleşiminin ikinci oturumunda oybirliği ile kabul edilmiş, ardından da bu beyannamenin dünya parlamentoları ve bütün basına duyurulması kararlaştırılmıştır. Misak-ı Milli aynı zamanda bir parlamento kararı olması hasebiyle, itilaf devletlerinin Türkiye'nin geleceğini ilgilendiren kararlar almak için toplantılar düzenledikleri bir dönemde hem Türkiye'nin barış şartlarını gösteren bir program hem de itilaf devletlerine yönelik hazırlanmış siyasi bir mesaj görevi görmüştür. Misak-ı Milli Beyannamesi ile aynı zamanda altı yüzyıllık Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarının hem fiilen hem de hukuken bırakılabileceği tüm dünyaya ilan edilmiştir. bu husus ilan edilirken diğer taraftan Arap toprakları dışında kalan diğer Osmanlı-İslam halk çoğunluğunun yaşadıkları bölgelerin

Lozan'da Türkiye'yi temsil edecek heyete verilen on dört maddeye bakacak olursak, bu on dört maddede kısaca; Doğu sınırı, Irak sınırı, Suriye sınırı, Adalar, Trakya sınırı, Batı Trakya, Boğazlar ve Gelibolu, kapitülasyonlar, azınlıklar, Osmanlı borçları, ordu ve donanmanın sınırlanamayacağı, yabancı kuruluşlar, bizden ayrılan ülke, cemaat ve vakıfların hakları ile ilgili hususlar açık olarak belirtilmiş ve bu konuların ısrarla savunulması istenmiştir.²²

Burada bir husus dikkatleri çekmektedir. Ankara hükümeti, özellikle Ermeni yurdu kurulması ve kapitülasyonların korunması konularında heyete kesin talimat vermiş hatta bu konularda bir anlaşmazlık söz konusu olduğu takdirde hükümete bilgi vermeden konferansı terk ederek dönmelerini istemiştir. Uluslararası bu konferansa yönelik olarak 20-30 sayfalık bir talimatnamenin yeterli olmaması sebebiyle Mustafa Kemal ile heyet arasında yoğun olarak telgraflaşma yaşanmıştır. Bu telgraflaşma olayı İngiliz istihbaratının İstanbul'daki merkezinden aynen izlenmiş ve şifre çözücü personel tarafından İngiliz Hükümetine aktarılmıştır. Hatta Lord Curzon konferans esnasında aldığı istihbarat raporlarına göre İsmet Paşa'nın kendisini Ankara Hükümeti'nin kabul edebilecekleri ile Mütteliklerin kabul edebilecekleri arasında sıkışıp kaldığını dahi yorumlayabilmiştir. Ancak İngilizlerin bu istihbaratlardan fazla yararlanamadıkları görülmüştür.²³

Konferans, üç ana komisyon üzerinde yürütülüyordu. Birinci komisyonun başkanı İngiltere'ydi, ülke ve askerlik konuları ile ilgileniyordu. İkinci komisyonun başkanı İtalya'ydı

kendilerinin yönetimine bırakılmasını ısrarla belirtmişlerdir. Misak-ı Milli'de sınırlar; güney sınırı (Suriye ve Irak sınırı), batı sınırı (Batı Trakya sınırı) ve kuzeydoğu sınırı (Kars, Ardahan ve Batum sınırları) olarak düzenlenmiştir. Bu çerçevede güney sınırı değerlendirilirken, Suriye ile olan sınırın Osmanlı Devleti'nin Halep Vilayeti'nin güney sınırındır ve bu sınır, Osmanlı Devleti'nin 23 Haziran 1919'da Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtırada belirtilmiş olan güneybatı sınırının aynısıdır. Irak ile olan sınıra bakıldığında genel olarak Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgelerinin Misak-ı Milli içerisinde bulunduğu görülmektedir. Batı sınırı değerlendirilirken, bu bölgeyle ilgili olarak beyannameye geçen ifadeye göre bu bölgenin anavatana katılması anlamına geldiği ancak o dönemde bu düşünce açıklanamadığı için sadece Batı Trakya'daki Müslüman Türk halkın kendi kaderini kendisinin belirlemesi gerektiği belirtilmiştir. Kuzeydoğu sınırı değerlendirilirken ise bu bölgede adı geçen Kars, Ardahan ve Batum bölgelerinde gerektiği halde yeniden bir halk oylaması yapılabileceği belirtilmiştir. Bu ifade, açık olarak bu bölgenin anavatanın bir parçası olduğunu göstermektedir. Zaten bu bölgede kurulan kısa ömürlü hükümet hazırladığı anayasada Batum'dan Nahçıvan'a kadar olan topraklarının düzenlenecek olan asıl barış antlaşmasından sonra Osmanlı topraklarına dahil edilmesini öngörmüştür. Bu konuda bkz. Budak, M., Misak-ı Milli'den Lozan'a, İstanbul, 2008, s.141-162 ayrıca Melek, K., "Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Petrolleri", Türk Dış Politikasında Sorunlar, (Der. E. Çam), İstanbul, 1989, s.45.

²² Şimşir, B. N., "Lozan ve Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu", Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer (Yay.Haz.M.Aközer), İstanbul, 1993, s.25.; Gölbaş, a.g.k., s.46.

²³ Sharp, A. - Jeffery, K., "Lord Curzon ve 1922-1923 Lozan Konferansı'nda Gizli İstihbaratın Kullanımı", Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer (Yay. Haz. M. Aközer), İstanbul, 1993, s.147.; Oran, a.g.k., s.217.

ve yabancılara uygulanacak rejim ile ilgileniyordu. Üçüncü komisyonun başkanı Fransa'ydı, ekonomik, mali konular ve Osmanlı borçları konuları ile ilgileniyordu. Gerçekten de görüldüğü gibi komisyon başkanı devletler kendilerini en fazla ilgilendiren konuları paylaşmışlardı. Musul topraklarındaki petrol ve boğazlar İngiltere için çok önemliydi, Osmanlı'dan alacaklı olanların çoğu Fransız vatandaşıydı ve üç büyük içinde en eski kapitülasyoncu İtalya'ydı²⁴.

Lozan'da Ankara Hükümeti o zamanlarda taleplerini makul ölçülerde sınırlandırabilmiştir. Uzun vadede Ankara Hükümeti imparatorluk sınırlarını daraltmış, daha çok ulus-devlet yapısına hakim tek parçalı bir devlet kurarak ekonomik, siyasal ve sosyal planlarla Avrupa uluslar topluluğu içine girmeye yönelik hareket etmiştir²⁵.

Ankara Hükümeti Lozan Konferansı'ndaki görüşmeleri gerçek bir uyuşma arzusu ile sürdürmüştür. Heyet ve delegasyon ısrarlı biçimde Türk Milletinin her medeni ve yetenekli millet gibi yaşamaktan başka gayesi olmadığını belirtmiş, uluslararası sistemde eşit ve egemen haklara dayalı bir ilişkinin alt yapısını kuracak barışı sağlamak için çalışmışlardır.²⁶

İsmet Paşa diplomasiyi çok iyi bilen müttefik liderlerinin karşısında, asker geçmişine rağmen, onların dilinde (Fransızca) eşitlik ilkesini gözeterek Türk tarafının tezini savunmuştur. Lozan gerçekten de sancılı bir diplomatik sürecin sonunda imzalanabilmiştir. Sonunda ortaya bir uzlaşma metni çıkmıştır. Nitekim Türkiye'nin kontrollü bir şekilde oluşturulan bu anlaşmayı imzalamaya şiddetle ihtiyacı vardır. Müttefiklerin doğal üstünlükleri ve baskın konumları karşısında Ankara hükümeti'nin her sıkıştığında kullandığı iki silah olmuştur. Birincisi; Misak-ı Milli'dir ki heyet bu belgeyle sınırlandırıldıklarını bunun dışına çıkmaları halinde hem memlekete döndüklerinde çok yıpranacaklarını hem de bu durumda ortaya çıkacak belgenin meclisten geçme ihtimalinin olmadığını belirtmişlerdir. İkincisi; Batılılaşmadır ki heyet özellikle kapitülasyonlar konusunda müttefiklerin baskılarının yersiz olduğunu zaten Türkiye'nin artık bundan sonra batıya dönük reformları hızlı bir şekilde yapacağını, yüzümüzün batıya dönük olduğunu belirtmişlerdir²⁷.

²⁴ Oran, a.g.k., s.218-219.

²⁵ Sander, O., "Lozan'ın Uluslararası Tarih Açısından Yorumu", Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer (Yay. Haz. M. Aközer), İstanbul, 1993, s.14.

²⁶ Bıyıklı, M., Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları, İstanbul, 2006, s.276.

²⁷ Oran, a.g.k., s.219.

2.3.Lozan Antlaşması'nın Değerlendirilmesi

Sınırlar: Konferans'ta Sovyet sınırı ile İran sınırımız görüşülmemiştir. Bulgaristan'ın güney sınırı Karadeniz'den Meriç Irmağına kadar Bulgar-Yunan sınırı olarak belirlendi. Edirne'yi içine almak koşuluyla Meriç'ten sonraki sınır Ege Denizi'ne kadar uzanmakta ve Türk-Yunan sınırını oluşturmaktadır. Ancak Türkiye-Bulgaristan-Yunanistan sınırının her iki tarafındaki otuz kilometrelik bir alan askerden arındırılmıştır. Suriye ile sınır 1921 Türk-Fransız antlaşmasında kabul edilen sınır olarak belirlendi. Bu sınır bugünkü sınırımızla aynıdır sadece Hatay dışarıda bırakılmıştır. Irakla ilgili sınır saptanamadı ancak şu hüküm getirildi; Türkiye ile Irak arasındaki sınır bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren İngiltere ile Türkiye arasında diplomasi yoluyla çözümlenecekti, çözümlenemezse konu Milletler Meclisine götürülecekti. Bu resmen Musul'un İngiltere'ye bırakılması demektir. Çünkü dokuz ay Türkiye'yi oyalayan İngiltere kesin bir şekilde egemen olduğu Milletler Cemiyeti'nde istediği sonucu doğal olarak alacaktı. Adalar konusunda ise Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan Adaları dışındaki tüm kuzey adaları silahsız olmaları koşulu ile Yunanistan'a, Onikiada ise İtalya'ya bırakılmıştır.²⁸

Kapitülasyonlar: Konferans'ın kesintiye uğramasının en büyük sebeplerinden olan bu husus 28.md'deki kısa bir hükümlerle karara bağlanmıştır; "Bağıtlı yüksek taraflar, her biri kendi yönünden, Türkiye'deki kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul ettiklerini bildirirler."²⁹ Bu Türk tarafının kazandığı önemli bir diplomatik başarıydı. Böylelikle Türkiye ekonomik ve siyasal anlamda bağımsızlığını kazanmış oluyordu.

Azınlıkların Korunması: Lozan'da azınlıklarla ilgili olarak getirilen hükümlerin altı çok güçlü biçimde çizilerek Türk makamları tarafından hiçbir şekilde geri alınamayacağı karara bağlanmıştır. Bunlardan genel olarak bahsetmek yerinde olacaktır. Türkiye'de herhangi bir Türk uyruğunun herhangi bir dili herhangi bir yerde serbestçe kullanma özgürlüğü getirilmiş ve hiçbir şekilde kısıtlanamaz denilerek hüküm güçlendirilmiştir. Buradaki her yerden kasıt resmi daireler hariç her yerdir. Hatta bunun içine her türlü yayın konuları da girmektedir. Bunun bir istisnası mahkemelerdir. Kendini savunmanın önemine de atıfta bulunan hükümde kişi ister Türk ister yabancı olsun mahkemede kendisini en iyi bildiği dilde savunma hakkına sahiptir. Lozan'la birlikte artık azınlıklar giderlerini kendileri karşılamak

²⁸ Oran, a.g.k., s.223-224.

²⁹ Oran, a.g.k., s.225.

şartıyla her türlü okulu, eğitim ve öğretim maksatlı sosyal kurumları serbestçe kurabilecek, buralarda kendi dillerini serbestçe kullanabilecek ve bu faaliyetlerin kurulmasında, yönetilmesinde, denetlenmesinde eşit haklara sahip olacaklardır. Buradaki her türlü okul ifadesinden ilkokuldan üniversiteye kadar her okulu açabileceklerini ancak denetim ve yönetim konularında devletin genel kurallarına tabi olacaklarını anlamaktayız. Türkiye, LBA ile gayrimüslim azınlıklarla ilgili olmak üzere uluslararası yükümlülükler meydana getirmeyi ve bunların milletler cemiyetinin garantisi altında olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca Türkiye'deki gayrimüslimlerin elde ettiği hakların aynısını Yunanistan'daki Müslümanlar için de geçerli olduğu kabul edilmiştir³⁰.

Mali Hükümler: Mali hükümler adı altında Osmanlı Devlet Borcu ele alınmıştır. Antlaşma bu borçları dörde bölüyordu. Bunlar; Türkiye, 1912–1913 Balkan Savaşlarında kendilerine Osmanlı'dan toprak katılmış olan devletler, antlaşmanın 12. ve 15. maddelerinde belirtilen adalarla son maddede belirtilen toprak parçasının kendilerine bırakılan devletler, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmış Asya toprakları üzerinde kurulan devletlerdir. Borcun ödeme koşullarının ayrıntılı olarak ayarlanmasının Paris'te bir komisyon tarafından yapılması kabul edildi. Borçların bu dört ülkeye paylaşılmasını Düyun-ı Umumiye Meclisi yapacaktır. Borçlar bu meclis tarafından, Balkan Savaşından öncekiler ve Balkan Savaşı'ndan sonra Birinci Dünya Savaşı'na kadar olanlar olmak üzere paylaşmıştır. Ayrıca bağıtlı taraflar her türlü zarar temin taleplerinden vazgeçmişlerdir. Hatta Türkiye'nin 1914'te İngiltere'den sipariş ettiği savaş gemileri için önceden ödemiş olduğu paraları bile talep etmemiştir. Yunanistan'ın zararımızı karşılamayı kabul etmesine rağmen Türkiye Yunanistan'ın savaş sonrası durumuna bakarak herhangi bir ödeme almamış ancak sınır bölgesindeki Karaağaç yapılan ek protokolle Türkiye'ye verilmiştir.³¹

Lozan Boğazlar Sözleşmesi: Lozan'la beraber boğazlara geçiş serbestliği geldiğini görmekteyiz. Bağıtlı taraflar Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'ndan denizden ve havadan geliş-gidiş serbestliğini ilan ve kabul etmişlerdir. Sözleşmenin 2. maddesinde Boğazlardan geçiş düzenleniyordu. Buna göre iki grup vardı; 1-Ticaret gemileri ve askeri olmayan uçaklar; barış zamanında hiçbir işlem olmaksızın, hangi bayrak ve yük olursa olsun gece-gündüz geçebiliyorlardı. Savaş zamanında Türkiye tarafsızsa yine barış zamanındaki gibi geçişler serbest olacak eğer savaşan taraflardansa düşmana yardım etmemek

³⁰ Oran, a.g.k., s.228-229.

³¹ Oran, a.g.k., s.231. bu konuda en geniş bilgi Ürer, L., Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları, İstanbul, 2003.

şartıyla tarafsız gemi ve uçaklar geçebilecek, düşman gemi ve uçakları konusunda ise Türkiye istediği önlemi alabilecektir. 2-Savaş gemileri ve askeri uçaklar; barış zamanında geçebileceklerdir. Ancak bunun istisnası olarak Karadeniz’de kıyısı olmayan bir devlet Karadeniz’deki en güçlü donanmadan daha güçlü bir donanma geçiremeyecektir. Bununla birlikte her biri 10000 tonu geçmeyen en fazla üç gemi geçebilecektir. Türkiye’nin savaşan taraflardan olması durumunda barıştaki kısıtlama geçerli olmak koşuluyla tarafsız gemiler serbestçe geçebilecek, tarafsız denizaltılar da suyun yüzeyinden geçecektir. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarındaki bazı bölgeler askerden arındırılmış ve savunmasız hale getirilmiştir. Askerden arındırılan bölgelerde asayiş sağlaması için gerekli olan polis ve jandarma kuvvetleri haricinde kuvvet olmayacaktır. Ayrıca bu antlaşmayla İstanbul’da Boğazlar Komisyonu adı altında bir komisyon kurulacaktır. Bu komisyonun başkanı bir Türk olacak ve diğer üyeleri ise antlaşmanın imzacı devletlerinden oluşacaktır. Komisyonun görevi boğazlardaki geçişlerin antlaşmayla düzenlenmiş olan şekliyle yapılıp yapılmadığını kontrol etmek olacaktır. Sonuç olarak Lozan Boğazlar Sözleşmesi Türkiye’ye iki türlü hâkimiyet sınırlaması getirmektedir; birincisi askerden arındırılmış bölgeler, ikincisi ise Boğazlar komisyonu’dur diyebiliriz.³²

³² Oran, a.g.k., s.232-234.

II. BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLANI SONRASINDA DIŞ GELİŞMELER

1.İNGİLTERE İLE İLİŞKİLER

1.1.Lozan Sonrası Durum

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İkinci Dünya Savaşı'na kadar iki önemli gelişme uluslararası ortamdaki ilişkileri ciddi anlamda germiştir. Bu önemli gelişmelerden birincisi revizyonist-antirevizyonist (statükocu) çekişmesidir. Birinci Savaşı bitiren temel barış antlaşması olan Versay Antlaşması'nın çok katı olması uygulanabilirliğini yok etmiştir. Dolayısıyla savaştan galip çıkan İngiltere ve Fransa ile mağlup çıkan Almanya arasındaki mücadele yeniden başlamıştır. İkinci önemli gelişme ise 1929 yılında baş gösteren Dünya ekonomik bunalımıdır ki zaten savaş yorgunu olan bütün devletler bu bunalımdan ciddi şekilde etkilenmişlerdir. İşte Lozan sonrasında Türk Dış Politikası bu sıkıntılı süreç içerisinde sürdürülmeye çalışılmıştır. Ancak genel anlamda sıkıntılı dediğimiz bu sürecin Türkiye'ye ciddi fırsatlar çıkardığı da bir gerçektir. Bu fırsatları şu şekilde sıralayabiliriz; birincisi, Avrupa'nın bu dönemde tek bir gücün egemen olduğu barış düzenleri kuramaz hale gelmesiyle diğer bölge ülkeleri gibi Türkiye de rahat bir nefes alabilmiştir. İkincisi, revizyonist-statükocu kavgasında her iki tarafın da jeopolitik konumundan dolayı Türkiye'ye yanaştıkları görülmüştür. Üçüncüsü, Türkiye'nin korkularından olan Rusya 1917'den sonra kendini toparlamaya çalışmakta olduğu için bir tehditten ziyade o günkü şartlarda dostluk ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Bu dönemde gerek İngiltere gerekse de diğer tüm devletlerle olan ilişkiler Mustafa Kemal'in ustalığıyla birleşen bir denge politikası içerisinde bahsedilen fırsatlar kullanılarak yürütülmüştür.³³

Lozan Barış Antlaşması Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemin habercisi olarak değerlendirilebilir. Konferansın daha ikinci kısmında Lord Curzon'un yerine İngiliz yüksek komiseri Sir Rumbold'un katılması İngiltere'nin yumuşak bir politikaya girmeye çalıştığını göstermektedir. Artık Türkiye'nin gelişmek için dışarıdan özellikle de İngiltere'den yardım alması gerektiğine inanılıyordu ancak alınacak böyle bir yardımın İngiltere'ye doğuda Birtakım üstünlükler sağlayacağı da göz ardı edilmiyordu. Uygun ortama rağmen Türk-İngiliz

³³ Oran, B., Türk Dış Politikası, İstanbul, 2003, c.1, s.242.

ilişkileri Lozan'dan hemen sonra normale dönememiş, İngiltere'nin Türkiye'yle eşit düzeyde gerçekleştirilen ilişkileri bir süre yadırgadığı görülmüştür.³⁴ Öte yandan Türkiye güçlendikçe İngiltere'nin ona olan ihtiyacı da artmaktadır. Çünkü İngiltere giderek zayıflamakta, sömürgeciliğin nesli tükenmek üzeredir. İngiltere gerek Avrupa'da gerek uzak gerekse de Yakın Doğu'da farklı devletlerin sağlam rekabetiyle karşı karşıyadır. Özellikle 1917'de devrimden sonra Rusya'nın kendini toparlamaya başlamasıyla İngiltere'nin güçlenen Türkiye'ye ihtiyacı artmıştır. Bu dönemde batının giderek zayıflamasına rağmen Mustafa Kemal batının büyük devleti olan İngiltere'yi dış politikasının temel dayanağı olarak belirlemiştir. Kaldı ki Doğu Akdeniz'deki İtalyan tehlikesi Türkiye için de endişe kaynağı halindedir. Bu ve benzer tehlikeler için Türkiye de İngiltere'ye ihtiyaç duymaktadır. Lozan'dan sonra Türkiye dış politikada yeni oluşumdan kaynaklanan sorunları gidererek uluslararası siyasette sağlam bir zemin oluşturmaya çalışmıştır. 1930'lu yıllarda tam istikrarı sağlamışken Avrupa'da buhranlar meydana gelmiş ve ister istemez Türkiye'yi de içine almıştır. Türkiye'nin bu dönemde oynadığı barış ve güvenlik savunucusu rol herkes tarafından fark edilmiştir.³⁵ Bu çerçevede 1923'den sonra birçok devletle özellikle İngiltere ile çeşitli antlaşmalar yapılmıştır. Ancak bu antlaşmalar Türkiye'ye yatırımlar yapılmasını sağlayamamış yani bu antlaşmalarla iktisadi yardımlaşmalar gerçekleşmemiştir. Türkiye iktisadi açıdan yalnız kalmıştır. 1929 dünya ekonomik buhranı ile iktisadi yardımlaşma iyice zorlaşmıştır.³⁶

Anadolu'daki kurtuluş mücadelesi başarıyla tamamlandıktan ve müttefik devletler İstanbul ve Anadolu'yu tamamen boşalttıktan sonra İngiltere'nin bölgedeki bağlantısı manda yönetimleri vasıtasıyla devam etmiştir. Ortadoğu'da İngiltere ile yaşanan Musul sorunu dışında 1920'li yıllarda İngiltere ile başkaca bir sorun yaşanmamıştır. Bu dönemde İngiltere ile ilişkileri geren bir olay daha vardır; İngiltere'nin büyükelçiliğinin Ankara'ya taşınması sorunu. Anadolu hareketini Ankara'dan komuta eden Mustafa Kemal ve arkadaşları yeni kurulan devletin başkentini Ankara olarak ilan etmişlerdi. Bunda Osmanlı'nın son döneminde başkent olan İstanbul'un savaş durumunda çok kolay bir şekilde kuşatılabilir olması gibi stratejik durumların da etkisi vardı. İngiltere bu durumu birçok devlet gibi hemen kabullenemedi ve reddetti. Hatta İngiltere'nin Ankara'ya diplomatik nezakete yakışmayacak sözler söylediği görülmüştür. Bu durumun altında İngiltere'nin yeni bir Türk devleti kurulmuş

³⁴ Karakuş, E., Türk-İngiliz İlişkileri, İstanbul, 2006, s.79.

³⁵ Karakuş, a.g.k., s.87-89.

³⁶ Aydemir, Ş.S., Tek Adam, İstanbul, 2004, c.3, s.317-320.

olmasını kabullenemiyor olması yatmaktadır. Türkiye bu dönemde İngiltere ile pürüzleri gidermek için çabalamıştır. İngiltere'nin büyükelçilik açması için bedelsiz bir arazi dahi temin etmiştir ancak İngiltere'nin Ankara'ya elçilik açması Musul sorununun İngiltere'nin istediği doğrultuda çözülmesi akabinde gerçekleşecektir.³⁷ Türkiye Lozan'dan sonra İngiltere ile alakalı olarak temel anlamda Musul sorunuyla ilgilenmiştir ancak bu dönemde Türkiye hızlı bir değişim yaşamaktadır. Değişimin yönü “batı” olarak belirlenmiştir ve “batılılaşma” yolunda seri inkılâp hareketlerine girişilmiştir. İngiltere ise Türkiye'nin batıya olan yolculuğunda güçlü bir simge olarak görünmektedir. Bu açıdan Türkiye İngiltere ile olan ilişkilerini sorunsuz olarak sürdürmeye çabalamaktadır.³⁸ Her şeye rağmen Lozan Barış Antlaşması'nda Musul Meselesi çözülememiş, İngilizler ile çekişmelere neden olmuş ve iki taraf da farklı tezler ileri sürmüşlerdir.³⁹

1.2.Musul Sorunu

Lozan'dan kalan sorunlar arasında çözümü ülkemizi en fazla zorlayanlarından biri İngiltere, Türkiye ve Irak'ı ilgilendiren Musul Meselesi olmuştur. Musul Sorununun çözümü Türkiye'yi çözüm noktasında zorlamıştır ama gerek İngiltere ile gerekse de diğer batılı devletlerle olan ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Musul bölgesi Sevr Antlaşmasına göre kurulması planlanan Kürdistan'a bırakılıyordu, müttefiklerin ilk planı buydu. Sevr'in uygulanamayacak kadar katı oluşu ve İstanbul hükümetinin bu antlaşmayı imzalaması sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti bu antlaşmayı tanımamıştır. Bunun üzerine İngiltere Musul'u Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak işgal etmiştir. Lozan Konferansı'nda Türk-Irak sınırı konuşulurken İsmet Paşa Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunan Musul'un Türkiye'ye bırakılmasını ifade etmişse de İngiliz temsilcisi Dışişleri Bakanı Lord Curzon konferans bitmediği sürece İngiltere'nin fiili işgali altında bulunan Musul'un Irak sınırları içerisinde kalmasını ısrarla savunmuştur.⁴⁰

Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi, Batılı devletlere, güvenlikleri bakımından tehlikede buldukları takdirde, Osmanlı Devleti'nin stratejik öneme sahip yerlerini işgal edebilme hakkı vermekteydi. Hatta aynı mütarekenin 24. maddesine göre batı devletleri

³⁷ Oran, a.g.k., s.258.

³⁸ Yalçın, E. S., “Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi” Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Yay. Haz. B. Türkdoğan), Ankara, 2000, s.323.

³⁹ Dilan, H. B., Türkiye'nin Dış Politikası, İstanbul, 1998, s.28.

⁴⁰ Gönülobül, M. - Sar, C., Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara, 1997, s.66.

doğudaki altı Ermeni Vilayetinde herhangi bir asayişsizlik çıkması halinde bu bölgelere doğrudan asker göndererek işgal gerçekleştirebileceklerdi. Bu maddelere getirilen bu yorumlar Türkler tarafından kabul edilmemiştir ancak buna rağmen birçok bölge bu maddelere istinaden işgal edilmiştir.⁴¹

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul Osmanlı'nın elindeydi, İngilizler Musul'un 30 kilometre güneyinde bulunmaktaydılar. Buradan büyük bir süratle Musul'u ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. İngiltere bu topraklarda yıllarca hüküm sürmüş olan Türklere karşı Ortadoğu'nun tek hakimi olmak istiyorlar hatta müttefikleri Fransa'yı bile bu topraklara sokmak istemiyorlardı. Böylece kendilerine göre savaş sonrasında yapılacak olan barış görüşmelerinde güçlü bir durumda olacaklardı. İngiltere, 3 Kasım'da burayı işgal etti ve işgali 15 Kasım'da tamamladı.⁴²

Musul bölgesi kurtuluş mücadelesinde kurtarılamadan Ekim 1922'de Mudanya Ateşkesi imzalandı ve Musul Sorunu Lozan'a kaldı. Musul bölgesi Türkiye açısından insanı konular, güvenlik konuları ve petrol yönünden önem taşımaktaydı. İngiltere açısından ise petrol kaynakları ve Musul'un Hint Yolu üzerinde bulunması yönünden önem arz ediyordu. İsmet Paşa Musul konusunun ilk olarak ikili görüşmelerle ele alınmasını istemiştir. Bunun üzerine yapılan ikili görüşmelerde İsmet Paşa Anadolu'nun fakir olduğunu ve Musul topraklarına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Lord Curzon ise Musul Meselesi'nin petrolle bir alakası olmadığını bu konunun özel petrol şirketleriyle görüşülmesi gerektiğini, ancak İngiliz Hükümeti'nin kendilerine yardım yapabileceğini belirtmiştir. İkili görüşmelerden sonuç çıkmaması üzerine konu konferans gündemine gelmiştir. İsmet Paşa burada bir taraftan kendi görüş ve tezlerini anlatmaya çalışırken diğer taraftan da büyük çoğunlukla çarpıtmaya dayalı İngiliz tezlerini yıkmaya çalışmıştır.⁴³

Musul Sorunu konferansın ilk toplantısında çözülememiştir. İkinci toplantıda Lord Curzon meselenin Milletler Cemiyetine intikal ettirilmesini teklif etti. Ancak İsmet Paşa meselenin Türkiye sınırları içerisinde olan vatan toprağı olduğunu İngiltere için ise kendi topraklarından başka topraklar üzerinde uygulamak istediği bir vesayet konusu olduğunu belirtti. Lord Curzon ise İsmet Paşa'nın bu cevabı üzerine İngiltere'nin Milletler Cemiyeti

⁴¹ Melek, K., "Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Petrolleri", Türk Dış Politikasında Sorunlar, (Der. E. Çam), İstanbul, 1989, s.38.

⁴² Melek, a.g.m., s.39.

⁴³ Karakuş, E., Türk-İngiliz İlişkileri, İstanbul, 2006, s.80.;Oran, a.g.k., s.260.; Aydemir, a.g.k., s.109.

Misakı'nın 11. maddesine göre hareket edeceğini yani ortada savaş tehlikesini doğurabilecek bir uyuşmazlığın olduğunu gerekçe göstererek Misakın 11.maddesindeki tüm tedbirleri alacağını söylemiştir. Nihayet İsmet Paşa bu anlaşmazlığın barış antlaşmasına engel olmasını önlemek için bu konunun antlaşma yürürlüğe girdikten sonra 1 sene içerisinde İngiltere ile Türkiye arasında çözülmesi şartıyla konferans gündeminden çıkarılmasının uygun olacağı kanaatini bildirmiştir. İngiliz murahhas heyeti de konunun 1 yıl süreyle ikili görüşmelerle çözülmesini, olumsuz sonuçlanması halinde Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesi şartıyla kabul etmiştir.⁴⁴

Türk heyeti konferansta kendi görüşlerini farklı dayanaklar üzerinde anlatmaya çalışmıştır. Bunları kısaca şu şekilde açıklayabiliriz; Türk heyeti etnografik açıdan bölgenin daha çok Türkler ve Kürtlerden oluştuğunu, Kürtlerin de İngilizlerden ziyade bölgede Türk egemenliğini tercih edeceklerini, T.B.M.M.'de de Kürt milletvekillerinin mevcut olduğunu, onların da Musul'un Türkiye'den ayrılmasını istemediklerini, Arapların bölgede azınlık kaldığını buna rağmen Araplardan dolayı bölgenin ayrılamayacağını, hukuksal açıdan bakıldığında; Musul'un ateşkesten sonra işgal edildiğini, bu durumun hem uluslararası hukuka hem de Wilson İlkeleri'ne aykırı olduğunu, Türk tarafının konunun bölge halkına havale edilerek bir plebisit yapılmasını ve sonucuna göre davranılmasını istediğini İngiltere'nin ise bu öneriyi bölge halkının cahil olduğunu ve doğruları tercih edemeyeceğini bahane ederek geri çevirdiğini belirtmiştir. Tarihsel açıdan bakıldığında; bölgenin 11. yüzyıldan beri Türklere ait olduğunu, coğrafi açıdan ise; bölgenin Anadolu'nun bir uzantısı olduğunu, özellikle Musul'u Akdeniz'e bağlayan demir yollarının yapılmasıyla Musul'un Irak'tan çok Anadolu'ya ait olduğunun yine görüleceğini, ekonomik açıdan bakıldığında; bölgenin Diyarbakır ve Akdeniz limanlarına bağlı olduğu, Bağdat ve Basra'nın Irak Devleti'ne ekonomik olarak yeterli olduğu, askeri ve stratejik açıdan bakıldığında; Musul'un Güneydoğu Anadolu'nun çeşitli bölgeleri arasında ulaşım açısından önemli olduğu, İngilizlerin söylediği gibi Musul Bağdat'ın güvenliği açısından önemliyse, aynı hususun İstanbul için de geçerli olduğunu ortaya koymuştur. İsmet Paşa bu pazarlıklarda bazen ılımlı bazen de kararlı tutumlar izlemiştir. Mesela petrol konusunda Musul'un Türkiye'ye bırakılması durumunda Dünya'yı buradaki petrolden yoksun bırakmayacağını garantisini vermiştir. Diğer yandan Musul'u almadan Ankara'ya dönmeyeceğini açık ve net bir şekilde ortaya koymuştur.⁴⁵

⁴⁴ Akşin, A., Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara, 1991, s.127-128.

⁴⁵ Oran, a.g.k., s.261.; Göldaş, İ., Lozan, İstanbul, 1999, s.98.

Türkiye'nin ortaya koyduğu tezden sonra İngilizlerin tezine de bakmak yerinde olacaktır. İngilizlerin tezlerinin çeşitli çarpıtmalara göre oluşturulduğu görülmektedir. Buna göre; İngilizler bölgedeki Türklerin bölge nüfusunun sadece 1/12'ini oluşturduğunu bölgenin ağırlıklı olarak Kürtler ve Araplardan oluştuğunu, Türklerle Kürtlerin Türk tarafının iddia ettiğinin aksine aynı kökenden gelmediğini (bu görüş İngiliz tezinin esasını oluşturmaktaydı), Türklerin bölgede Müslüman azınlık olarak bulunduğunu, aynı zamanda Türklerin Ermenilere ve diğer azınlık gruplara kötü muamele ettiklerini, İngiltere'nin Irak Devleti ile Ekim 1922'de yapmış olduğu antlaşmaya göre İngiltere'nin Irak'tan hiçbir toprak parçası vermemeyi yükümlendiğini, Musul'u Türkiye'ye bırakırlarsa yapmış oldukları bu antlaşmaya aykırı hareket etmiş olacaklarını, ekonomik olarak bakıldığında; bölgenin ilişkilerinin Güney ve batıyla olduğunu, askeri ve stratejik açıdan bakıldığında; Musul'un Türkiye'ye bırakılması durumunda sınırın Bağdat'a 60 km 'ye kadar yaklaşmış olacağını, bunun ise Irak açısından güvenlik zaafiyeti doğuracağını, Türk tarafının Musul'un ateşkes imzalandıktan sonra işgal edildiğini söylemesi üzerine ateşkesin bölgede geç öğrenildiğini zaten Mondros'un 7. maddesinin buna izin verdiğini, petrolle ilgili olarak da sorunun petrolle ilgili olmadığını, petrolün kendilerinin politikaları üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını, sorunun Türk-Irak sınırının tespiti sorunu olduğunu ortaya atarak kendilerini haklı konuma getirmeye yönelik olarak gayret sarf etmişlerdir.⁴⁶

Her iki tarafın da Musul Bölgesi'nin değerini çok iyi bilmeleri sebebiyle Musul petrollerini herhangi bir anlaşma ile elden çıkarmayı kabul edebilecekleri, o dönemde ihtimal dışı kalmıştır. Bu durum ise Musul Sorunu'nun çözümünü geciktirmiştir.⁴⁷

İngilizler Musul'u Irak'ın bir parçası olarak gösterme çabasındadırlar. Çünkü 1915 Sykes-Picot antlaşmasına göre Irak'ın İngiltere'ye, Suriye'nin de Fransa'ya nüfuz bölgesi olarak bırakılması sebebiyle İngiltere Musul'u Irak'ın bir parçası olarak kabul ettirme gayreti içindedir. Hâlbuki Musul 16. yüzyılda Diyarbakır ve havalisi Osmanlı Devleti bünyesine katıldığında Diyarbakır Beylerbeyliği'nin bir sancağıydı. Durum böyle olmasına rağmen Mustafa Kemal realist bir yaklaşım izlemiştir. Atatürk'e göre savaş çok gerekli olmadığı sürece girişilmemesi gereken bir olaydır ve kendisinin şu sözü bu durumu en iyi şekilde

⁴⁶ Oran, a.g.k., s.261-262.

⁴⁷ Melek, a.g.m., s.36.

açıklamaktadır; “Harp zaruri ve hayati olmalı, hayat-ı millet tehlikeye maruz kalmayınca, harp bir cinayettir”.⁴⁸

Harbe girmeyi ilk planda düşünmeyen Türkiye, Lozan’daki inisiyatifi tamamıyla İsmet Paşa’ya bırakmıştır. İsmet Paşa’nın Lozan’dan Ankara’ya bildirdiği görüşlerin tamamına yakınının Ankara tarafından desteklendiği görülmektedir. Özellikle Mustafa Kemal’in İsmet Paşa’ya en büyük desteği verdiği gerek meclisteki konuşmalarında gerekse de Lozan ile Ankara arasında çekilen telgraflardan anlaşılmaktadır.⁴⁹

Lozan Antlaşmasına göre taraflar antlaşma yürürlüğe girdikten sonra dokuz ay içerisinde Musul meselesini çözeceklerdi aksi halde konu Milletler Cemiyeti’ne götürülecekti. Bu kapsamda ilk ikili görüşmeler Haliç Konferansı (İstanbul Konferansı) adı altında İstanbul’da yapıldı. Konferansta İngiltere’nin Musul’un yanında Hakkâri üzerinde de hak iddia etmesi üzerine sonuç alınamamıştır.⁵⁰ 19 Mayıs 1924’te başlayan görüşmelerde Türkiye’yi T.B.M.M. başkanı ve İstanbul milletvekili Fethi (Okyar) Bey, İngiltere’yi de o sırada Irak yüksek komiseri olan Sır Percy Cox temsil ediyordu. Fethi Bey konferansta Türkiye’nin Lozan’daki tezlerine ek olarak Musul’un Sevr Antlaşması’nın 64. maddesine göre ne Irak ne de Suriye’ye bırakıldığını Kürdistan’a bırakıldığını bu noktadan hareketle Fethi Bey Musul’un Kürt ve Türk halklarının kaderlerini birleştirdikleri Anadolu’ya bırakılması gerektiğini belirtmiştir. İngilizler ise Türk görüşlerini kabul etmenin aksine daha önceki iddialarını daha da ileri götürerek Hakkâri’de bulunan Hıristiyan Asurilere özel önem göstererek Hakkari üzerinde de hak istemişlerdir. Fethi Bey ise buna karşılık Musul’un çoğunluğunu oluşturan Kürt ve Türk halklarının haklarının bir avuç Hıristiyan’ın haklarına tercih edilemeyeceğini belirtmiştir. Tarafların görüşlerinde ısrarcı olmaları sebebiyle sonuç alınamamış ve konu Milletler Cemiyeti’ne havale edilmiştir.⁵¹

Milletler Cemiyeti 20 Eylül 1924’te konuyu görüşmeye başladı. Türk heyeti plebisit isterken İngiltere bunun sadece bir sınır sorunu olduğunu, başkaca bir yönü olmadığını, bölgedeki halkın da plebisitte doğru karar verebilecek kadar eğitilmiş olmadığını bunun için

⁴⁸ Göyünç, N., “Musul,Misak-ı Milli’ye Dahil midir,Değil midir?”,Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul (Atatürk Araştırma Merkezi), Ankara, 1998, s.49.

⁴⁹ Armaoğlu, F., “Lozan Konferansı ve Musul Sorunu”, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul (Atatürk Araştırma Merkezi), Ankara, 1998, s.119.

⁵⁰ Yalçın, S., “Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi” Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul (Atatürk Araştırma Merkezi), Ankara, 1998, s.168.

⁵¹Gönlübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.67-68.; Dilan, a.g.k., s.32-33.

bir komisyon kurulması gerektiğini söylemiştir. Milletler Cemiyeti Meclisi İngiltere'nin isteği doğrultusunda üç kişilik bir komisyon kurdu. Bu komisyon Macar, Belçikalı ve İsveçli üyelerden oluşuyor ve ilgili ülkelerle gerekli yazışma ve soruşturmayı yapmaya yetkili kılınıyordu. Komisyon çalışmalarını yaparken İngiltere'nin kuzeye doğru yeni topraklar edinmeye çalışması üzerine kanlı olaylar yaşandı. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Meclisi Brüksel'de yaptığı bir toplantıda Hakkâri ile Musul'u ayıran bir yerden bir çizgi çekti bu hat "Brüksel Hattı" olarak anılmaya başlandı. Komisyon raporunda şu görüşlere yer verdi; coğrafi ve etnik açıdan Irak'ın verdiği bilgileri onayladı, Irak'taki Kürtlerin ne Arap ne de Türk olduğunu kabul etti, Musul'daki 11 yüzyıllık Türk geçmişini kabul etti, halkın Irak'a katılma konusunda bir coşkusu olmadığını ancak Türkiye'ye katılmak için de bir heyecan duymadıklarını, bölgedeki aşiret reislerinin bölgede zengin İngiliz mandasının daha iyi olacağını düşünerek Türk yönetimini istemediklerini belirtti ve şu sonuca vardı; halk hiçbir tarafa katılmak istememektedir, ancak bölge halkının faydası için bölgenin taksim edilmemesi uygun olacaktır, ancak taksim zorunlu olarak yapılacaksa Brüksel Hattı'nın güneyinin Irak'a ilhakı uygun olacaktır.⁵²

Bu şekilde bir rapor hazırlayan komisyonun Irak'a vardıkdan sonra Kral Faysal tarafından ağırlanmaları ve tıpkı bir brifing gibi İngiliz tezini bir de Kral Faysal'ın ağızından dinlemeleri, İngiliz hükümetinin bu topraklarda sözde "İşgalci Türkleri" kovmada nasıl yardım ettiklerini, bu ve benzer sebeplerle mandanın nasıl bir ittifak antlaşmasına dönüştüğünü anlatmış olması dikkatlerden kaçmaması gereken bir husustur.⁵³

Türkiye'nin komisyon raporuna itiraz etmesi üzerine La Haye Adalet Divanı'ndan görüş talep edildi. Adalet Divanı'nın kararı Milletler Cemiyeti'nin kararını kolaylaştırır nitelikteydi ve Milletler Cemiyeti Meclisi Adalet Divanı'nın kararını benimsediğini açıkladı. Hemen arkasından da Soruşturma Komisyonunun raporunu kabul ederek Brüksel Hattı'nın güney kısmını Irak'a bıraktığını açıkladı. Milletler Cemiyeti Meclisi'nin almış olduğu bu karar İngiltere'ye olan öfkeyi zirveye çıkarmış ve bir savaş havası oluşmasını sağlamıştır. Ancak, Türkiye, İngiliz hükümetinin bu kirli oyunlarına gelmeyeceğini ve Musul'u ne olursa olsun mutlaka alacağını daha önce defalarca söylemesine rağmen Milletler Cemiyeti kararına

⁵² Oran, a.g.k., s.263-264.; Poyraz, F., İsmet İnönü, İstanbul, 2008, s.163-164.

⁵³ Dilan, a.g.k., s.39.

uymuştur.⁵⁴ 5 Haziran 1926'da yapılan Ankara Antlaşması ile konu resmi bir zemine oturtulmuş ve Türkiye Musul'u terk etmiştir. Antlaşmanın 1. ve 2. maddeleri Türk-Irak sınırını belirlerken 14. maddesi bölgedeki petrol gelirlerinin %10'nun 25 yıl süreyle Türkiye'ye bırakılması gerektiğini yazıyordu eğer Türkiye isterse bunu daha sonra paraya dönüştürebilecekti. Varılan uzlaşma İngiltere ile Türkiye arasında hemen bir dostluk başlatmadı, bunun için Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşındaki hatıralar henüz çok tazeydi ancak bu uzlaşmanın ileriki yıllar için batıyla iyi ilişkiler yolunda zemin hazırladığını söyleyebiliriz.⁵⁵

2.FRANSA İLE İLİŞKİLER

Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle Fransa'yla ilişkilerde iki önemli konu öne çıkmıştır. Bunlar; Hatay Sorunu ve Osmanlı Borçları Meselesi'dir. Fransa Devleti Ankara Hükümeti ile ilk antlaşma imzalayan devlet olması hasebiyle Ankara hükümetini tanıyan bir devlettir. Ancak Fransa gerek Lozan'da gerekse daha sonraki gelişmelerde İngiltere'nin yanında yer alarak Türkiye'nin durumunu daha sıkışık hale getirmiştir. Buna rağmen batıya dönük dış politika izleyen Türkiye Fransa'yla olan ilişkilerini her zaman iyi seviyede tutmaya çalışmıştır. Zaten Avrupa'da ortaya çıkan Alman tehlikesi üzerine Fransa da Türkiye'yi yanında görmek istemiştir. Lozan görüşmeleri esnasında Fransa Batı Bloku tarafında yer almıştır ve bu tutumuyla daha önce çeşitli ikili antlaşmalar imzaladığı Türk tarafını kırmıştır. Türk-Fransız ilişkilerinde en çok tartışılan konu Osmanlı borçlarıyla bağlantılı olarak kapitülasyonlar olmuştur. Fransa'nın bu konuda bu kadar ayak diremesinin sebebi Türkiye'deki ticaret ve yatırım faaliyetlerinin çokluğudur.⁵⁶ Fransa'nın Birinci Dünya Savaşından sonraki dış politikası statükonun korunması üzerine kuruluydu. Sınırların korunmasını isteyen Fransa, sınır taşlarının yerinden oynatılmasının barışı ve istikrarı bozacağını düşünüyordu.⁵⁷

⁵⁴ Yalçın, E. S., "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Yay. Haz. B. Türkoğan), Ankara, 2000, s.323.

⁵⁵ Hale, W., Türk Dış Politikası (Çev. P. Demir), İstanbul, 2003, s.51.; Karakuş, a.g.k., s.85.

⁵⁶ Oran, a.g.k., s.277.

⁵⁷ Akşin, a.g.k., s.161.

2.1.Osmanlı Borçları Sorunu

Lozan Konferans'ı sırasında bütün iktisadi sınırlamaları kaldırmaya çalışan Türk heyetinin karşısına Osmanlı Borçları'nın savunulması noktasında en büyük savunucu olarak Fransa Hükümeti çıkmıştır. Gerçekten de Fransa Hükümeti çıkarları söz konusu olduğunda batılı ülkelerle iş birliği yapmaktan çekinmemiş. Fransa ile Türkiye arasındaki başlıca sorunlardan biri Osmanlı Borçları Meselesi'dir. Osmanlı Borçları aslında sadece Fransa'yı ilgilendirmiyordu, aynı zamanda diğer devletlerin de Osmanlı'dan alacakları söz konusuydu. Ancak Türkiye'ye yapılan yatırımlar ve ticaret ilişkileri açısından Fransız vatandaşlarının gözle görülür bir fazlalığı vardı. Bu açıdan Fransa Osmanlı Borçları meselesini sıkı bir şekilde takip etmiştir. Bu konu Lozan Barış Antlaşmasında da görüşüldüğü halde tamamen halledilememiş ve ilgili devlet ile Türk Heyeti arasında tekrar görüşmelere konu olmuştur. Bu çerçevede nihayet 13 Haziran 1928'de Türk Heyeti adına Paris Büyükelçisi ile Osmanlı Duyunu Umumiyesi adına hareket eden yetkili arasında varılan anlaşma neticesinde konu sonuçlandı. İmzalanan bu anlaşma ile Lozan'dan beri devam etmekte olan uyuşmazlık nihayet çözülmüş oluyordu.⁵⁸

Lozan Antlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun 170.000.000 sterlin tutarındaki borcu paylaştırılmış, Türkiye'ye ödemesi için 78.000.000 sterlin borç çıkarılmıştır. Borcun kalan kısmı ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden devletlere paylaştırılmıştır.⁵⁹

1929 Yılındaki Dünya Ekonomik Buhranı sırasında Türk Hükümeti milli parayı korumak için birtakım tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu durum ise Osmanlı borçlarının ödenmesi konusunda birtakım zorluklar ortaya çıkarmış ve ileriki dönemde de borçların ödenemeyeceği gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu durum Türk-Fransız ilişkilerini tekrar zedelemiştir. İki memleket arasındaki ilişkilerin düzelmesi borçlar sorununun çözülmesine bağlı hale gelmiştir. Sonunda Paris'te başlayan ve yaklaşık olarak bir yıl devam eden görüşmeler sonunda ödemeler Türkiye'nin lehine olacak şekilde düzenlenerek karara bağlanmıştır. Osmanlı Borçları son taksitin 1954 yılında yatırılmasıyla tamamen temizlenmiştir.⁶⁰

⁵⁸ Gönübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.86.

⁵⁹ Hale, a.g.k., s.48.; Dilan, a.g.k., s.70.

⁶⁰ Gönübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.87.

Endüstri üretimi yetersiz olan ve bu ortamda sömürgeci devletlerin etkisi altında olan Osmanlı Ekonomisi aldığı dış borçları ödemek için yeni dış borçlar almış ve bu süreç onun sonunu getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getiren borçlarla ilgili olarak Türkiye 1954 yılına kadar borçları kapatmaya çalışmıştır. Paylaştırılan borçlar sadece faizleri değil ana parayı da kapsayacak şekilde yapılmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra 1933'te yeni düzenlemeler yapılmış ve Türkiye bu tarihten sonra yaptığı ciddi ödemelerle borçlarının tamamını kapatmıştır. Ancak burada Yunanistan ve bazı borçlu devletlerin hiçbir ödeme yapmadığı halde borçlarından kurtuldukları görülmektedir. Batılı alacaklıların bu konuda bile ayrımcılık yapmaktan kaçınmadıkları gözden kaçmamalıdır.⁶¹

2.2. Hatay (Sancak) Sorunu

Osmanlı Döneminde İskenderun Sancağı olarak adlandırılan gerek yerel gerekse uluslararası alanda İskenderun sancağı olarak bilinen İskenderun-Antakya bölgesine sancak adı 1936 yılında Mustafa Kemal tarafından verilmiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sırada İngiliz birlikleri Sancak'ın güneyinde bulunuyordu buna karşılık Sancak Osmanlı'nın elindeydi. Ateşkesten sonra İngiliz birlikleri 10 gün gibi kısa bir süre içinde Sancak'ı işgal ettiler ve burayı daha sonra kendi aralarında yapmış oldukları antlaşmalara göre Fransızlara bıraktılar. Sancak, Misak-ı Milli sınırları içerisinde kabul edilmektedir ancak Kurtuluş Savaşı döneminde Fransızlarla antlaşma yapma fırsatının ortaya çıkması üzerine 20 Ekim 1920'de Fransızlarla imzalanan antlaşmada Sancak özel bir yönetime bağlanarak Türkiye sınırları dışında bırakılmıştır. Lozan'da en kolay çözülen, üzerinde en az konuşulan konu Sancak sorunu olmuştur diyebiliriz. Çünkü Lozan'dan önce Sancak ile alakalı bir antlaşma zaten mevcut bulunuyordu. Ankara, Fransa ile daha önce yapılmış olan antlaşmanın Fransa meclisi tarafından onaylanmamış olması sebebiyle konunun Lozan'da yeniden karara bağlanmasını istiyordu. Bunun üzerine Fransa, Türkiye'ye 1921'de yapılan antlaşmanın geçerli olduğunu, bunun Lozan'da ele alınmasının antlaşmanın mahiyetini değiştireceğini, kendilerinin bu antlaşmayı uygulamaya devam edeceklerini, antlaşmayı mandater devlet olarak imzaladıklarını, bu sebeple Fransız parlamentosunun bu antlaşmayı onaylamak zorunda olmadığını ancak Türk tarafı isterse her türlü garanti verebileceğini söylemesi üzerine 24 Temmuz 1923'te antlaşma sağlanarak Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinde yalnızca

⁶¹ Kongar, E., Tarihimizle Yüzleşmek, İstanbul, 2006, s.70-75.; Ardaçoç, N., Atatürk, İstanbul, 1988, s.162.

“sınırın 20 Ekim 1921 tarihinde yapılan Türk-Fransız antlaşmasının 8. maddesinde tanımlanmış sınır” olduğu belirtilmiştir. Aynı gün Fransa Lozan Antlaşması'nın 1921 Antlaşmasını hiçbir şekilde etkilemediğini teyit etmiştir.⁶²

Lozan'dan hemen kısa bir süre sonra 29 Eylül 1923'te, 24 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti tarafından onaylanan Suriye'nin Fransa'ya bağlanmasını içeren antlaşma uygulanmaya başlandı. Bunun üzerine Fransa bölgeyi; Halep, Şam, Lübnan, Alevi Lazkiye olmak üzere dört parçaya böldü, bunlara ilaveten de Halep'e bağlı olarak İskenderun Özerk Sancağını oluşturdu. Bu ayarlamalardan bölge insanı hiç memnun kalmadı ve Araplar diğer bölgelere de hızla yayılacak bir ayaklanma başlattılar. Böl, parçala yönet taktiğini uygulamaya çalışan Fransa'nın hesapları tutmadı ve yönetsel önlemler alma ihtiyacı hissetti. Akabinde Halep ve Şam devletlerini birleştirerek İskenderun Özerk Sancağını da mevcut rejimin korunması şartıyla Şam'a bağladı. Arap Milliyetçilerini memnun eden bu karar kısa sürede Sancak'ta karışıklıklara sebebiyet verdi. Suriye'ye bağlanmak isteyen Sancaklı Araplar dışındakiler sert tepkiler gösterdiler. Ancak bu tepkiler Musul Sorunu ve Şeyh Sait isyanıyla cebelleşen Ankara'da fazla bir yankı bulmamıştır.⁶³

Şam'a bağlı kalma devresi esnasında Türk menfaatlerinin korunması alanında uygun zemin hazırlanmış, Türk kültürü ile alakalı yazılar serbestçe yazılmış, Türk büyüklerinin resimleri etrafa asılabilmiş, giderek artan fikir hareketleri ile yayın yapma hakkı bile elde edilmişti. Bütün bunlar Türk birliğinin sağlanması açısından maksimum fayda sağlamıştır. Hatta O dönemde Sancak'ta yayılan milliyetçilik fikirleri Suriyelilere çok tehlikeliymiş gibi anlatılmış ve verilen tavizlerle bu hareketin kontrol altına alınabileceğini söylemişlerdi. Bu açıdan yaklaşıkları vakit Şam meclisinde Türkçe konuşma hakkı bile gündeme gelmiştir.⁶⁴

30 Mayıs 1926'da Fransa'yla imzaladığımız dostluk ve iyi komşuluk antlaşması ile Sancak için öngörülmüş olan özel yönetim tescillenmiştir. Fransa 1923 yılından itibaren Sancak özel yönetimini korumuş, 1924 yılında 12 üyeli bir sancak meclisi kurmuş, 1925 yılında ise Arapça ve Fransızca'nın yanında Türkçe de resmi dil olarak kabul edilmiştir. Ancak aynı yıl daha önceden Halep'e bağlı olan Sancak Suriye'ye bağlanarak Sancak'ta

⁶² Oran, a.g.k., s.280.

⁶³ Oran, a.g.k., s.281.

⁶⁴ Akçora, E., “Hatay'ın Anavatan'a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Yay. Haz. B. Türkoğan), Ankara, 2000, s.339.

Suriye'nin etkisi daha da artırılmıştır.⁶⁵ Türkiye Hükümeti, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vererek Sancak üzerindeki bütün yetkilerini de Suriye'ye devretmesi üzerine harekete geçmiştir. Türkiye bu soruna doğrudan toprak isteyerek değil, Suriye'ye verdiği gibi Sancak'a da bağımsızlık isteyerek başlamıştır. Ayrıca Türk hükümeti Suriye'nin bağımsızlığını şiddetle desteklemiş, ardından Sancak Meselesini milli bir dava haline getirmiştir.⁶⁶

1936'ya gelindiğinde önemli ve endişe verici birtakım gelişmeler görülmektedir. İtalya bir sene önce Habeşistan'a girmiş ve Akdeniz'de tehlikeli bir seviyeye gelmiştir. Almanya ise Sevr'den kurtulmuş ve Ren Bölgesini silahlandırmıştır. Fransa böyle bir ortamda bütün dikkatini Avrupa'ya yönlendirmek istemektedir ve zaten geçici olarak geldiği Suriye kendisinin enerjisini tüketmektedir. Bu noktada Fransa kendisine düşmanca duygular besleyen bir halkı doğrudan yönetmektense bağımsızlık verdikten sonra ittifak kuracağı bir Suriye ile bu işi yapmayı daha mantıklı ve karlı bulmuştur ve Suriye'ye bağımsızlık vereceğini açıklamıştır. 9 Eylül 1936'da Suriye ve Fransa arasında imzalanan ve manda yönetimini bitiren ön anlaşma Suriye ve Fransa meclislerinde onaylandıktan üç yıl sonra ve Suriye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle yürürlüğe girmiştir. Türkiye'de büyük tepkiler uyandıran bu gelişmelerin akabinde Türk ve Fransız yetkilileri Milletler Cemiyeti'nde bir araya gelmişler ve burada görüşlerini paylaşmışlardır.⁶⁷ Bu görüşmelerden sonra Türk tarafı Fransa'ya çektiği nota ile Sancakla ilgili isteklerini resmen bildirmiştir. Türkiye bu notada; Suriye ve Lübnan'a verilen bağımsızlığın, çoğunluğu Türklerden oluşan Sancak'a da verilmesi gerektiğini, bunun 1921 ve 1926 tarihli Türk-Fransız antlaşmalarının bir gereği olduğunu bildirmiştir. Fransa ise bu notaya verdiği cevapta Sancak'ın Türkiye'ye verilmesinin Suriye'nin parçalanmasına sebebiyet vereceğini belirterek mandater devlet olarak buna izin veremeyeceğini bildirmiştir. Avrupa'da gerginleşen ortam sebebiyle Türkiye'yi karşısına almak istemeyen Fransa zor durumda kalmıştır çünkü İskenderun Limanını da kaybetmek istememektedir. Bu sebeple konuyu Milletler Cemiyetine intikal ettirmek istemektedir. Türkiye de bölgesinde cereyan eden olayları dikkate alarak özgürlükleri ve hayatları tehdit altında olan Sancak halkını koruyabilmek için Fransa'nın teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır.⁶⁸

⁶⁵Sarınay, Y., "Atatürk'ün Hatay Politikası", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Yay.Haz.B.Türkdoğan), Ankara, 2000, s.359.

⁶⁶ Sarınay, a.g.m., s.363.

⁶⁷ Oran, a.g.k., s.283.

⁶⁸ Sarınay, a.g.m., s.364-365.

Milletler Cemiyeti Meclisi İsveç temsilcisi Sandler'i 14 Aralık'ta Sancak meselesi ile ilgili olarak raportör tayin etmiştir. Raportör Sandler, Cemiyet Meclisi'ne bazı hususları içeren bir ön rapor sunmuştur. Ön raporda şu hususlar geçmektedir; Sancak meselesi cemiyetin ocak ayındaki olağan toplantısında yeniden ele alınmalıdır (bu zaman zarfında taraflar raportörle irtibat halinde olmalıdırlar), üç kişilik bir gözlemci heyetinin en kısa zaman içinde bölgede inceleme yapması gerekmektedir. Bunun üzerine Hollandalı, Norveçli ve İsviçreli üyelerden oluşan heyet 1937 yılının ocak başında Sancak'a gittiler. Bu arada ikili görüşmeler yapıyordu ancak herhangi bir sonuç alınamıyordu. Milletler Cemiyeti Meclisi 20 Ocak 1937'de tekrar toplanmıştır, yapılan bu toplantıda İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in dostane arabuluculuğu ile bir ikili görüşme başlamıştır. Bu ikili görüşmelere raportör Sandler de katılmıştır. 26 Ocak'ta ikili görüşmeler sonunda prensip anlaşmasına varılmış ve bu anlaşma Sandler'in raporu olarak Cemiyet Meclisinde onaylatılmıştır. Bu prensip anlaşmasının ihtivasına bakacak olursak; Sancak iç işlerinde tamamen bağımsız olacak, fakat Suriye ile gümrük birliği halinde olan ve bir statü ve bir anayasa ile yönetilen ayrı bir varlık olarak kabul edilecektir, Sancak'ın dış işleri bazı şartlar altında Suriye tarafından idare edilecektir, resmi dil Türkçe olacak diğer dillerin kullanılmasının şartları Cemiyet Meclisi tarafından belirlenecektir, statü ve anayasanın uygulanması Sancak'ta ikamet eden bir Fransız vatandaşı tarafından sağlanacaktır, bölgede zorunlu askerlik uygulaması olmayacak, bölge tahkim altına alınamayacaktır, Sancak'ın ülke bütünlüğü bu maksatla yapılacak bir antlaşma gereği Türkiye ve Fransa tarafından sağlanacaktır.⁶⁹

Cemiyet Meclisi'nin kararı gereği Sancak'ın statüsü ve anayasasını hazırlamak için uzman bir ekip oluşturulmuş ve ekip 25 Şubat'ta çalışmalarına başlamıştır. 15 Mayıs'ta Sancak'ın statüsünü, anayasasını ve sınırlarını belirleyen bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda 26 Ocakta varılan mutabakatın esasları bulunuyordu ancak resmi dil Türkçe'yle beraber Arapça'ydı. Nihayet iki devlet arasında konuyla ilgili birçok konuda mutabakat sağlandı ve 29 Mayıs 1937 günü Sancak'ın milli bütünlüğünü teminat altına alan ve yeni Türkiye-Suriye sınırını tespit eden antlaşma imzalandı.

Bu yapılan antlaşma Sancak Meselesi'ni kökünden halledememiştir. Türkiye antlaşmanın hemen uygulanmasını isterken Suriye'deki Arapların protesto ve isyan hareketleri ve Fransız sömürge kuvvetlerinin Arapları kışkırtan tavırları bir süre olayların

⁶⁹ Gönübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.134-135.

devam etmesine sebep olmuştur. Bu olaylar Statünün 32. ve Anayasanın 6. maddesine göre yapılması gereken seçimleri geciktirmiştir. Ayrıca Milletler Cemiyetinin tayin ettiği komisyon tarafından tespit edilen seçim sistemi Türklerin aleyhine sonuçlar verecek mahiyette olduğu için Türk hükümeti itirazda bulunmuş ve Milletler Cemiyeti konuyu görüşerek Türklerin tatmin olacağı şekilde değiştirilmiştir. Bu sırada Avrupa'da ortam gerilmiş, Almanya'nın Avusturya'yı almasıyla dengeler revizyonist devletler lehine olarak değişmeye başlamıştı. Böyle bir ortamda Fransa Ortadoğu'nun en güçlü devleti olan Türkiye ile Sancak meselesi yüzünden bozuşmak istemiyordu. Bu açıdan Fransa burada Türk haklarını teslim etmeye mecbur kalmıştır.⁷⁰ Bu dönemde yapılan görüşmeler sonunda 3 Temmuz 1938'de Sancak'ın mülki bütünlüğünün ve siyasi statüsünün ortaklaşa korunması yönünde askeri bir antlaşma yapıldı. Bu kapsamda Sancak 6000 kişilik bir kuvvet tarafından korunacaktır, bunların 1000'i Sancak'tan olacak, geri kalanı ise Türk ve Fransızların eşit kuvvetlerinden oluşacaktır. Ağustos 1938 tarihinde yapılan seçimlerde Sancak Meclisi'nin 40 mebusluğunun 22'sini Türkler elde etmişlerdir. 2 Eylül 1938'de ilk toplantılarını yapan mebuslar yeminlerini ister Türkçe ister Arapça yapabildikleri halde tamamı Türkçe yapmışlar ve Sancak'a Hatay adını vermişlerdir. Eylül 1938'de kurulmuş olan Hatay devleti bir yıl kadar bağımsız kalmış, bu süre zarfında Türkiye ile Hatay Devleti arasında sıkı ilişkiler yaşanmış, esasen büyük çoğunluğu Türk olan Hatay Devleti yöneticileri Anavatana katılma isteklerini müteaddit defalar söylemişlerdir. Nihayet 29 Haziran 1939'da Hatay'ın kendi meclisinin yaptığı son toplantıda aldığı kararla Hatay Anavatan'a katılmıştır.⁷¹

3.YUNANİSTAN İLE İLİŞKİLER

3.1.Lozan Sonrası Durum

Lozan Antlaşması'yla beraber Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye açısından silahlı mücadeleyle kazanılan ulus-devlet kurma hakkı dış arenada kabul edilmiştir. Bu açıdan Lozan yeni Türk Devleti'nin kuruluş belgesi niteliğindedir. Yunanistan açısından ise özellikle Anadolu'daki Rumların Yunanistan'a gelmesiyle Megalo idea planlarının artık rafa kaldırıldığı bir anlaşmadır. Artık bundan sonra iki devlet de uzun süren savaşın yıkıcı etkilerini ve sonuçlarını biran önce telafi etmeye ve siyasi istikrarı sağlamaya

⁷⁰ Gönübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.137.

⁷¹ Gönübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.138.

çaba göstermişlerdir. Lozan'dan sonra Türkiye kalkınma programını devreye sokmuş, ekonomide ulusal burjuvaziyi oluşturma çabası özellikle İstanbul'da ticareti ellerinde bulduran gayri Müslimleri ve özellikle Rumları zor durumda bırakmıştır. 1926 tarihli Devlet Memurluğu Kanununda vatandaşlıkla ilgili hiçbir ifadeye yer verilmeksizin “Türk olmak” koşulu getirilmiş, bu şekilde Müslüman olmayanlara devlet görevlisi olma yolu kapatılmış, bununla paralel avukatlık, doktorluk... v.b. mesleklerde Müslüman olmayan vatandaşların çalışma şartları zorlaştırılmıştır. Türk şirketleri verilen kredilerle sıklıkla desteklenirken yabancı şirketlere değişik bürokratik engeller çıkarılmıştır. Birçok ortağı Rum olan yabancı şirketlere Müslüman işçi çalıştırma zorunluluğu getirilmiş, bütün şirketlerin her türlü iletişim ve yazışmalarında Türkçe'yi kullanmaları zorunlu kılınmıştır.⁷²

Türkiye'de buna benzer gelişmeler olurken Yunanistan çok daha büyük sorunlar ve istikrarsızlık içerisindedir. 1.200.000 Rum'un Anadolu'dan Yunanistan'a gelmesi, 400.000 kadar tarımla meşgul olan Müslüman'ın Türkiye'ye göç etmesi, bu Rumların Türklere göre daha burjuva olmaları sebebiyle uzun vadede kent kültürü ve ticarete zenginleşme, sendikacılık, sol hareketin popülerleşmesi gibi olumlu etkileri olmuşsa da kısa vadedeki olumsuz etkileri 1928'li yıllara kadar sürecek olan istikrarsızlığı beraberinde getirmiştir. Bu siyasal istikrarsızlık Batı Trakya'daki Müslümanları da etkilemiştir. Özellikle savaşın sona ermesiyle Doğu Trakya'daki Rumlar Batı Trakya'ya geçerek Müslüman halkın evlerine yerleşmeye, tarlalarını işgal etmeye, sürülerine el koymaya başlamışlardır. Yerleşik olarak kabul edilmelerine rağmen antlaşma hükümleri uygulanmamış ve Müslüman kesim ya Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmış ya da mallarını teslim etmek zorunda kalmıştır. Bu sürecin sonunda Batı Trakya Müslüman nüfusunda ciddi azalmalar görülmüştür. 1930'lu yıllara kadar iki taraf arasında süregiden anlaşmazlıklar sebebiyle azınlıklar her iki tarafta da sürekli problemlerle karşılaşmışlar ancak 1930'lu yıllara gelindiğinde karşılıklı sağduyu ile azınlıklar rahat bir nefes alabilmişlerdir.⁷³

3.2.Etabli (Yerleşik) Sorunu

Milli Mücadelenin sona ermesiyle birlikte Yunanistan Megalo idea rüyalarına veda ederek bütün gücüyle Avrupa ittifak sistemlerinden uzak kalarak muhtemel bir savaştan kendisini korumaya çalışıyordu. Türkiye de aynı şekilde zorlu savaş yıllarından sonra barışın

⁷² Oran, a.g.k., s.287.

⁷³ Oran, a.g.k., s.288.

hakim olduğu bir ortamda memleketini kalkındırmak istiyordu. İşte bu karşılıklı barış isteği bu iki memleketi birbirine yaklaştıran bir unsur olmuştur. Bu kapsamda iki memleket arasındaki ilişkilerin düzelmesi için öncelikle ahali mübadelesi antlaşmasının başarıyla neticelenmesi gerekiyordu.⁷⁴

Bu mesele Lozan'da kısmen halledilmişti. Hatta iki devlet arasında 30 Ocak 1923 tarihinde bir antlaşma imzalanmış, mübadeleye tabi tutulacak kimseler ve mübadele şartları belirlenmiştir. Ayrıca antlaşmayı uygulayabilmek ve burada çıkacak uyuşmazlıkları çözümlmek için taraf devletlerin tayin edecekleri dörder üye ile 1914–1918 Savaşı'na katılmamış olan devlet vatandaşlarından Milletler Meclisince tayin edilecek üç üyeden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Ancak bu antlaşmanın uygulanması antlaşmanın hazırlanması kadar kolay olmamış, iki devlet arası ilişkileri ciddi anlamda etkileyen hatta durduran uyuşmazlıkların çıkmasına sebep olmuştur. Muhtelit Mübadele Komisyonu Ekim 1923'te çalışmalarına başlamıştır ve bir yıl kadar bir süre hiçbir sorunla karşılaşmadan bir kısım Rum ve Türk'ün değişimini sağlamıştır. Ancak daha sonra mübadelenin ortaya çıkardığı sosyal meseleler ve antlaşmanın 2. maddesi sebebiyle mesele iki ülke arasında savaşı başlatacak pozisyona gelmiştir. Bu madde şöyleydi; “Birinci madde musarrah olan mübadele atideki ahaliye şamil değildir: a) Dersaadet Rum Ahalisi b) Garbi Trakya'nın Müslüman Ahalisi. Dersaadet'in Rum ahaliisi addedilecekler 1912 kanunu mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet şehremaneti havzasında 30 Teşrinievvel 1918 tarihinden mukaddem sakin bulunmuş olan bilcümle Rumlardır. Garbi Trakya'nın Müslüman Ahalisi addedilecekler, Bükreş Muahedenamesi'yle 1913'te tayin edilen hattı hududun şarkındaki havalide mütemekkin bilcümle Müslümanlardır.”⁷⁵

Bu madde komisyonun Türk ve Yunan üyelerince farklı değerlendirilmiştir. Türk üyelere göre 1918 tarihinden önce yerleşmiş olan kişilerin Türk kanunlarına göre tespit edilmesi gerekiyordu. Yunanlı üyelere göre ise antlaşmada herhangi bir kanuna atıfta bulunulmadığı için bu konunun antlaşmanın ruhuna göre yorumlanması gerekiyordu. Komisyonun bu noktada bir karar alamaması üzerine Milletler Cemiyeti'nin kararı ile Milletlerarası Adalet Divanı'ndan mütalaa talebinde bulunulmuştur.⁷⁶

⁷⁴ Akşın, a.g.k., s.253.

⁷⁵ Gönlübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.59.

⁷⁶ Aydemir, ř. S., a.g.k., s.314.; Gönlübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.59.

Sorunun esas kaynağına bakıldığında Yunan Hükümeti'nin İstanbul'da mümkün olduğunca fazla Rum bırakmak isteğinin olduğu görülmektedir.⁷⁷ Yunanistan mübadele sonucunda büyük bir göç dalgasının ortaya çıkacağını anlayınca (ortalama 4.5 milyonluk Yunanistan'a 1.3 milyon insanın gelmesi muhtemeldi) ilk olarak İstanbul'daki Rumları yerleşik gibi saydırmaya çalışmıştır.⁷⁸ Bu mübadele esnasında doğru tespit edilenlerin yanında paradoksal olarak ana dili Türkçe olan çok sayıda Yunan vatandaşı Türkiye'ye, ana dili Yunanca olan çok sayıda Türk vatandaşı da Yunanistan'a gönderilmiştir. Taraflar 1923'te imzalanan antlaşmadan sonra hiç vakit kaybetmediler ve 1923-1925 yılları arasında 188.000'den fazla Türk uyruklu Rum Türkiye'den Yunanistan'a, 355.000'den fazla Yunan uyruklu Müslüman da Yunanistan'dan Türkiye'ye gönderilmiştir.⁷⁹

Mübadele sorunu çözülmeye çalışılırken, mübadele komisyonundaki Türk Heyeti'nin başkanı olan Tevfik Rüştü Aras, Yunan lideri Venizelos'un yanına İsmet İnönü'nün mübadele ile ilgili yazdığı bir mektupla gittiğini ve Venizelos'un mektubu çok iyi kabul ettiğini, mübadele işlerinde elinden gelen her şeyi yapacağını vaat ettiğini belirtmektedir.⁸⁰

Milletlerarası Adalet Divanı'nın verdiği karara göre etabli ifadesinin bir yerleşmişliği ifade etmesi gerekiyordu. Adı geçen topraklar üzerinde her bulunan yerleşik (etabli) sayılamazdı. Sonuç olarak Divan'ın, yerleşmişlerin (İstanbul'un Rum Ahalisi), her ne şekilde olursa olsun 1912'de belirlenen belediye sınırları içinde 30 Ekim 1919'dan önce gelmeleri ve o topraklarda daimi olarak oturmaları gerektiği yönünde karar vermesine rağmen bu konu hukuki ve istisari yollardan çözülememiş ve çözüm süreci uzamıştır.⁸¹ Çözüm sürecinin uzaması üzerine iki tarafın politikalarında sertleşmeler görülmeye başlandı. Önce Yunanistan Batı Trakya'daki Müslümanların mallarına el koyarak buralara Anadolu'dan gelen Rumları yerleştirdi. Ardından Türkiye İstanbul'daki Ortodoks Rumların mallarına el koyarak cevap verdi.⁸²

Mübadele esnasında kimlerin yerleşik olarak değerlendirileceği ve mübadillerin mal varlıklarıyla ilgili konuların çözümüne yönelik ilk önemli adım 1925'lerde başlayan görüşmelerdir. Bu dönemde meydana gelen hükümet değişikliği ile başbakanlığı devralan

⁷⁷ Ardakoç, N., Atatürk, İstanbul, 1988, s.163.

⁷⁸ Dilan, a.g.k., s.21.

⁷⁹ Macfie, A. L., Osmanlı'nın Son Yılları (Çev. D. Acar - F. Soysal), İstanbul, 2003, s.214.

⁸⁰ Aras, T.R., Atatürk'ün Dış Politikası, İstanbul, 2003, s.138.

⁸¹ Aydemir, a.g.k., s.315.

⁸² Oran, a.g.k., s.339.

İsmet Paşa Lozan'dan kalan sorunları bir an önce çözmek ve ardından ekonomik ve sosyal reformlara girişmek istiyordu.⁸³

Aynı dönemde Yunanistan'da bulunan hükümet de İsmet Paşa gibi düşününce uzlaşma zemini oluşumu gözlenmiştir. Bu çerçevede iki taraf arasında 21 Haziran 1925'te Ankara antlaşması imzalandı. Ankara Antlaşması hukuki ve mali konuları kapsıyordu. Bu antlaşmayla Türkiye, T.C. vatandaşı ya da Ortodoks olup olmadığına bakmadan 30 Ekim 1918'den önce veya o sırada İstanbul'da bulunan tüm Rumlara yerleşik sıfatı veriyordu. Ayrıca yasal olmayan pasaportlarla yurtdışına çıkanlar hariç olmak üzere yerleşik sıfatı tanınan Batı Trakya Müslümanları ve İstanbul Rumları ülkelerine serbestçe dönebilecek, mallarına sahip olabileceklerdi. Temel anlaşmazlık noktalarına çözümler getirebilen Ankara Antlaşması hiçbir zaman uygulanamadı. Bunun en büyük sebebi ise Yunanistan'da iktidarda bulunan hükümetin, Mihalakopulos Hükümetinin askeri darbe ile düşürülerek yerine Lozan'ı yeniden aktif hale getirmek isteyen, uzlaşma karşıtı askeri diktatör bir yönetimin gelerek Türkiye ile tüm bağları koparmasıdır. Bu diktatör yönetimin (Pangalos Yönetimi) 1926'da düşürülmesiyle Türk-Yunan ilişkileri yola kaldığı yerden devam etmiştir. İyileşen bu ilişkiler çerçevesinde 1926'da Atina Antlaşması imzalanmıştır.⁸⁴

Atina Antlaşması daha çok mali hükümleri içeriyordu. Antlaşmada Yunanistan'daki mübadeleye tabi bölgelerde Müslümanlara ve tüm Türk uyruklulara ait bulunan mallar Yunan Hükümeti'nin, Türkiye'deki mübadeleye tabi bölgelerde Ortodoks ve tüm Yunan uyruklulara ait bulunan mallar Türk Hükümeti'nin mülkiyetine geçecekti. Ayrıca hem Yunanistan hem Türkiye'de mübadele dışı tutulan bölgelerdeki Rum ve Müslüman halka ait olan mallar sahiplerine geri verilecekti. Ancak bu antlaşmanın uygulanmasında teknik sorunlarla karşılaşıldı; taşınmaz malların kıymetlerinin ölçülmesinde farklı değerlendirmeler yapılıyordu. Ayrıca mübadele dışı bölgelerdeki halka malları da hızlı bir şekilde teslim edilmiyordu. Atina Antlaşması'nda Ankara Antlaşması'ndan farklı olarak "yerleşik" kavramı tarif edilmediği için sorunun varlığı da devam ediyordu.⁸⁵

Hatta Türkiye ile Yunanistan arasındaki bu sorun ciddi bir savaş tehlikesini de beraberinde getirir bir konuma gelmişti. İki devlet de deniz kuvvetlerini güçlendirmişler ve

⁸³ Oran, a.g.k., s.342.

⁸⁴ Oran, a.g.k., s.343.

⁸⁵ Oran, a.g.k., s.344.

gerektiğinde sorunları kuvvet kullanarak çözüme yolunu seçmeyi kafalarına koymuşlardı. Ancak Yunanistan'ın başındaki tecrübeli devlet adamı Venizelos bu seçeneğin her iki devlet için de vahim sonuçları olacağını çok iyi biliyordu. Bu sebeple Yunan Hükümeti söz konusu hukuki sorunları barışçı yollarla çözmeyi kabul etmişti. Aynı dönemde Venizelos Yunan meclisinde yaptığı bir konuşmada Türk Devleti'nin barışçı bir devlet olduğunu ve Yunanistan'a saldıracağına ihtimal vermediğini açık bir şekilde belirtmiştir. Bu konuşma Ankara'da memnuniyetle karşılanmış ve 1930'lu yıllarda samimi ikili ilişkilerin arttığı görülmüştür.⁸⁶ Bu dönemdeki samimi ilişkilerin gelecekteki Türk-Yunan ilişkilerine temel olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁸⁷ Başta İtalya ve Bulgaristan olmak üzere revizyonist devletlere karşı barışçıl bir politika izlenmesi için iki devlet birbirlerine ihtiyaç duyuyorlardı ve iki taraf da bunun farkındaydı.

Bu farkındalıklar çerçevesinde 1926 tarihli Atina Antlaşması'nın uygulanmasından kaynaklanan sorunların çözümlenmesine dair sözleşme 10 Haziran 1930'da Ankara'da imzalandı. Bu antlaşmayla beraber Yunanistan ve Türkiye arasındaki nüfus mübadelesi konusuyla alakalı siyasal ve ekonomik sorunlar çözüme kavuşmuştur. Her şeyden önce kimlerin “yerleşik” sayılacağı karara bağlandı. Buna göre; Türkiye, İstanbul'a geldikleri tarih ve doğum yerleri ne olursa olsun mübadeleden ayrı tutulmuş olan İstanbul bölgesinde bugün hazır bulunan Türk uyruklu tüm Ortodoks Rumlara, Yunanistan, Batı Trakya'ya geldikleri tarih ve doğum yeri ne olursa olsun mübadeleden ayrı tutulmuş olan Batı Trakya bölgesinde hazır bulunan Yunan uyruklu tüm Müslümanlara “yerleşik” sıfatı tanımıştır.⁸⁸

Çözülmüş olan bu siyasal sorunla birlikte mallarla alakalı ekonomik sorunlar da halledilmiştir. Mallara ilişkin düzenleme 5 farklı kategoride yapılmıştır. Birincisi; mübadillerin mallarıdır ki bunlar terk edilen ülke hükümetine geçmiştir. Bankalarda bulunan mevduatlar ise sahiplerine teslim edilecektir. İkincisi; Türk uyrukluların mallarıydı ki bu mallar (Türk uyruklu Müslümanların Yunanistan'daki taşınmaz malları) Yunan Hükümetine geçecekti. Üçüncüsü; Yunan uyrukluların mallarıydı ki bu mallar (Yunan uyruklulara ait olup İstanbul bölgesi dışında bulunan mallar) Türk Hükümeti mülkiyetine geçecekti. Görüldüğü gibi İstanbul'daki Yunan uyrukluların mallarına dokunulmamıştır. Eğer daha önceden bir el koyma tedbiri uygulanmışsa bir ay içerisinde tedbir kaldırılarak mallar sahiplerine teslim

⁸⁶ Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.62.

⁸⁷ Akşin, a.g.k., s.255.

⁸⁸ Oran, a.g.k., s.346.

edilecektir. Dördüncüsü; İstanbul Yerleşiklerinin mallarıydı ki bu mallara üzerindeki sahiplerinin tasarruf yetkisine dokunulmamıştır. Eğer herhangi bir tedbir uygulanmışsa bu tedbir derhal kaldırılacaktır. Beşincisi; Batı Trakya Yerleşiklerinin mallarıydı ki bu mallar üzerindeki sahiplerinin tasarruf yetkisine dokunulmamıştır. Eğer daha önceden herhangi bir tedbir uygulanmışsa bu tedbir derhal kaldırılacaktır. Ayrıca Yunan Hükümeti 425.000 İngiliz lirasını karma komisyon emrine verecekti. Bu paranın 150.000'i yerleşik Rumların Türk hükümetine geçen malları için, 150.000'i yerleşik Müslümanların Yunan Hükümeti'ne geçen malları için geriye kalan 125.000'i ise karma komisyon tarafından üç defada Türk Hükümeti'ne ödenecekti. 10 Haziran 1930 Ankara Sözleşmesi, iki ülke arasındaki siyasal, hukuksal, ekonomik sorunları çözmesi sebebiyle çok hızlı bir yakınlaşma süreci başlatmış oldu. Bu atmosfer içerisinde iki taraf devlet adamları karşılıklı samimi ilişkileri geliştirdiler ve müspet alanda işbirliği için kendilerine yol açmış oldular.⁸⁹

3.3.Patrikhane Sorunu

Lozan'dan sonra Türk-Yunan ilişkilerini etkileyen diğer bir konu İstanbul'da bulunan Ortodoks Kilisesi Patriği ile ilgili olaydır. Yunan Kilisesi Başpapazlık Makamı'nın gerek Balkan Savaşlarında gerek Birinci Dünya Savaşı'nda gerekse Milli Mücadele yıllarında Türkiye'deki Rum vatandaşları Türkler aleyhine tahrik ettiği bilinmekteydi. Bu sebeple Lozan Barış Konferansı'nda Türk Heyeti Başpapazlığın İstanbul'dan kaldırılması için yoğun çaba sarf etmişler ancak sadece Yunanistan'ın değil aynı zamanda diğer Batılı Devletlerin de yoğun muhalefeti ile karşılaşmışlardır.⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa 1919 yılında bir raporunda Patrikhane konusundan özet olarak şu şekilde bahsetmiştir; Fener Patrikhanesi'nin o dönemde psikolojik bir savaş yürüttüğünü, kolları, bacakları kesilen erkekler ve namusları ayaklar altına alınan kadınlar....v.b. Türkleri zan altında bırakabilecek hususlardan bahseden raporların Patrikhane'ye yoğun bir şekilde gönderildiğini ve bu gerçek dışı hususların yabancı gazetelerde yer bulduğunu belirttikten sonra bizim ise bu faaliyetler karşısında aynı şekilde karşı yayın yapmamız gerektiğini, bunun için hiçbir vakayı kaçırmadan suçları gösteren delil listelerinin oluşturulmasını, her türlü zulüm ve yolsuzluğu ait olayların açıkça belirtilmesini, tartışma ve kavga gibi olayların ise

⁸⁹ Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.64.; Oran, a.g.k., s.347.; Akşin, a.g.k., s.254.

⁹⁰ Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.61.

sadece sayı olarak bildirilmesini istemiştir.⁹¹ Hatta, Mustafa Kemal Paşa'nın 1923 yılında Hakimiyeti Milliye Gazetesine verdiği bir mütalaada; "Bir fesat ve hıyanet ocağı haline gelen ve memleketimize nifak tohumlar eken Rum Patrikhanesini artık topraklarımız üzerinde bırakamayız" şeklinde bir ifade kullandığı görülmüştür.⁹²

Dönemin gazetelerine bakıldığında ise "Patrikhane'nin Türkiye milli sınırları içerisinde kalmasını düşünmenin bile henüz kanları kurumamış olan şehitlerimizin aziz hatıralarına karşı en büyük hakaret olacağı" gibi ifadeler görülmekteydi. Bu dönemde Türk tarafında Patrikhane'nin Türkiye'den dışarı çıkarılması dışında bir ihtimalden bahsedilmiyordu. Herkes Patrikhane'nin gayrı meşru hareketlerinden emindi ve artık Türkiye sınırları içinde bulunmayı hak etmediği düşünülüyordu.⁹³ Patrikhane, özellikle Mondros Ateşkes Mütarekesi'nden sonra faaliyetlerine hız vermiştir. Karadeniz Bölgesi'nde Pontus Devleti kurmak ve Anadolu'daki Yunan işgalini desteklemek gibi hareketlerinin içine girmiştir. Kurtuluş Savaşı süresince de Patrikhane iç ve dış çevrelerin etkisiyle hareketlerine devam etmiştir.⁹⁴

Lozan'da uzun tartışmalara konu olan Patrikhanenin statüsü nedeniyle ilişkilerin gerilmesi sonucunda Patrikhane konusunda baş rolü oynayan Lord Curzon'un Patrikhane'nin politik ve idari yönden gayretlerde bulunmamak ve dini çerçevede kalmak şartıyla Türkiye'de kalması şeklindeki teklifleri diğer batılı devletlerin temsilcileri tarafından da desteklemiştir.⁹⁵

Rumlar Osmanlı zamanında ülkenin her yerinde bulunmakla beraber daha çok Mora ve Ege Adalarında bulunmaktaydılar. Ortaçağdan beri Rumların ortak bağları Ortodoks kilisesi ve dilleridir. Bu noktada Kilisenin hiçbir zaman Yunan Milliyetçiliğinden bağımsız olmadığı görülmüştür. Rum milletinin Kiliseye çok bağlı bir millet olduğu, kilisenin sadece dini bir kurum olmaktan öte her zaman Rumların gelenekleriyle, özdeyişleriyle ve hayalleriyle bir görülmüştür.⁹⁶ İşte böyle bir ortamda 1924 yılının sonlarında Patrik Konstantin sınır dışı edilince gerginlik oldukça artmıştır. Ortam 1925 yılında Patrik Georgiadis'in onun yerine gelmesiyle yatıştırılabildiği görülmüştür.⁹⁷

⁹¹ Yıldırım, U., Dünden Bugüne Patrikhane, İstanbul, 2004, s.58.

⁹² Kosifoğlu, M. H., Türk - Yunan İlişkileri, İstanbul, 2004, s.181.

⁹³ Yıldırım, a.g.k., s.137.

⁹⁴ Kaptan, E., Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu, İstanbul, 2002, s.121.

⁹⁵ Kaptan, a.g.k., s.130.

⁹⁶ Yıldırım, a.g.k., s.42.

⁹⁷ Hale, a.g.k., s.51.

Aslında Patrikhane ile ilgili sorunlar Lozan sonrasında hemen gündeme gelmişti. 1924 yılında Patrikliğe getirilen Arapoğlu Konstantin'in mübadeleye tabi biri olması ve Türk Hükümeti'nin mübadil olan bu Patriği sınır dışı etmesi üzerine ilişkiler gerilmişti. Patrik Konstantin gerçekten de 1924 yılından önce İstanbul'da ikamet etmediği için mübadil statüsündeydi. Yunanistan Patriğinin mübadil olmasına rağmen sırf Patriklik sıfatından dolayı mübadele dışında tutulmasını istiyordu. Konu hakkında Muhtelit Mübadele Komisyonu Patriğinin mübadil olduğunu kabul etmiş ancak kendisinin sıfatından dolayı istisna tutulup tutulmaması konusunda bir karara varamamıştır. Bunun üzerine Yunanistan konuyu Milletler Cemiyeti ve La Haye Adalet Divanı'na taşımak istemişse de Türkiye bu kurumların konuyla ilgili yetkisiz olduklarını belirtmiştir. Nihayet sorun Konstantin'in Mayıs 1925'te görevinden çekilmesi ve yerine Georgiadis'in seçilmesiyle aşılmıştır. Bu sorunun halledilmesiyle normal diplomatik ilişkiler kurulmuştur.⁹⁸ Patrikhane sorununun en önemli sonucu; Türk Hükümeti'nin Patrikhane'nin evrensel statüsünü tanımadığını, onu bir Türk kurumu olarak kabul ettiğini, dinsel konuları bahane ederek dış güçlerin iç işlerine karışmalarına izin vermeyeceğini göstermiş olmasıdır.⁹⁹

3.4. 1930 Antlaşmaları

Türkiye ile Yunanistan arasında sağlam ilişkilerin kurulması Ahali Mübadelesinde ortaya çıkan hukuksal sorunların çözülmesine bağlı bir durumdaydı. Bu ilişkileri kurma maksadı ile 1928 de başlayan görüşmelerde bu konu ele alınmıştır. Nihayet 10 Haziran 1930 da Ankara'da "Ahali Mübadelesi hakkında 30 Ocak 1923 tarihli Lozan antlaşması ile 1 Aralık 1920 Tarihli Atina Antlaşmasının Uygulanmasından Doğan Sorunların Kesin Surette Çözümlemesine Dair Sözleşme" imzalanmıştır. Bu antlaşmayla beraber Yunanistan ve Türkiye arasındaki nüfus mübadelesi konusuyla alakalı siyasal ve ekonomik sorunlar çözüme kavuşmuştur. Her şeyden önce kimlerin "yerleşik" sayılacağı karara bağlandı. Buna göre; Türkiye, İstanbul'a geldikleri tarih ve doğum yerleri ne olursa olsun mübadeleden ayrı tutulmuş olan İstanbul bölgesinde hazır bulunan Türk uyruklu tüm Ortodoks Rumlara, Yunanistan, Batı Trakya'ya geldikleri tarih ve doğum teri ne olursa olsun mübadeleden ayrı

⁹⁸ Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.61.

⁹⁹Oran, a.g.k., s.342.

tutulmuş olan Batı Trakya bölgesinde hazır bulunan Yunan uyruklu tüm Müslümanlara “yerleşik” sıfatı tanımıştır.¹⁰⁰

Çözölmüş olan bu siyasal sorunla birlikte mallarla alakalı ekonomik sorunlar da çözülmüştür. Mallara ilişkin düzenleme 5 farklı kategoride yapılmıştır. Birincisi; mübadillerin mallarıdır ki bunlar terk edilen ölkö hükümetine geçmiştir. Bankalarda bulunan mevduatlar ise sahiplerine teslim edilecektir. İkincisi; Türk uyrukluların mallarıydı ki bu mallar (Türk uyruklu Müslümanların Yunanistan’daki taşınmaz malları) Yunan Hükümetine geçecekti. Üçüncüsü; Yunan uyrukluların mallarıydı ki bu mallar (Yunan uyruklulara ait olup İstanbul bölgesi dışında bulunan mallar) Türk Hükümeti mülkiyetine geçecekti. Görüldüğü gibi İstanbul’daki Yunan uyrukluların mallarına dokunulmamıştır. Eğer daha önceden bir el koyma tedbiri uygulanmışsa bir ay içerisinde tedbir kaldırılarak mallar sahiplerine teslim edilecektir. Dördüncüsü; İstanbul Yerleşiklerinin mallarıydı ki bu mallara üzerindeki sahiplerinin tasarruf yetkisine dokunulmamıştır. Eğer herhangi bir tedbir uygulanmışsa bu tedbir derhal kaldırılacaktır. Beşincisi; Batı Trakya Yerleşiklerinin mallarıydı ki bu mallar üzerindeki sahiplerinin tasarruf yetkisine dokunulmamıştır. Eğer daha önceden herhangi bir tedbir uygulanmışsa bu tedbir derhal kaldırılacaktır. Ayrıca Yunan Hükümeti 425.000 İngiliz lirasını karma komisyon emrine verecekti. Bu paranın 150.000’i yerleşik Rumların Türk hükümetine geçen malları için, 150.000’i yerleşik Müslümanların Yunan Hükümeti’ne geçen malları için geriye kalan 125.000’i ise karma komisyon tarafından üç defada Türk Hükümeti’ne ödenecekti. 10 Haziran 1930 Ankara Sözleşmesi, iki ölkö arasındaki siyasal, hukuksal, ekonomik sorunları çözmesi sebebiyle çok hızlı bir yakınlaşma süreci başlatmış oldu. Bu atmosfer içerisinde iki taraf devlet adamları karşılıklı samimi ilişkileri geliştirdiler ve müspet alanda işbirliği için kendilerine yol açmış oldular.¹⁰¹

Haziran 1930 tarihli bu antlaşmanın imzalanması Türkiye ve Yunanistan arasında bir anlaşma zemini oluşturmuştur. Tarafların ikili ilişkileri bu sözleşmeden sonra artmıştır.¹⁰² Nüfus mübadelesi anlaşmasının imzalanması bir taraftan Balkan Birliği’nin oluşmasına sebep olurken, diğer taraftan da Türk-Yunan ilişkilerinin süratle gelişmesini sağlamıştır.¹⁰³

¹⁰⁰ Oran, a.g.k., s.346.

¹⁰¹ Oran, a.g.k., s.347.

¹⁰² Akşin, a.g.k., s.354.

¹⁰³ Gönlöbol, M - Sar, C., a.g.k., s.64.; Dilan, a.g.k., s.25.

Bu gelişen münasebetler çerçevesinde Yunan Başbakanı Venizelos 27 Ekim 1930 tarihinde Ankara'yı ziyaret etmiş ve bu ziyaret Türk çevrelerince Yunanlılara büyük dostluk gösterilerine sahne olmuştur. Yapılan bu ziyaret sebebiyle 30 Ekim 1930 tarihinde Türk-Yunan ilişkilerine temel olan Tarafsızlık, Uzlaşma, Tahkim ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla Yunanlılarla aynı dönemde yapılmış olan Ticaret ve İkamet antlaşmaları da onaylanmıştır.¹⁰⁴

30 Ekim 1930 günü askeri, siyasal ve ekonomik konularla ilgili üç anlaşma imzalanmıştır; Dostluk, Tarafsızlık Uzlaşma ve Hakemlik Anlaşması; Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırmasına İlişkin Protokol; İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması. Birinci anlaşma; tarafların arasında çıkabilecek sorunların nasıl çözümlenmesi gerektiğini düzenlemektedir. Bu noktada eğer normal diplomatik yollardan çözüm sağlanamazsa uzlaştırma yoluyla, bu da sonuç vermezse adli yoldan ya da hakeme başvurma yöntemiyle çözüme ulaşılması karara bağlanmıştır. İkinci anlaşma; savaşın etkilerini giderememiş olan bu memleketlerin ekonomik güçlerini silahlanmak yerine, ülkelerini kalkındırmak için üretim alanına kaydırma düşüncesiyle imzalanmıştır. Ayrıca dünyadaki silahlanma yarışının önünü kesmek amacını da taşıyan bu antlaşma ile her iki taraf eşit şartlar altında deniz kuvvetlerini sınırlandırmışlardır. Üçüncü antlaşma ise; tamamen ekonomik sebeplerle imzalanmıştır, bu antlaşmayla birlikte her iki tarafın vatandaşları diğer memlekete serbest bir şekilde girebilecek, ikamet edebilecek, yolculuk yapabilecek, istedikleri zaman o memleketi terk edebileceklerdir. Bütün bunları yaparken buldukları memleketin kanunlarına uyacaklar, ilgili düzenlemeler haricinde herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmayacaklar, yabancılar için özel hükümler varsa "en gözetilen ulus" kaydı altında muamele görecektir. Türkiye'nin buradaki esas amacı, 1929 ekonomik bunalımı sonrasında Ege'de ticari bir hareketlilik oluşturmak ve nüfus değişimi sonrasında Türkiye'de ortaya çıkan iş gücü açığını kapatmaktır.¹⁰⁵

1930 anlaşmaları Kıbrıs uyuşmazlığına gelinceye kadar iki taraf arasında yeni bir dönem başlatmıştır. Ancak çok üst düzeyde devam eden bu ilişkilerin daha çok hükümetler arasında meydana geldiğini halkların düzeyinde bunun sağlıklı olarak kurulamadığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Akşin, a.g.k., s.255.

¹⁰⁵ Oran, a.g.k., s.348-349.

¹⁰⁶ Gönlübol, M - Sar, C., a.g.k., s.66.

4.ALMANYA İLE İLİŞKİLER

4.1.Weimar Dönemi (1923–1933)

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya Versay Antlaşması'nın getirdiği yükümlülükler sebebiyle iktisadi, siyasi ve sosyal açıdan sıkıntılı bir durumda bulunuyordu. Bu antlaşma Almanya'yı her bakımdan ezici ve sürdürülebilirliği düşük olan bir işleme maruz bırakmıştır. Almanya'nın uğradığı bu muamele Avrupa'da aynı zamanda ciddi bir boşluk yaratmıştır.¹⁰⁷

Almanya, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere bazı Avrupa ülkelerine savaş tamirata adı altında para ödemekteydi ve bu zaten zor olan şartları daha da zorlaştırıyordu. Bu şartlar altında Almanya'da işsizlik oranları tavan yapmıştı aynı zamanda enflasyon çok yüksek oranlara varmıştı. Bütün bu olumsuzluklardan dolayı Almanya'da Versay zincirlerinin kırılması yolunda bir baskı oluşmuştu. Ancak Almanya, ekonomik olarak güçlendikçe dış politikada daha etkin ve saldırgan olmaya başlamasına rağmen 1930'lara kadar bu zincirleri kıramamıştır. Almanya da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye gibi yalnızlık içerisindeydi. Bu iki devletin ilişkilerinde önemli nokta olarak şunu söyleyebiliriz; Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkilerinde İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerindeki gibi geçmişteki sorunlar bulunmuyordu, Türkiye ile Almanya geçmişte ittifak yapmış olan iki ülkediydi ve Almanya Türkiye açısından ilişkilerinin sorunsuz olduğu bir Avrupa ülkesi olarak büyük önem taşımaktaydı.¹⁰⁸

1919–1932 Yılları arasında Türkiye-Almanya ilişkilerinin Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan işbirliğinin etkisi altında bulunduğu ve bunun etkisiyle devam ettiği görülmektedir. Bu çerçevede, iki ülke arasındaki münasebetlerin sade normal diplomatik temaslardan daha ileri geçemediği görülmektedir.¹⁰⁹

Birinci Dünya Savaşı akabinde gelen yıllarda Almanya'nın Avrupa diplomasisi üzerindeki etkisinin ciddi oranda azaldığı görülmektedir. Özellikle 1929'da meydana gelen

¹⁰⁷ Topur, T., Milli Güvenlik ve Türkiye, İstanbul, 2005, s.50.

¹⁰⁸ Oran, a.g.k., s.297.

¹⁰⁹ Gönlübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.118.

Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra bu ülke büyük iktisadi ve sosyal sıkıntılar yaşamış ve ülke içerisinde inkılapçı mücadelelerle bu dönemde büyük yıpratıcı çatışmalar yaşanmıştır.¹¹⁰

Weimar Cumhuriyeti Dönemi'nde Almanya Versay Antlaşmaları'ndan kurtulmak için çaba harcamış, ancak hiçbir zaman güç gösterisinde bulunmamıştır. Bu dönemde Almanya uluslararası alandaki hedeflerine ulaşmak için barış yolunu kullanmış ve taleplerini kazanmak üzere ikili ya da çok taraflı görüşmeler ve antlaşmalara ağırlık vermiştir. Türkiye ve Almanya'nın bu dönemdeki politikaları birbiriyle uyum göstermektedir ve dolayısıyla iki devlet birbirlerinin politikalarını iyi niyetle izlemektedirler. Ancak dış politikadaki mevcut sorunların farklılığı iki ülke arasında samimi ilişkilerin kurulmasını olumsuz manada etkilemiştir¹¹¹

Lozan'dan sonra Türkiye'nin sorunlu olduğu devletler dışında kalan devletlerden olan Almanya ile ilişkileri normal diplomatik ilişkiler boyutunda olmuştur. Zaten o dönemki münasebetler Türkiye'ye yatırım yapılması ya da ülkemize sermaye girmesi şeklinde bugünkü anladığımız iktisadi yardımlaşma seviyelerine hiç gelmedi. Türkiye bu dönemde iktisadi olarak sürekli yalnız kalmıştır zaten Dünya Ekonomik Buhranı da bu iktisadi yardımlaşma hareketlerini neredeyse imkansız kılmıştır.¹¹²

Lozan'dan sonra ilişkilerin gelişmesini isteyen Almanya bu konuda İngiltere ve Fransa'nın tepkilerini çekmek istemiyordu, bu sebeple Türkiye ile ilişkilerini iyileştirme fikrini korumakla beraber bir süre ertelemiştir. Ardından 1924 yılında Ankara'da imzalanan Türk-Alman Dostluk Antlaşması ile diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bu dönemde Almanya'nın İngiltere ve Fransa'nın aksine büyükelçiliğinin Ankara'da bulunmasına olumsuz bakmaması ilişkilerin gelişmesini olumlu şekilde etkilemiştir. 1920'lerde sınırlı olarak sürdürülen ilişkiler çerçevesinde Almanya'nın Türkiye'ye çok sayıda yetişmiş eleman gönderdiği bu alanların daha çok hayvancılık, tarım ve muhtelif mühendislik alanları olduğu görülmektedir. Bu esnada Türkler de eğitim almak amacıyla Almanya'ya gitmişlerdir. Şüphesiz ki bu durum Almanya'nın da Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istemesinden ileri gelmektedir. Almanya'nın Versay ile silahsızlandırılması sonucu Almanya'nın elinde bulunan

¹¹⁰ Akşin, a.g.k., s.160.

¹¹¹ Dilan, a.g.k., s.113.

¹¹² Aydemir, a.g.k., s.319.

fazla subaylar Türkiye’de sözleşmeli olarak görev yapmışlardır. Yine bazı Türk subayları da Almanya’ya gitmişlerdir.¹¹³

Almanya ile Türkiye arasındaki en büyük ilişkiler ekonomi alanında kurulmuştur. Bu ülkenin yapmış olduğu ekonomik ataklarla 1927 yılına gelindiğinde Almanya’nın ihracatının savaş öncesi dönemi yakaladığı görülmüştür. Aynı dönemde, 1925 yılında Alman Junkers firmasıyla Kayseri’de bir uçak fabrikası kurulması yönünde antlaşma imzalandı. Almanya bu antlaşmayı iki sebepten dolayı imzalamıştır; birincisi siyasi açıdan Türkiye’ye yakın olmak istiyordu, ikincisi ise Almanya Versay’dan dolayı kendi topraklarında üretemiyordu. Gelişen ekonomik ilişkiler çerçevesinde iki taraf da birbirlerine “en çok kayırlan ülke” statüsü tanımışlar ve bazı ürünlerde gümrüklerinde indirimlerde bulunmuşlardır. Weimar döneminde iki ülke münasebetleri sorunsuz ve birbirlerine yaklaşma çabası içinde geçmiştir.¹¹⁴

Bu dönemde Türk Dışişleri Bakanı Alman Dışişleri Bakanına Türkiye’nin siyasi bakış açısını anlatırken; Türkiye’nin hiçbir zaman saldırgan olmayacağını, Almanya’ya yönelik bir ittifak hareketine asla katılmayacağını ancak dostlarının haklarını her zaman koruyacağını söylemesi iki ülke arası ilişkilerin hangi boyutta devam ettiğini göstermektedir.¹¹⁵

4.2.Nazi Dönemi (1933–1939)

Almanya’da Hitler’in liderliğindeki Nasyonal-Sosyalist Parti’nin 1933 yılının Ocak ayında iktidara gelmesiyle birlikte Alman iç ve dış politikasında keskin değişimler yaşanmış, bunun sonucunda Türk-Alman münasebetleri dış politika hedefleri açısından birbirinden uzaklaşmaya başlamıştır. Enteresan bir şekilde görülmektedir ki dış politika anlamında bir uzaklaşma söz konusuken ekonomik konulardaki yoğunluk artarak devam etmiştir. Hitler döneminde Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile olan ilişkileri artarken Almanya’nın bu ülkelerle daha sorunlu münasebetler dönemine girmiştir. Hitler yönetimiyle ilk resmi temas Berlin’e giden Türk Heyeti tarafından yapılmıştır. Bu temasta Hitler Türk Milleti’nin vermiş olduğu kurtuluş mücadelesinin kendisini aydınlattığını belirtirken, diğer Alman yetkililer de

¹¹³Oran, a.g.k., s.299.

¹¹⁴Oran, a.g.k., s.300.

¹¹⁵Karakuş, a.g.k., s.290.

Atatürk ile Hitler arasında benzerlikler kurarak iki ülke arasındaki ortak noktaları bulmaya ve Türkiye'nin yeniden Almanya'nın müttefiki olmasına uğraşıyorlardı.¹¹⁶

Hitler'in iktidara gelmesiyle beraber dünyadaki mevcut kin ve düşmanlık ortamı daha da artmıştır. Hitler, Almanya'ya hak etmediği bir antlaşmanın zorla kabul ettirildiğini belirterek eşitlik istediğini ilan etmiştir. Almanya'nın o dönemde dış politikada izlediği hareket tarzı ile dünyayı yeni bir savaşa sürükleyen süreç hızlanmıştır.¹¹⁷

Weimar döneminde ABD'nin maddi yardımları sayesinde iktisadi gücüne kavuşmayı başaran Almanya bu gücünü Hitler'in iktidara gelmesiyle siyasi amaçlarını yerine getirmek için kullanmıştır. Versay ile belirlenen durumu ilk fırsatta değiştirmek amacıyla hızla silahlanmaya başlayan Almanya revizyonist bir politikayı uygulamaya koymuştur. Bu çerçevede çeşitli güç gösterilerinde bulunmuş, uluslararası antlaşmaları tanımamış, uygulamamış, karşı çıkmış ve hatta daha da ileri giderek askeri güç kullanmıştır. Türkiye ise Lozan Antlaşması'nı kabul ettiği gibi diğer uluslararası antlaşmaları da kabul etmiş, tanımış, bunların gereklerini yerine getirmiş, statükonun korunmasından yana olmuş, uyuşmazlık konularını devletler hukuku kurallarına göre çözmeyi benimsemiştir. Türkiye, tek taraflı alınan kararları kabul etmemiş ve ilke olarak tek taraflı kararlar almamaya çalışmıştır.¹¹⁸

Almanya'da Hitler'in iktidara gelişiyle Mussolini içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtulmuştur. Mussolini'nin yalnızlıktan kurtulması ise Avrupa'da bir Nazi-Faşist cephenin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Oluşan bu cephenin nihai amacı, gerek Avrupa'da gerekse Avrupa dışında mevcut statükonun politikayla veya kuvvet kullanarak değiştirilmesi olmuştur.¹¹⁹

İki ülke arasında birkaç anlaşmazlık konusu olmuştur; bunlardan birincisi, Türkiye'nin oluşturulmasında rol oynadığı Balkan Birliğiydi. Almanya kendi etkinlik alanı olarak benimsediği bu bölgede Türkiye'nin aktif olmasını istemiyordu. Çünkü İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini iyice artırmakta olan Türkiye'nin bu bölgede etkin olması dolaylı olarak İngiliz ve Fransızların bölgede etkin olması anlamına gelecekti. Ayrıca kendisi gibi revizyonist bir dış politika izlemekte olan Bulgaristan'a karşı böyle bir birliğin oluşmasını istemiyordu. İkinci

¹¹⁶ Oran, a.g.k., s.301.

¹¹⁷ Topur, a.g.k., s.51.

¹¹⁸ Dilan, a.g.k., s.114.

¹¹⁹ Akşin, a.g.k., s.162.

anlaşmazlık konusu ise Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle ilgiliydi. Almanya Antlaşma konusunda mevcut anlaşmazlıklara rağmen Montrö'nün imzalanmasının İngiltere tarafından tertiplendiğini düşünüyordu yani Türkiye'nin İngiltere'nin desteği olmadan Montrö'yü imzalatamayacağını düşünüyordu. Bu durumdan ise Türk-İngiliz ilişkilerinin yolunda olduğu anlaşılıyor, bu iki devletin iyi anlaşması ise Almanya'nın işine gelmiyordu. Ayrıca Almanya antlaşmadaki Rus savaş gemilerinin Akdeniz'e inebilmesiyle ilgili düzenlemeleri beğenmemiştir. Aradaki bu sorunlara rağmen ilişkilerde olumsuz anlamda bir durum yaşanmamış hatta zaman zaman samimi diplomatik ilişkiler devam etmiştir. Türkiye Almanya'nın yayılcı politikasına karşı olmakla birlikte bu ülkeyi doğrudan karşısına alacak davranışlardan kaçınmıştır. Almanya, hem kendi politikalarında kullanmak için hem de İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmaması için Türkiye'yi yanına çekmek istiyordu. Aynı zamanda Türkiye'nin Hatay konusundaki tutumundan dolayı Almanya Türkiye'yi revizyonist olarak görmeye başlamıştır ve dış politikalarının aynı olduğunu düşünmüşlerdir. Almanya'ya böyle düşünmeye iten sebep ise muhtemel savaş tehlikesinin artması ve uluslararası ortamın iyice gerilmiş olmasıydı, Almanya, bu yüzden Türkiye ile arasında ortak noktalar yaratıp onu yanına çekmek istiyordu.¹²⁰

Almanya, Montrö'deki yukarıda bahsedilmiş olan Rus savaş gemileriyle alakalı bölümlerini beğenmemesi dışında İngiliz ve Sovyet tezlerinin Türk çıkarlarıyla bağdaştırılarak olumlu bir sonuca varılmasından dolayı memnun olmuştur. Almanya ve İtalya Lozan Antlaşmasının imza eden taraflardan olmadıkları için ve özellikle Almanya'nın Akdeniz'e kıyısı olmamasından dolayı Montrö'ye çağrılmamışlardı. Ancak Almanya Avrupa'nın geleceği ile yakından ilgili olan bu konuyu yakından takip etmiş ve buraya bir gözlemcisi göndermiştir. Almanya Montrö sonunda Türkiye'ye bir notayla antlaşmanın Rus savaş gemileriyle ilgili kısımlarını tasvip etmediğini bildirmiştir. Türkiye verdiği cevabi notada Almanya'nın Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olmaması ve Akdeniz'de kıyısı bulunmaması sebebiyle Montrö'ye müdahale hakkına sahip olmadığını belirtmiştir.¹²¹

1935 yılında Habeşistan'ın ve 1939 yılında Arnavutluk'un İtalya tarafından işgal edilmesi ve Almanya'nın İtalya'ya üstü örtülü destek vermesi iki ülke ilişkilerini derinden etkilemiştir. Almanya Türkiye'yi kaybetmemek ve onu İngiltere ve Fransa'ya kaptırmamak için Türkiye'nin İtalya ve Almanya'dan duyduğu endişeyi gidermeye çalışmıştır. Bu amaçla

¹²⁰Oran, a.g.k., s.302.

¹²¹Gönlübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.119.

eski başbakanını, Von Papen'i Ankara'ya Büyükelçi olarak göndermiştir. Papen de Türkiye'nin İtalya'dan endişe duyduğunu dolayısıyla İngiltere ve Fransa'ya yaklaştığını Berlin'e bildirmiştir. Von Papen Ankara'da endişe gidermek için bir takım faaliyetlerde bulunmuş olsa da sonuç alamamıştır. Almanya İtalya'yı sağlam bir müttefik olarak gördüğü için gereken baskıyı İtalya'ya uygulamamıştır. Bu süreçte Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yaptığı görüşmelerle ilgili Almanya'ya oyalayıcı bilgiler vermiştir. Türkiye'nin İngiltere'ye fazla yaklaşmasından rahatsız olan Almanya Türkiye'yi silah ve savaş malzemelerini göndermemekle tehdit etmiş buna karşılık da Türkiye, Almanya'ya krom satmayacağını bildirmiştir. Yani her iki taraf da ellerindeki kozları oynamaya çalışmışlardır. Almanya'nın Mayıs 1939'da İtalya ile Çelik Paktını ve Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği ile Nazi-Sovyet Paktını imzalaması ile Türkiye'nin işlerini iyice karıştırmıştır. Çünkü o dönemde Türkiye İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmayı ardından da bir Türk-Sovyet antlaşması ile Sovyetleri İngilizlere yakınlaştırmaya çalışıyordu. Görüldüğü üzere bu ihtimal ortadan kalkmıştır.¹²²

Almanya'nın dış ticaret politikası doğu ve güneydoğu Avrupa ülkelerinden hammaddeleri alarak yapılacak olan takas anlaşmaları ile bu ülkelere mamul maddelerin satılmasını öngörüyordu. Bu plan Türkiye üzerinde sağlıklı olarak işlemiş ve Almanya bir taraftan ekonomik kalkınmasını sağlarken diğer taraftan da diğer ülkeler üzerinde siyasal etkinliğini artırmıştır. Fakat Almanya ile ticaret yapmak Türkiye için yararlı oluyordu, onunla ticari münasebetleri kesmek Türkiye'nin çıkarlarına aykırıydı. Almanya, Türkiye'ye sanayi ürünü satarken karşılığında tarım ürünü ve hammadde alıyordu. Her iki taraf da sattıkları ürünleri piyasanın üstünde fiyatlarla satarlarken ilerleyen dönemde Almanya Türkiye'nin tek alıcısı durumuna kadar geldi ve fiyatları kendisi belirler oldu. Bu ticari ilişkilerde sorunlar ortaya çıkardı. Aynı dönemde Almanya da demiryolu, hava ve deniz taşımacılığı ve sanayi alanında Türkiye'nin dayandığı tek ülke konumuna gelmişti. Türkiye Almanya ile yaptığı ticari faaliyetlerden zarara uğradığını fark etmiş ve akabinde İngiltere ve Fransa ile benzer takas anlaşmaları yapılmıştır. Türkiye, Almanya'nın ekonomik, kültürel ve askeri bağlantılarını kullanarak kendisi üzerinde nüfuz oluşturma çabalarından rahatsız olmuştur.¹²³

Türkiye'yi kendi tarafında tutmak isteyen Hitler Ticaret Bakanını Türkiye'ye göndermiştir. Yapılan görüşmeler sonunda 150 milyon mark kredi Türkiye'ye Almanya'dan askeri ve sanayi ürünü almak üzere on yıl vade ile verilmiştir. Almanya'nın bu krediyi

¹²²Oran, a.g.k., s.303.

¹²³Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.121.; Oran, a.g.k., s.305.

vermesinde bir yıl önce 1938’de İngiltere’nin Türkiye’ye 10 milyon sterlinlik kredi vermiş olması ve Almanya’nın Türkiye’yi iktisadi olarak yitirmek istememesi yatmaktadır.¹²⁴

Sonuç olarak bakıldığında Almanya, Türkiye’nin dış politikasını değiştirmek için giriştiği teşebbüslerden başarılı sonuç elde edememiş, Türkiye her zaman irtibatta olduğu devletlerle dengeli bir politika izlemiş, bu dönemde açık ve net bir şekilde herhangi bir taraftan olmamıştır.¹²⁵

5.İTALYA İLE İLİŞKİLER

5.1.1923–1934 Dönemi

1919–1922 yılları arasında Anadolu’da ve İstanbul’da işgalci durumunda olan İtalya Türkiye’ye karşı olumlu bir yaklaşım içerisindeydi. 1922 yılından sonra işgal ettiği topraklardan çekilmiş olan İtalya Mussolini’nin iktidara gelmesiyle birlikte saldırgan davranışlar sergilemeye başladı. Her ne kadar Mussolini ile yayılmacı davranmaya başlamışsa da İtalya ile olan ilişkiler 1930’un başlarına kadar normal bir şekilde seyretmiştir. Mussolini İtalya’nın Birinci Dünya Savaşı’nda haksızlığa uğradığını düşünüyor ve ilk fırsatta bu haksızlığı telafi etmeyi kafasından geçiriyordu. Hatta 1923’te İtalyan Parlamentosu’nda yaptığı konuşmada Adriyatik Denizi’nin İtalya’ya yetmediğini ve İtalya’nın mutlaka Akdeniz’e açılması gerektiğini açıkça söylemiştir. Bu konuda gözü pek tatmin olacak gibi gözüküyordu; İngiltere’nin İtalya’ya Afrika’da bazı yerler teklif etmesine tepki göstermiş ve “çöl koleksiyoncusu olmadığını” söylemiştir.¹²⁶

Birinci Dünya Savaşı’nda Türk ülkesini paylaşmak teşebbüsünde bulunan üç büyük devletten Türkiye ile ilk iyi ilişkiler kuran devlet olan İtalya’nın kendisine haksızlık yapıldığını düşünmesinin nedeni savaş sonrasında imzalanan gizli antlaşmalarla vaat edilen toprakların kendisine verilmemesiydi. Bu nedenle 1922’de iktidarı ele alan Mussolini mütecaviz ve yayılmacı bir politika izlemeye başlamıştır. 1926’da Musul Meselesi’nin çözülmesiyle İngiliz ve Fransızlarla ilişkilerimiz geliştiği gibi İtalya ile de gelişmiştir. İtalyan yetkilileri ise sürekli olarak yaptıkları açıklamalarla İtalya’nın Anadolu toprakları üzerinde

¹²⁴Dilan, a.g.k., s.121.; Oran, a.g.k., s.306.

¹²⁵Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.122.

¹²⁶Oran, a.g.k., s.293.

herhangi bir emeli olmadığını belirtmişlerdir ancak yapılan bu açıklamalar hiçbir zaman Türkiye'yi tatmin etmemiştir. Bu dönemde İngiltere ve İtalya'nın Türkiye'ye yaptıkları baskının Türkiye'yi Sovyetlere yaklaştırdığı da bir gerçektir.¹²⁷ Türkiye'nin İtalya'ya yönelik endişeleri Musul meselesi halledilmeye çalışılırken İtalya'nın Anadolu'ya çıkarma yapacakları söylentileri çıkınca artmıştır. Bunun üzerine yine İtalyan yetkililer Türk toprakları üzerinde emellerinin olmadığını söylemişler ancak Türk tarafı yine tatmin olmamıştır. Musul meselesinin halledilmesiyle İtalya ile de ilişkiler düzelmiştir. İtalya kendini henüz yeteri kadar güçlü hissetmediği için Akdeniz'deki etkinliğini Türkiye ve Yunanistan'ın da içinde bulunduğu bir ittifak grubuyla sağlamayı düşünmüştür. Bu amaçla Türkiye ve Yunanistan'ı yakınlaştırmaya çalışmıştır.¹²⁸

İtalyanların Türkiye'nin üzerinde meydana getirdiği endişe o kadar büyük boyutlardaydı ki Ankara'nın başkent olarak tespit edilmesindeki en büyük etken On iki Ada'daki İtalyan üslerinden kalkan yüklü bir uçağın Ankara'ya gidiş-geliş olarak yol alamayacağına hesaplanmış olmasıydı. Atatürk, İtalya'nın balkanlardaki emellerini çok iyi biliyordu, İtalya'nın bir amacı da Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden Selanik'e inmekti. Bunun için İtalya'nın kullanacağı en güzel yol Avlonya limanıydı; çünkü limanın önündeki sazan adasını İtalya sıçrama tahtası haline getirmişti. Türk Hükümeti İtalya'nın hareketlerini izlemek için Tiran'da bir elçilik, Avlonya'da da bir konsolosluk açmıştı.¹²⁹ Türkiye üzerinde siyasi ve moral baskılar yaparak resmi olmayan taleplerde bulunan İtalya'nın rüyalarına 1928'de imzalanacak olan tarafsızlık ve uzlaşma antlaşması ile son verilecektir.¹³⁰ İtalya'ya yönelik olarak yaşanan endişelerle ilgili olarak; Türkler, İtalyanların nüfus yoğunluklarının fazla olduğunu, fazla olan bu yoğunluklarını fazla bir yerleşimin bulunmadığı Anadolu'ya yerleştirerek azaltma yoluna gideceklerini düşünüyorlardı.

Türk-İtalyan ilişkileri 1932 yılında Türk Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'nın Roma'ya resmi bir ziyaret yapmaları ve burada çok samimi bir şekilde karşılaşmaları ile iyi bir düzeye geldi. Bu ziyarette 1928 yılında imzalanmış olan tarafsızlık ve uzlaşma antlaşması üç yıl süreyle uzatılmıştır. İlişkilerin düzelerek devam etmesinde İtalya-Yunanistan ilişkilerinin iyileşmesinin de etkisi görülmektedir. İtalya'nın politikası çerçevesinde Yunanistan ile İtalya arasında 1928 yılında Dostluk ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmasından sonra İtalya-Türkiye

¹²⁷Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.80.

¹²⁸Oran, a.g.k., s.293.

¹²⁹Akşin, a.g.k., s.218.

¹³⁰Ardakoç, N., Atatürk, İstanbul, 1988, s.163.

arasında Dostluk ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştır. İtalya'nın uyguladığı bu gevşeme politikasının nihai amacı aralarında anlaşma sağlanacak olan Türkiye ve Yunanistan'ı kendi arkasından çekip götürmektir. İtalya Yugoslavya'ya karşı Arnavutluğu destekliyordu. İtalya Fransa'nın desteklediği Yugoslavya'ya karşı Balkanlarda Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk başta olmak üzere kendisine bağlı bir zümre oluşturmak istiyordu.¹³¹

1930'lu yıllarda giderek savaşa yaklaşıırken Türkiye en riskli bölgeler olarak Balkanları ve Akdeniz'i görüyordu. En tehlikeli devlet olarak ise dönem itibariyle İtalya ve Almanya liste başıydı.¹³² Atatürk, İtalya'ya meydana gelen gelişmelere rağmen hiçbir zaman güvenmemiştir. O, Mussolini'nin Türkiye'ye saldıramasa bile bir gün mutlaka Arnavutluk ve Yunanistan'a saldıracağına inanıyordu.¹³³

5.2.1934–1939 Dönemi

1934 Sonrasında İtalya saldırgan politikasını daha açık bir şekilde uygulamaya koymuştur. Bu nedenle Türk Dış Politikasını en fazla etkileyen devlet İtalya olmuştur. Türkiye İtalya'nın dış politikadaki her hareketini dikkatle izlemiş ve kendi politikasını ona göre planlamıştır. Almanya Nazilerin iktidara gelmesi ve İspanya'da Franco Faşizminin gücünün artması Mussolini'nin İtalya'nın politikalarını uluslararası alanda uygulamaya koymasında katalizör görevi görmüştür. Bu dönemde Türkiye'nin kaygıları daha da artmıştır. Mussolini'nin 1934 yılında düzenlenen faşist kongresinde İtalya'nın tarihi emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu söylemesi ve bundan iki hafta sonra bir gazeteyle verdiği demeçte halkını beslemek için 29 milyon ton tahıla ihtiyacı olduğunu bunun sadece 6 milyon tonunu üretebildiğini bunun için başka topraklara yerleşmek zorunda olduğunu söylemesi üzerine Türkiye'nin kaygıları çok daha fazla artmıştır. Bu sözler üzerine Türkiye ve çevre ülkeler tepki göstermişlerdir buna karşılık İtalya bu sözleriyle Türkiye'yi kastetmediğini, Türkiye'yi bir Avrupa Devleti olarak gördüğünü belirterek kaygıları azaltmaya çalışmıştır. Hatta İtalya bu dönemde Yunanistan ve Türkiye ile beraber bir ittifak yapma önerisini sunmuştur. Fakat Türkiye İtalya'nın bu teklifini 1934 yılında kurulan Balkan Birliğini parçalamaya yönelik bir plan olduğunu düşünerek reddetmiştir. Türkiye Balkanlardaki bütün devletlerin katılacağı antlaşmaları uygun görürken İtalya balkan devletleriyle teke tek antlaşmalar yapmak

¹³¹ Akşin, a.g.k., s.221.; Dilan, a.g.k., s.65.

¹³² Hale, a.g.k., s.53.

¹³³ Aydemir, a.g.k., s.318.

istiyordu. Türkiye'nin buradaki maksadı Balkanlarda bir bütün olarak muhtemel İtalyan saldırısına karşı durabilmektir.¹³⁴

İtalya'nın On iki Ada'yı silahlandırmaya başlaması, bu adalara denizaltı üsleri ve havaalanları inşa etmesi mevcut ilişkileri iyice germiştir. 1935 yılında Somali sınırında çıkan çatışmaları bahane ederek Habeşistan'a giren İtalya'yı Habeş İmparatoru Milletler Cemiyeti'ne şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti İtalya'ya karşı zorlama tedbirlerinin uygulanmasına karar vermiştir. Türkiye Milletler Cemiyeti'nin aldığı bu karara uymuştur. İtalya, Türkiye'nin İngiltere'ye yaklaşmasını istemiyordu bunun yanında Türkiye İtalya'nın Montrö Antlaşmasına katılmasını istiyordu. Habeşistan'ın işgal edildiği sırada Montrö konferansı toplanmış İtalya katılmamıştı. Bu çerçevede Türk dışişleri bakanı ve İtalyan dışişleri bakanı 1937 yılında Milano'da görüştüler. Görüşmeler 1928 antlaşmasına paralel ve olumlu geçmişti; ancak burada İtalya Montrö'ye katılma karşılığında Türkiye'nin de Roma-Berlin Mihverine katılmasını istemiştir. Ancak İtalya bu çabalarından bir sonuç çıkartamamıştır.¹³⁵

İngiltere, İtalya'ya uygulanan zorlama tedbirlerinden dolayı bu tedbirlere katılan ülkelere bir Akdeniz Paktı oluşturmayı teklif etmiş ve bu teklif İspanya hariç diğer Akdeniz memleketleri (Fransa, Yunanistan, Yugoslavya, Türkiye) tarafından kabul edilmiştir. Bu Pakt İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakından sonra kaldırılmıştır. Türkiye bu pakta katıldıktan sonra statükocu devletlere daha fazla yanaşmıştır. AP ile Türkiye İtalyan tehlikesi karşısında milli güvenliği açısından İngiltere'ye bağlanmış oluyordu, bu durum Türk-İngiliz münasebetlerindeki dönüm noktalarından biri olmuştur. Türkiye'nin bu zorlama tedbirlerine katılması onun barışçıl bir devlet olduğunu ispatlamış ve 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için Türkiye'nin yaptığı teklifin birçok devlet tarafından kabul edilmesine sebep olmuştur. Aynı sebepten ötürü İtalya Montrö'ye katılmayarak Türkiye'yi protesto etmiştir.¹³⁶

1937 yılında Türk-İtalyan ilişkileri uyumlu görünse de aslında öyle değildir. Aradaki ilişkilere her zamanki gibi kuşku ve kaygılar hakimdir ve dolayısıyla bozuktur. Aynı yıl Akdeniz'de batırılan bazı ticaret gemilerinin İtalyan denizaltıları tarafından batırıldığının

¹³⁴Oran, a.g.k., s.295.

¹³⁵Dilan, a.g.k., s.108-110.; Sar, C. - Gönlübol, M., a.g.k., s.114.

¹³⁶Karakuş, a.g.k., s.90.; Sar, C. - Gönlübol, M., a.g.k., s.116.

düşünülmesi üzerine buna karşı alınması gereken tedbirlerle ilgili İsviçre'nin Nyon Kenti'nde bir toplantı düzenlenmiştir. Konferansa Avrupa Devletlerinin çoğu katılırken Almanya, İtalya ve Arnavutluk katılmayacaklarını bildirmişlerdir. Bu konferansta Türkiye, İngiltere ve Fransa'yı desteklemiştir. Sovyetler, İtalyanları saldırganlıkla suçlamışlar ve sonunda İngiltere ve Fransa'nın hazırladığı proje kabul edilmiştir.¹³⁷

Bu konferansta meydana gelen gelişmeler dışında 1937 yılında her iki taraf da birbirinden ne elde edebileceğinin hesaplarını yapmaktadırlar. İtalya yine Türkiye'nin dış siyasetini kendi istediği gibi yönlendirmeye, onu İngiltere ve Fransa'dan uzak tutmaya çalışmaktadır. Türkiye ise İtalya'yı Montrö Antlaşmasını imzalamaya ikna etmeye çalışıyordu. Sonunda İtalya 1938 yılında bazı ayrıcalıklarla Montrö'yü imzalamayı kabul etti, Türkiye de İtalya'nın Habeşistan'ı tamamen ilhak etmesini tanıdı.¹³⁸

1939 yılında İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi kendi milli güvenliği için Balkanların güvenliğine büyük önem veren Türkiye'nin kaygılarını en üst seviyeye çıkarmıştır. Bu noktada Türkiye yine İngiltere ve Fransa'ya yaklaşarak kendisine güvenli alan oluşturmaya çalışmıştır. İtalya ile bu dönemde olan ilişkilerde de tıpkı Almanya ile girilen ilişkiler gibi ticari ilişkiler iyi düzeyde seyretmesine rağmen siyasi ilişkiler istikrara ulaşamamıştır. Bunun en büyük sebebi ise İtalya'nın yayılmacı bir dış politika izlemiş olmasıdır.¹³⁹

¹³⁷ Sar, C. - Gönlübol, M., a.g.k., s.117.; Dilan, a.g.k., s.110.

¹³⁸ Karakuş, a.g.k., s.114.

¹³⁹ Oran, a.g.k., s.297.

III. BÖLÜM

SSCB VE ORTADOĞU İLE OLAN İLİŞKİLER

1.SSCB İLE İLİŞKİLER

1.1.1923–1936 İş Birliği Dönemi

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerindeki ilk önemli gelişme 17 Aralık 1925'te yaşanmıştır. İki ülke Dışişleri Bakanları arasında Paris'te Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye açısından bakıldığı zaman böyle bir antlaşmanın imzalanmasının en büyük sebebi Musul Sorunu'nun 16 Aralık 1925'te Türkiye'nin istemediği bir şekilde sonuçlanmasıdır. Henüz Musul Sorunu'nun çözülemediği sıralarda Şeyh Said isyanının çıkması Türkiye'yi oldukça zora sokmuştur.¹⁴⁰

Bu dönemde Batılı Devletlerle münasebetlerini iyileştirmemiş olan Türkiye, SSCB'yi kendisine sağlam bir dayanak noktası olarak görmekteydi. SSCB açısından baktığımız zaman da benzer bir durumla karşılaşmaktayız. 1 Aralık 1925'de Locarno Antlaşması'yla Almanya'nın Batı sınırları güvence altına alınırken Doğu sınırları için benzer bir düzenleme yapılmamıştı, SSCB bu durumu kendisine yönelik bir tehdit olarak algılamıştır. Bu dönemde her ne kadar Batılı Devletler birer birer SSCB'yi tanımaya başlamışlarsa da bu durum SSCB için endişe verici bir durumdu ve Sovyetler için Türkiye böyle bir ortamda kendi mili güvenliği açısından önem arz ediyordu.¹⁴¹

Milli Mücadele yıllarında SSCB ile 1921 yılında bir iş birliği antlaşması imzalamıştı. 1923 yılından sonra Türk-Sovyet ilişkileri Lozan'dan kalan sorunların çözülmesi aşamasında Batılı Devletlerin Türkiye'ye karşı davranışlarının etkisi altında gelişmiştir. Sovyetlerin bu dönemde iki temel politikası olmuştur; birincisi, Almanya ile diğer Batılı Devletlerin arasını açmak, ikincisi ise komşu ülkeleri ile iyi ilişkiler kurarak bunları kendi saflarına çekmek. Genel anlamda bakıldığı zaman Sovyetler, Almanya'yla Batılı Devletlerin arasını açamamıştır ancak komşuları ile iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır.¹⁴²

¹⁴⁰ Toker, M., Şeyh Said ve İsyanı, İstanbul, 1993.

¹⁴¹ Oran, B., Türk Dış Politikası, İstanbul, 2003, c.1., s.315.

¹⁴² Gönlübol, M. - Sar, C., Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara, 1997, s.74.

Misak-ı Milli sınırlarına bağılı olduğunu her fırsatta dile getiren Türkiye izlediğı dış politika ile herkese olduğu gibi Sovyetlere de güven vermekteydi. Uzak Doğu'da ve Avrupa'da komünizme tehdit olarak gelişmekte olan tehlikelere karşın Sovyetlerin Güney sınırının ve Boğazların barış yanlısı Türkiye'nin elinde olması Sovyetlere güven vermiştir.¹⁴³

1921 yılında imzalanan antlaşmanın geliştirilerek, ilişkilerin yeniden düzenlendiğı 1925 yılında Paris'te imzalanan antlaşmadan sonra Sovyet Dışışleri Bakanı Çiçerin, Dışışleri Bakanı Tefvik Rüştü'ye özel bir mektup yazarak; imza edilen bu antlaşma ile 1921'den beri devam eden ilişkilerinin bozulmayacağını, bağıtlı tarafların başka bir veya birkaç devletle savaş durumuna gelse bile aralarındaki ilişkilere temel olacağını ifade etmiştir. Türk tarafı açısından bakıldığında İngiltere ile gergin gitmekte olan ilişkilere karşın Sovyetlerden böyle bir güvence gelmesi yeterli olmasa bile Türk tarafının elini güçlendiren bir unsur olmuştur. Sovyetler 1922'den beri Türkiye'de ticaret temsilcilikleri açmaya başlamışlardı. Ancak Sovyetlerin bu temsilciliklerinin komünizm propagandası yaptıkları söylentilerinin ortaya çıkması ilişkilere sorun yarattı. Sorunun esas kaynağı SSCB'de ticaretin devletin tekelinde olması sebebiyle Türkiye'deki ticaret temsilciliklerindeki kişilerin devlet memuru statüsünde olmaları ve diplomatik dokunulmazlık istemeleriydi. Bu sorunun üzerine SSCB Türkiye'den ülkesine giren bazı mallara sınırlama getirdi ve son olarak Odesa Limanı'nı Türkiye'ye kapattı. Bütün bu sorunları çözmek için Çiçerin ve Tefvik Rüştü bir araya geldiler ve 1927 yılında "Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması" imzalandı. Bu Antlaşma iki devlet arasındaki mevcut sorunları çözmekten uzak kalmıştır. Bunda Türkiye'nin 1929 yılındaki bunalımdan etkilenmesi de etkili olmuştur.¹⁴⁴

Bu Antlaşmayla birlikte SSCB Türkiye'den gelen mallara bir sınırlama getirmiştir. Ayrıca Türkiye, Kars ve Artvin hariç İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya ve Eskişehir'de Sovyet Ticaret Temsilcilikleri açılmasını ve bunlara diplomatik ayrıcalıklar verilmesini kabul etmiştir. Ayrıca Batum Limanı ticaret maksatlı olarak Türkiye tarafından kullanılabilirdi ve Sovyetler Türkiye'den üçüncü bir ülkeye gitmekte olan malları kendi ülkesinden gümrüksüz olarak geçirmeyi kabul etmiştir.¹⁴⁵

¹⁴³ Akşin, A., Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara, 1991, s.79.

¹⁴⁴ Oran, a.g.k., s.316-317.

¹⁴⁵ Dilan, H. B., Türkiye'nin Dış Politikası, İstanbul, 1998, s.60.

Türkiye Dış Politikasında Moskova ile bağlarını koparmadan Batı Devletleriyle işbirliği yapabilmeyi istiyordu. Bunu Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girme yolundaki hareket tarzından da görebilmekteyiz. Türkiye, kuruluş aşamasında dışlanmış olduğu Milletler Cemiyeti'nin İngiltere ve Fransa'nın kontrolünde olduğunu düşündüğünü Moskova'yla yaptığı görüşmelerde sıklıkla dile getirmiş ve Türkiye'nin bu görüşü Sovyetler tarafından tasdik edilmiştir.¹⁴⁶

Türkiye ile Sovyetler arasındaki yakınlaşmanın devam ederek sürdüğünü gösteren diğer bir husus da Türkiye'nin 1929'da Litvinof Protokolünü imzalamış olmasıdır. Bilindiği üzere Milletler Cemiyeti Misakı birçok konuda savaşı yasaklamıyordu. Misakın bu boşluğunu kaldırmak maksadıyla Amerikan Dışişleri Bakanı Kellogg ile Fransız Dışişleri Bakanı arasında uzun görüşmeler sonunda 1928 yılında yeni bir milletler arası vesika hazırlanmıştır. Bu vesikayla beraber savaşın milli siyaset aleti olarak kullanılması yani tecavüzi savaş yasaklanmıştır. Türkiye Briand-Kellogg Paktı denen bu pakta 1928 yılında katılmıştır. Sovyetler Birliği de Batının saldırısından çekindiği için pakta ilk imzalayan devletlerden olmuştur. Sovyetler imzalamış oldukları bu antlaşmanın Doğu Avrupa Devletleri arasında biran önce yürürlüğe girmesini istediklerinden 1929 yılı başında Moskova'da Polonya, Romanya, Estonya ve Letonya arasında Litvinof Protokolü olarak bilinen bir protokol hazırlayarak imzalamışlardır. Sovyetler bu protokolün metnini Tevfik Rüştü'ye vermişler ve konunun mecliste kabul edilmesiyle 1929 yılında bu protokol Türkiye tarafından da imzalanmıştır.¹⁴⁷

Batılı Devletlerin saldırısından korkarak Litvinof Protokolü'nü hemen imzalayan SSCB ile Türkiye arasındaki 1929 yılındaki ilişkiler anlamında önemli gelişmelerden biri de Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan'ın Türkiye'yi ziyaret etmesidir. Bu ziyarette yapılan görüşmeler ile 1925 yılında imzalanan dostluk ve tarafsızlık antlaşması 2 yıl süreyle uzatılmıştır. Bu protokolün en önemli maddesi özet olarak şunu ifade etmektedir; her iki tarafta kendisiyle karadan veya denizden doğrudan komşusu olan diğer devletlerle yayınlanmış olan belgeler haricinde herhangi bir taahhütte bulunmadığını kabul etmiştir, her iki taraf da karadan veya denizden komşusu olan memleketlerle diğer tarafa bilgi vermeden görüşmeler yapmamayı ve bunları diğer tarafın onamasıyla yapmayı kabul etmiştir. Burada geçen karadan ve denizden komşu olma ifadesindeki komşular gizli yapılan protokollerle

¹⁴⁶ Hale, W., Türk Dış Politikası (Çev. P. Demir), İstanbul, 2003, s.52.

¹⁴⁷ Gönlübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.78.; Aydemir, Ş. S., Tek Adam, İstanbul, 2004, s.314.

belirlenmiştir. Buna göre Türkiye açısından bu komşular: İran, Irak, Bulgaristan, Yunanistan, İtalya, İngiltere, Suriye ve Fransa'dır. Sovyetler Birliği açısından bu komşular: İran, Afganistan, Çin, Moğolistan, Japonya, Finlandiya, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, İngiltere'dir. Görüldüğü gibi bu protokolle taraflar birbirlerinden olur almadan adı geçen devletlerle ikili veya çok taraflı siyasi antlaşmalar yapmama gibi bir söz vermişlerdir.¹⁴⁸

İmzalanan bu protokolle çeşitli yorumlar ortaya atılmıştır. Bunlardan bir tanesi Türk dış politikasının tamamen Sovyetlerin güdümüne girdiği iddiasıdır. Bu iddianın sebebi komşu olan devletlerle antlaşma yapmadan önce Sovyetlere danışma zorunluluğunun getirilmiş olması gösterilmektedir, ancak bu zorunluluğun çift taraflı bir zorunluluk olduğu, aynı şeyin SSCB için de geçerli olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Zaten bu yorumu yapanların birkaç yıl sonra bunun tam tersi yorumlarda buldukları görülmüştür. Bu protokolün uygulanıp uygulanmadığına baktığımız zaman Türkiye'nin SSCB'den daha duyarlı olduğu görülmektedir. SSCB 1935'te Fransa ile 1940'ta Bulgaristan ile yaptığı antlaşmalarda Türkiye'nin onayını almamıştır. Türkiye ise 1939 yılında Fransa ve İngiltere ile pakt imzalarken hem SSCB'ye haber vermiş hem de SSCB'nin antlaşmaya onay vermesi için İngiltere ve Fransa'nın birtakım değişiklikleri yapmasını istemiştir. Her şeye rağmen 1929 Protokolü o dönemki Sovyet-Türk ilişkilerinin olumlu olduğunu gösteren bir belgedir.¹⁴⁹

Moskova ile bağlarını koparmadan batı ile olan ilişkilerini yürütme amacı güden Türkiye 1929 protokolü çerçevesinde 1932 yılında milletler cemiyetine girmeden önce Sovyetlerin onayını almıştır. 1934 yılında bu konuda Sovyetler Birliği'nin de Milletler Cemiyetine girmesiyle mevcut konu daha olumlu bir hal almıştır.¹⁵⁰

1930'dan sonra Sovyetlerin, özellikle Türkiye'nin ilk 5 yıllık kalkınma planlarına esas teşkil eden teknik ve mali yardımları çok yararlı olmuştur, hatta bu kalkınma planının gerçekleştirilmesi için Sovyetlerin Kayseri ve Nazilli fabrikalarını neredeyse karşılıksız olarak kurmaları, daha sonra İsmet Paşa'nın Sovyetleri ziyareti esnasında sağlamış olduğu krediler ve teknik yardımlar Türkiye'nin dışarıdan destek almadığı o dönemde çok yararlı olmuştur. 1933-1936 yılları arasında Sovyetlerle Türklerin ortaklaşa hareket ettikleri görülmektedir. 1933'de Londra'da düzenlenen Dünya İktisat Konferansında "tecavüzün tarifi" formülü

¹⁴⁸ Dilan, a.g.k., s.62.

¹⁴⁹ Oran, a.g.k., s.318.

¹⁵⁰ Hale, a.g.k., s.52.

üzerinde geçen tartışmalarda Türkiye ile Sovyetler aynı tarafta yer almışlardır. Bu yıllardaki en büyük mesele şüphesiz ki boğazlar meselesi olmuştur. Türkiye'nin Lozan'da belirlenen boğazların statüsünün geliştirilmesi teklifini Sovyetler destekliyorlardı. 1936 yılında çetin müzakereler sonunda imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi diğer bölümde ele alınacağı için burada sadece Sovyetlerin Türk tezini desteklediklerini ve sonuç olarak Türk tezinin çok büyük oranla kabul edildiğini söylemek yeterli olacaktır. Ayrıca Atatürk'ün Sovyetlerin Montrö'deki tutumlarını övücü mahiyette konuşmalar yaptığı ve mevcut ilişkileri daha iyi bir noktaya getirdiği görülmüştür.¹⁵¹

1.2.1936–1939 Ayrılık Dönemi

Uluslararası koşullardaki değişimler üzerine Türkiye 1930'lardan itibaren Lozan'da belirlenen boğazların statüsünün değiştirilmesi yönünde girişimlerde bulunmuştur. Türkiye bu yöndeki ilk girişimini Londra'da 1933 yılında toplanan silahsızlanma konferansında dile getirmişti. Akabinde 1935 yılında Almanya'nın askerliği zorunlu hale getirmesi üzerine, 1935 yılında İtalya'ya yönelik olarak alınacak tedbirlerin görüşüldüğü Milletler Cemiyet'inde bu konu gündeme getirilmişti. Ayrıca 1936 yılında Montrö'ye giden dış işleri bakanı gitmeden önce Sovyetlerle görüş alışverişinde bulunduğu görülmüştü. Türkiye 11 Nisan 1936 tarihinde ilgili devletlere gönderdiği notayla Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik talep ettiğini bildirdi ve onları toplantıya davet etti. SSCB Türkiye'nin bu davetini 16 Nisan'da olumlu şekilde kabul etmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesi 22 Temmuz 1936'da imzalanmıştır.¹⁵²

Sözleşme sonrasında SSCB Türkiye'yi ikili bir protokol imzalamaya çağırdı. SSCB'nin buradaki maksadı silahlandırılacak olan boğazların kendisi tarafından silahlandırılmasını sağlamaktı. Buna ilaveten Sovyetler kendisine Karadeniz'den yöneltilebilecek olan bir tehdit esnasında boğazları bu güçlere karşı kapatmasını istiyordu. Türkiye ise buna karşılık olarak kendisine Akdeniz'den yapılacak herhangi bir saldırıda en az saldırganın kuvveti büyüklüğünde SSCB den yardım talep etmiştir. SSCB bu talebi kabul etmeyerek ayrıntıları görüşmek üzere Türk heyetini Moskova'ya davet etmiştir. Bu esnada SSCB'nin bu talebini Türkiye, İngiltere'ye haber vermiş, İngiltere ise bu konudaki ikili anlaşmanın Montrö'ye aykırı olacağını, Montrö'ye bağlı olarak böyle bir anlaşmanın yapılmasının ise mümkün olmadığını belirtmiştir. SSCB ile yapılan bu görüşmelerin sonuçsuz

¹⁵¹ Aydemir, a.g.k., s.393.

¹⁵² Oran, a.g.k., s.321.

kalması üzerine Rusların “anlaşılan üçüncü bir devletin onayını bekliyorsunuz, onay gelmeden cevap vermiyorsunuz” şeklinde beyanat vermeleri üzerine ilişkiler gerilmiştir.¹⁵³

Gerilen bu ilişkileri düzeltmek üzere 1937’de Tefvik Rüştü Aras Moskova’ya gitmiştir. Heyetin Moskova’da iyi karşılanmadığı görüşmelerde Almanya ve İtalya’nın saldırgan politikaları ile Orta Doğu konusu konuşulmuş ancak gerginlik giderilememiştir. Montrö sonrasında ilişkiler artık eskisi gibi çok fazla olumlu görülmemektedir. Bu antlaşmadan sonra Türkiye ile birlikte en çok memnun olması gereken devlet olan SSCB Türkiye’nin batıya yaklaştığını düşünmeye başlamıştı. Montrö’den önce Türkiye’nin SSCB ile görüşmesi üzerine görüş birliğine varılmış olmasına rağmen Montrö esnasında birtakım anlaşmazlıklar çıkmış ve Türkiye ticari anlamda İngiltere’ye yakınlaşmaya başlamış, bu durum SSCB’yi rahatsız eden bir unsur olmuştur. İlişkilerdeki bu soğukluğun esas sebebi ise Moskova’ya rağmen yapılan Balkan Paktı olmuştur. Türkiye’nin batı ile olan ilişkilerinde Moskova’ya yönelik olarak yapılacak herhangi bir ittifaka katılmayacağını her fırsatta dile getirmesine rağmen Moskova’yı tatmin edememiş ve eski dostluklar kurulamamıştır.¹⁵⁴

Montrö’den önce Türkiye-SSCB münasebetlerinin samimi boyutlarda olmasının temel sebeplerinden biri SSCB’nin statükonun korunması yönünde hareket etmesidir. Yani SSCB Hitler Almanya’sı, Musolini İtalya’sı ve Uzak Doğuda Japonya gibi devletlerin başkalarının zararına olan yayılcı politikaları SSCB tarafından tasvip edilmiyordu. Türkiye’de revizyon karşıtı bir devlet olması sebebiyle dış politikada SSCB ile uyumlu bir görüntü söz konusu idi. Türkiye herkesi olduğu gibi SSCB ye de güven vermiştir. Böylece hem Uzak Doğuda hem de Avrupa’da SSCB yi ve komünizmi tehdit eden ihtimaller güçlenirken boğazların Türkiye’nin elinde olması sebebiyle Karadeniz güven içerisindeydi, bu sebeple Türkiye SSCB’nin sağlam bir müttefiki olagelmisti.¹⁵⁵

1939 yılı itibari ile SSCB dış politikasında çok keskin değişiklikler görülmüştür. Bu değişiklikler Türk-Sovyet ilişkilerini derin şekilde etkilemiştir. SSCB Dışişleri Bakanı Litvinof görevini bırakmış, yerine bakan Molotof Hitler Almanya’sı ile samimi ilişkiler geliştirmeye başlamış ve Ağustos 1939’da Hitler’in Dışişleri Bakanı Ribbentrop ile bir antlaşma imzalamıştır. SSCB burada resmen cephe değiştirmiştir. 1939 yılına kadar faşizmin

¹⁵³ Oran, a.g.k., s.321.

¹⁵⁴ Bıyıklı, M., Türkiye’nin Orta Doğu Politikaları, İstanbul, 2006, s.309.; Oran, a.g.k., s.322.

¹⁵⁵ Akşin, a.g.k., s.78.

baş düşmanı olmuş, İngiltere, Fransa ve diğer statükocu devletlerle revizyonist saldırgan devletlere karşı çeşitli antlaşmalar yapmış olan SSCB artık resmen taraf değiştirmiştir. Türkiye ise bu gelişmeler karşısında yaklaşan savaş tehlikesi karşısında kendi bölgesinin güvenliğini sağlamak için İngiltere ve Fransa ile müzakerelere girişmiş ve Mayıs 1939'da Türk-İngiliz beyannamesi oluşturulmuştur. Bu beyanname şu şekilde yorumlanabilir; Türkiye bu tarihe kadar Rusya dahil her ülke ile iyi ilişkiler temin etmeyi dış politika hedefi olarak benimsemiştir. Bu beyannamenin amacı Akdeniz ve Balkan bölgelerinde muhtemel bir saldırı hareketini önlemektir. Türkiye savaşın bu bölgelere kadar gelmesini kendi güvenliği açısından tehlikeli görmekteydi, bu yüzden böyle bir anlaşma yapma gereği hissetmişti. Almanya ve İtalya'nın bu beyannameyi hoş karşılamamaları Türkiye'nin bu kaygısının haklı olduğunu göstermiştir. Nitekim ilerleyen dönemde yapılacak olan Türk-Fransız anlaşmasıyla bu tedbir tamamlanmıştır.¹⁵⁶

1939'lu yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri bilinen doğrultuda yani iyi niyete ve olumlu ilişkilere dayalı olarak devam etmiştir. Cumhuriyetin kurulduğu yıllardaki yakın temas Türk-İngiliz ilişkilerindeki samimiyet ve Türkiye'nin diğer komşularıyla kurduğu iyi ilişkiler Sovyetlerle olan ilişkileri değiştirmese bile kısmen uzaklaşma meydana getirmiştir. Ayrıca İngiltere ve Almanya'nın Türkiye'ye yönelik olarak açtıkları krediler Sovyetleri Türkiye ile daha iyi ilişkiler kurma yönünde tahrik etmiştir.¹⁵⁷

Türk-Sovyet ilişkileri iki dünya savaşı arasında geçen sürede özellikle 1938'den itibaren inişli-çıkışlı ve karışık milletlerarası münasebetlerden her zaman kuvvetlenerek çıkmıştır. Ortaya çıkan tartışmalarda dahi iki tarafın birbirini daha çok takdir ettiği ve bu sıkıntılı süreçleri geride bıraktıktan sonra iki taraf arasındaki ilişkilerin daha iyi bir hal aldığı görülmüştür. Her iki tarafında esas maksatları her şeyden önce kendilerinin menfaatlerini korumak ve emniyetlerini düşünmek olmuştur. Türkiye-Sovyet Rusya dostluğu dünya devletlerinin bu her iki devlete karşı önyargılı baktıkları bir dönemde bir düşmanlık alemi ortasında çok ciddi sınavlardan geçmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından iki devletin ilişkileri gelişmiş, sadece kendi aralarında değil, birçok devletlerle dostluk kurmuşlardır. Bu iki devlet Avrupa'nın doğusundan barışı müdafaa eden bir unsur haline gelmişlerdir. Bu unsur diğer büyük Avrupa devletlerinin dostluğuyla birleşince bütün Avrupa'nın barışı için sağlam bir dayanak teşkil etmiştir. Ancak maalesef meydana gelen bu barış cephesi saldırgan

¹⁵⁶ Akşin, a.g.k., s.80-81.

¹⁵⁷ Karakuş, E., Türk-İngiliz ilişkileri, İstanbul, 2006, s.287.

devletlerin büyük Avrupa devletlerinde meydana getirdikleri etkilerle aşınmış ve sakatlanmıştır.¹⁵⁸

1930'ların sonlarındaki Türk-Sovyet ilişkileri yaklaşan savaşa yönelik yapılan hazırlıklarla geçmiştir. İkili ilişkiler ve çok taraflı ilişkiler muhtemel olan bu savaşla ilgili hazırlıklar çerçevesinde gelişmiştir.¹⁵⁹

2.ORTADOĞU'DAKİ GELİŞMELER

2.1.İran ile İlişkiler

Müslüman Ortadoğu ülkelerini Osmanlı İmparatorluğu'na bağlayan en önemli bağ şüphesiz ki Hilafet bağıydı. Bu Müslüman halklar Halifeye ruhani bir lider gözüyle bakıyorlardı. Ancak Osmanlı İmparatorluğu tüm Müslümanların lideri olarak 1. Dünya Savaşı'na girdiği halde bunların desteğini aramasına rağmen bulamamıştır. Sadece milli mücadele yıllarında Hintli Müslümanların Türklere manevi destek verdikleri görülmüştür. Bu nedenle Milli Mücadele'den sonraki yıllarda Ankara Hükümeti'nin bu devletlerle münasebetinde Hilafetin çok önemli bir yeri vardır.¹⁶⁰

Lozan'ın başarı ile tamamlandığı sıralarda durumu pek parlak olmayan İran ile ilgili olarak Mustafa Kemal bu Müslüman memleketin er veya geç dünya terazisinde bir ağırlık teşkil edeceğini, söz hakkı olan bir memleket olacağını düşünmüş ve ilişkilerini ona göre iyi düzeyde devam ettirmek istemiştir.¹⁶¹

Bu dönemde Türkiye-İran ilişkileri biri olumlu diğeri olumsuz iki konu üzerinde odaklanarak gelişmiştir. Olumlu olan konu Türkiye ve İran'ın yeni kurulan rejimlerinin benzerlik göstermesiydi. Olumsuz olan konu ise iki ülke arasındaki sınır sorunudur. İki ülke arasındaki ilişkiler 1932 yılından sonra sınır sorununun çözülmesiyle birlikte altın yıllarını yaşamıştır. Türkiye'de 1920'de Atatürk nasıl ki yeni bir rejimin temellerini attıysa 1921'de İran'da da Savunma Bakanı Rıza Han yeni bir rejim başlatmıştır. Her iki rejim de Batılı kurum ve normlarıyla modern ve tam bağımsız bir ulus-devlet yaratma amacını güdüyordu.

¹⁵⁸ Aras, T. R., Atatürk'ün Dış Politikası, İstanbul, 2003, s.33.

¹⁵⁹ Oran, a.g.k., s.322.

¹⁶⁰ Dilan, a.g.k., s.71.

¹⁶¹ Aydemir, a.g.k., s.319.

Bu noktada bu iki rejim hem resmi ideolojileri açısından (din yerine milliyetçilik) hem de iç ve dış sorunların benzerliği açısından birbirine benzemektedir. Tarihsel ve sosyo-ekonomik nedenlerden ötürü Rıza Han'ın karşısındaki problemler daha büyüktü, bu noktada Rıza Han hem Türkiye'deki yenilik hareketlerinden psikolojik olarak destek almış hem de bu hareketleri yakından takip ederek Türkiye'deki hareketi kendine ilham merkezi haline getirmiştir. İran'ın önündeki Türkiye modelinin ilk önemli etkisi cumhuriyet konusunda olmuştur. Türkiye'de cumhuriyetin ilan edilmesiyle İran'da çok büyük yankı uyanmış, aynı değişikliğin İran'da da yapılması konuşulmaya başlanmıştır. Gerek Türk tarafından gerekse İran'ın kendi içindeki taraflardan cumhuriyetin ilan edilmesi yönünde destekler yapılmıştır. Ancak cumhuriyetin ilanı yine Türkiye'den kaynaklanan sebeple gerçekleşmemiştir. İran'da cumhuriyet ile ilgili tartışmaların kızıştığı dönemde Türkiye'de 3 Mart 1924'te Hilafet kaldırıldı. Bu gelişme İran ulemasını endişeye düşürmüş ve Hilafet'in Kaldırılmasının Cumhuriyet'in kaçınılmaz bir sonucu olduğu düşünülmüştür.¹⁶²

Bunun üzerine Rıza Han cumhuriyete karşı olduğunu ilan etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra Türkiye tarafından yapılan destekleyici davranışlara rağmen İran'da Kaçar Hanedanı yerine Pehlevi Hanedanı'nın kurulması üzerine konu kapanmıştır.¹⁶³

Atatürk ve Rıza Şah kısa süre içinde güvene dayanan bir ilişki kurmuşlardır. İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Haziran 1934 yılında Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaret çok samimi dostluk gösterilerine sahne olmuştur.¹⁶⁴

Bu dönemde her iki ülke gazetelerinde bu ziyaretle ilgili detaylı ve övücü nitelikte yazılar yazılmıştır. Bu ziyaret esnasında yapılan şenliklere halkın da yoğun olarak ilgi göstermesiyle ilginç görüntüler ortaya çıkmıştır. İran Dışişleri Bakanı İran Meclisi'nde yaptığı konuşmada 27 gün süren Türkiye Ziyareti ile ilgili olarak ziyaretin normalde 15-18 gün olarak planlandığını ancak Türklerin göstermiş oldukları mükemmel derecedeki dostluk ve kardeşlik tezahürlerinden dolayı gezinin 27 güne çıktığını ve böyle bir karşılamanın dünyanın hiçbir yerinde görülmediğini anlatmıştır. Bu gezi İran'ın Türkiye ile olan ilişkilerine ne kadar önem verdiğini açık bir şekilde gösteren bir delil niteliğindedir. İlişkilerdeki bu altın

¹⁶² Hilafetin kaldırılmasının İslam dünyasındaki yankıları için bkz. Turan, N. S., Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması, İstanbul, 2004, s. 263-290.

¹⁶³ Oran, a.g.k., s.357.

¹⁶⁴ Akgül, L. H., "Rıza Han'ın Türkiye Ziyareti", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, sayı.7, İstanbul, 2005, s. 1-42.

dönemde uluslararası alanda birçok kez karşılıklı jestler görülmüş her iki taraf da aralarında hiçbir sorun olmadığını göstermeye yönelik hareketlerde bulunmuşlardır. Hatta Atatürk'ün ölümünden duyduğu üzüntüyle İran ülkede bir ay yas ilan etmiştir.¹⁶⁵

Türkiye-İran ilişkilerinin merkezinde yer alan sorun olan sınır sorununun ortaya çıkmasında üç esas neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki; yeni rejimlerin resmi ideolojileri milliyetçilik olduğundan ülkede mevcut bulunan etnik gruplara yönelik kışkırtma hareketlerine karşı her iki taraf da birbirinden şüpheleniyordu. İran'daki Türk kökenlilere (Türkmenler, Azeriler v.b.) ve Sünnilere (Kürtlere) yönelik Türkiye'nin hareketinden İran kaygı duyarken, Türkiye'deki İran kökenlilere yönelik İran'ın hareketinden Türkiye kaygı duymaktaydı. İkincisi; Kürt aşiretlerinin özerkliklerinin koruma istekleriydi ki bu aşiretler uluslararası sınır kavramını idrak edemiyor ve bu sınır düzenlemeleriyle kendilerinin sınırlanmalarını istemiyorlardı. Bu çerçevede bölgede asayiş sağlamaya çalışan kolluk kuvvetleri ile sık sık karşı karşıya geliyorlar ve onlarla çatışmalara giriyorlardı. Üçüncü olarak ise; sınırın arazi üzerinde açık olarak işaretlenmemiş olması gelmektedir. İran-Türkiye sınırını en son düzenleyen anlaşma 1913 İstanbul Protokolüydü. Bu protokol gereği kurulması gereken sınır tespit komisyonu hiçbir zaman kurulamamış olduğu için sınır üzerinde sağlıklı bir işaretleme yapılamamıştı. Bu sebeple her iki tarafın kolluk kuvvetleri görev yerlerini net olarak bilmedikleri için karşı karşıya gelmekteydiler.¹⁶⁶

Bu sebeplere ilave olarak SSCB'nin Kürt aşiretlerini kışkırttığı iddialarına da temas etmekte fayda vardır. İran dış ticaretinde biri Türkiye üzerinden diğeri SSCB üzerinden geçen iki yolu kullanmaktaydı. İşte bu noktada SSCB'nin hem ekonomik sebeple hem de İran üzerinde nüfuz elde etmek için Türkiye'deki Kürt aşiretleri kışkırtarak Türkiye üzerinden geçen kervanları yağmalattığı ve İran'ın dış ticarete kullandığı yolu tekeline almaya çalıştığı iddia edilmiştir. Sınır kısımlarındaki Kürt Aşiretleri tarafından çıkarılan bu sınır sorununu çözmek için Nisan 1926'da Tahran'da Dostluk ve Güvenlik Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, bir ittifak yapmaktan veya tarafsızlığı sağlamaktan ziyade sınır boylarındaki Kürt Aşiretlerinin meydana getirdiği suç teşkil eden davranışların önlenmesine yönelik olarak ortak bir mücadele politikası oluşturmayı amaç ediniyordu. Bu antlaşma Ankara ile Tahran arasında

¹⁶⁵ Akşin, a.g.k., s.195-196.

¹⁶⁶ Oran,a.g.k.,s.360.

imzalanan ilk belge niteliğindedir ve bundan sonra imzalanacak olan belgeler de hep bu antlaşmayı esas almıştır.¹⁶⁷

Nisan 1926 yılında imzalanan antlaşma da sınırdaki sorunların çözümü olmaktan uzak kalmıştır. Bunun üzerine 1926 antlaşmasına ek bir protokol olarak Haziran 1928 yılında Tahran’da bir anlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma iki taraf arasındaki sorunların çözümünde iyi niyetin hakim olduğunu göstermekle birlikte sorunu çözümede etkili olamamıştır. Sınırdaki asayişsizlik devam etmekle birlikte özellikle Ağrı’da meydana gelen olaylarda isyancıların Türk kuvvetlerinden kaçarak her defasında küçük ağrı denilen bölgeye sığındıkları görülmüştür. Bunun üzerine Türkiye, küçük ağrı denilen bölgenin kendi hakimiyetine girmediği sürece isyanın bastırılmayacağını düşünerek bu bölgeyi işgal etmiştir. Sınırdaki olayların devam etmesi ve Ağrı Dağı olayları üzerine Ocak 1932’de Tahran’da birincisi “Türk-İran Sınır Hattının Tayini”, ikincisi ise “Uzlaşma, Tesviye ve Hakemlik Antlaşması” olmak üzere iki antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmalarla sınır sorununa çözüm bulunmuştur. Ocak 1932 yılında imzalanan bu birinci antlaşma esnasında Ağrı Dağı sınır bölgesinde birtakım değişiklikler yapılmıştır. Bu antlaşmanın ardından Mayıs 1937’de imzalanan bir antlaşmayla sınıra günümüzdeki şekli verilmiştir. Bu kapsamda Ağrı Dağı tümüyle Türkiye’de kalacak, karşılığında ise Van ilinin Kotur bölgesinden verimli bir arazi verilecekti. Böylece on yıldan daha fazla bir süredir Kürt Aşiretlerinin yarattığı sınır sorunu çözülmüştür. Bu antlaşmadan sonra Kasım 1932 tarihinde 1926 tarihli Dostluk ve Güvenlik Antlaşmasını yenileyen mahiyette bir antlaşma daha imzalanmıştır.¹⁶⁸

Bu gelişmelerden sonra iki ülke arasındaki dostluk ve iyi niyet iradesi tazelenmiş ve iyi komşuluk ilişkileri geliştirilmiştir. Ardından Haziran 1934 yılında İran Şahı Rıza Pehlevi Türkiye’ye gelerek 27 gün süren dostane bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret ile ikili ilişkiler daha da ileri boyutlara taşınmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Ardakoç, N., Atatürk, İstanbul, 1988, s.164.; Oran, a.g.k., s.360.

¹⁶⁸ Dilan, a.g.k., s.75.; Gönübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.90.; Oran, a.g.k., s.362.

¹⁶⁹ Oran, a.g.k., s.363.; Dilan, a.g.k., s.75.

2.2.Afganistan ile İlişkiler

1919 yılında sınırlı da olsa İngiltere'den bağımsızlığını kazanan Afganistan'ın amacı bağımsızlığını koruyabilmek ve ülke içerisinde istikrarlı kurumlarını kurabilmektir. Bu noktada eğitimini İstanbul'da tamamlayarak ülkesine dönen bir Afgan olan Tarzi Mahmut Bey'in iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde çok büyük etkisi olmuştur. 1923-1938 arasındaki ilişkilerde Tarzi'nin Batılı kurumların kurulmasında Türkiye'nin tecrübelerinden yararlanması yönündeki fikirlerini Afgan liderlere kabul ettirmesiyle başlayan Türkiye'nin eğitim, sağlık, hukuk ve askeri konulardaki yardımları devam etmiştir. Afganistan ile olan münasebetlerde Türk yardımı ilişkilerin belirleyici unsurunu teşkil etmiştir. Afganistan Kralı Amanullah Han Mayıs 1928 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretinde 1921 yılında Moskova'da imzalanan Dayanışma Antlaşması'nın tazelenmesi anlamına gelen bir "Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. Bu dostluk antlaşmasındaki hükümler Türkiye'nin daha önce imzalamış olduğu dostluk antlaşmalarındaki hükümlerin bir kopyası niteliğindedir ancak farklı olarak "Türkiye Cumhuriyeti, Afganistan'ın milli eğitiminin ve ordusunun gelişmesi için isteyeceği hukuksal, bilimsel ve askeri alanda uzmanları seçip Afgan Devleti'nin hizmetine vermeği yükümlenir" şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir.¹⁷⁰

Türkiye'nin 1921 yılında Moskova'da Afganistan ile yapmış olduğu antlaşma, iki ülkenin heyetlerinin Moskova'da karşılaşmaları üzerine gerçekleşmiştir. Moskova'daki Afgan Heyeti, Afganistan'ın İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasının ardından Sovyetlerden yardım ve destek sağlamak amacıyla orada bulunuyordu. Gerçekten de bu antlaşma hem Ankara Hükümeti'nin uluslararası alanda yapmış olduğu ilk siyasal antlaşmadır hem de sömürgeciliğe karşı iki ülke arasındaki ilk ittifak antlaşmasıdır.¹⁷¹

Lozan Antlaşması'nın imzalandığı sıralarda Afganistan'ın durumu pekiyi değildi ancak Atatürk Müslüman olan bu memleketlerin er veya geç dünya üzerinde bir etkilerinin olacağını düşünmekteydi.¹⁷² Lozan sonrasında Türkiye-Afganistan arasındaki ilişkiler 1921 yılında yapılan antlaşma çerçevesinde devam etmiştir. Bu antlaşma ile iki ülke arasındaki münasebetler gelişme göstermiştir. Mayıs 1928'de Amanullah'ın Türkiye'yi ziyareti esnasında imzalanan antlaşmanın birinci maddesi gereğince iki devlet arasında ebedi bir

¹⁷⁰Ardakoç, a.g.k., s.164.; Oran, a.g.k., s.364.

¹⁷¹Dilan, a.g.k., s.73.; Akşin, a.g.k., s.193.

¹⁷²Aydemir, a.g.k., s.319.

dostluk kurulması kararlaştırılmıştır. 1921 antlaşmasından sonra iki devlet arasındaki işbirliği sürekli bir gelişme göstermiştir.¹⁷³

Amanullah Han, Türkiye ziyaretinden sonra ülkesine döndükten kısa bir süre sonra Afganistan'da iç karışıklıklar çıkmıştır. Bu kargaşayı ordunun kısa sürede bastıramaması üzerine Amanullah Han yerine kardeşi İnanetullah Han geçti. Kısa süre sonra İnanetullah Han Habibullah Han tarafından devrildi. Türkiye'yi eski yönetimin destekçisi olarak değerlendiren Habibullah Han ülkedeki Türk personeli sınır dışı etmiştir. Bir süre sonra sürgündeki eski hükümdar Nadir Şah Afganistan'a dönerek yönetimi ele geçirmiştir. Nadir Şah Amanullah Han'ın Türkiye Politikasını devam ettirmiş ve sınır dışı edilen Türk personeli geri çağırmıştır. Nadir Şah'tan sonra yerine oğlu Zakir Şah geçmiş ve Zakir Şah ile birlikte istikrar yeniden sağlanmıştır. 1,5 yıl içinde değişen beş Şah'tan sonra 1930 yılında Kabil Büyükelçiliği görevine Memduh Şevket Bey getirildi ve kendisinin liderliğinde Türk personeli Afganistan'ın modern yapısının oluşturulmasında büyük katkılar sağladı. Temsilciliğinin bulunmadığı yerlerde Afganistan'ın çıkarları Türkiye tarafından gözetilmiştir. Zakir Şah döneminde oluşan karşılıklı güven ve dostluk ortamı Afganistan'ın İran ile olan ilişkilerine de yansımıştır. Afganların, İran ile olan 1903 yılından beri devam eden sınır sorunu, Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye gezisinde ona geçici yaverlik yapan Fahrettin Paşa'nın başkanlığındaki bir heyetin hakemliğinde 1934 yılında çözülmüştür. Afganistan'ın 1937 yılında Sadabad Paktına kurucu üye olarak katılmasıyla ilişkiler zirve noktasına çıkmış ancak İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması sebebiyle bu durum kısa sürmüştür.¹⁷⁴

2.3.Sadabad Paktının Kurulması

İran, Irak ve Afganistan'ın yer aldığı, hazırlanmasında Türkiye'nin başrol oynadığı Sadabad Paktı, adından anlaşıldığı ve herkesin zannettiği gibi bir askeri pakt değildir. Esasen bir saldırmazlık ve dostluk antlaşmasıdır. Bu paktı ortaya çıkaran iki temel etken vardır. Bunlardan birincisi; Sınır sorunlarının kalıcı şekilde halledilmesi arzusuuydu. Pakta katılan devletlerin birbirleriyle sınır anlaşmazlıkları mevcuttu. Özellikle coğrafi olarak ortada bulunan İran ile hem Irak'ın hem Afganistan'ın hem de Türkiye'nin sınır sorunu vardı.¹⁷⁵

¹⁷³Gönlübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.89.

¹⁷⁴Oran, a.g.k., s.364.

¹⁷⁵Oran, a.g.k., s.365.

Ayrıca taraf olan her devlette sorunun farkında olan sınırdaki aşiretlere verilen destekle bu aşiretlerin asayiş bozucu eylemlere giriştiği şüphesi mevcuttu. Bu durum adı geçen devletlerin birbirlerine şüphe ile yaklaşmalarına ve güvensizliğe sebebiyet vermektedir. Ayrıca Irak Devleti, İran'ın Güney Irak'taki Şiiler ve Kuzey Irak'taki Kürtler üzerindeki etkisinden çekinmekteydi. İkinci olarak ise; Söz konusu devletlerin egemenlik ve bağımsızlıklarını vurgulamak istemeleri gelmekteydi. Sömürge veya yarı sömürge düzenlerinden henüz kısa süre önce kurtulmuş olan bu devletler egemenliklerini ve bağımsızlıklarını tüm dünyaya duyurmak çok önemliydi. Hiçbir büyük devletin himayesinde olmadıklarını vurgulamak Türkiye dışındaki diğer devletler için özellikle Irak için çok önemliydi. Ayrıca bu pakt onların kurucusu oldukları ilk uluslararası örgüttür.¹⁷⁶

Bu örgütün İtalya'nın saldırganlığı karşısında yapılmış olduğu iddia edilmekte ise de bu asılsızdır nitekim yıllarca yapılan görüşmelerde İtalya konusuna hiç değinilmemiştir. Ayrıca paktın oluşumu İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinden öncesine denk gelmektedir. Bu pakt ile ilgili iddialardan biri de paktın İngiltere'nin emperyalist politikalarından korunmak amacıyla ve sıcak denizlere inme isteği hala taze olan SSCB'ye karşı yapıldığı iddiasıdır. Konu ile ilgili eserlere bakıldığı zaman bu iddiaların da asılsız olduğu görülmektedir. Nitekim İngiltere'ye pakta katılma teklifi bile götürülmüş ancak İngiltere teklifi kabul etmemiştir. Ayrıca İngiltere'nin Irak'ı etkileme ve pakta katılmasını engelleme durumu söz konusudur ancak böyle bir harekete kalkışmamıştır. SSCB'ye gelince, bu ülke paktın kuruluşunu desteklemiş hatta pakta Afganistan'ın da dahil edilmesini öneren devlet olmuştur.¹⁷⁷

Konuyla ilgili eserlere bakıldığında bu iddialara çokça rastlanmaktadır. Bu eserlerden birinde, Avrupa'da İkinci Dünya Savaşına giden gelişmelerin yaşandığı bir sırada Sadabad Paktının İtalya'nın Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da yarattığı tehditler üzerine kurulduğu, İngiliz çıkarları etkisinde bulunduğu, Türkiye'nin bölgesel güvenliğini sağlayan bir girişim olduğu ifadesine yer verilmiştir.¹⁷⁸

Türkiye'nin, gerek İran ile gerekse Afganistan ile olan münasebetleri daha önceki bölümlerde genel hatlarıyla anlatılmıştı. Bu iki devletle de ilişkiler dostaneydi. Irak ile olan ilişkilere bakıldığında ise Türkiye-İngiltere-Irak arasında yapılan üçlü muahede ile bu ülke ile

¹⁷⁶Oran, a.g.k., s.366.

¹⁷⁷Oran, a.g.k., s.365-366.

¹⁷⁸Topur, T., Milli Güvenlik ve Türkiye, İstanbul, 2005, s.52.

olan münasebetleri düzenlenmişti. Sovyetlerle olan dostluğumuz ileri dostluk derecesindeydi. İngiltere ile de üçlü muahedede mevcut bulunan sorunlar çözülmüştür. İşte bu dostluk ortamında Irak'ın Milletler Cemiyetine girmesini de fırsat bilerek dışişleri bakanları arasında yoğun görüşmeler yapılmıştır. Yapılan görüşmelerden sonra esasta anlaşılmıştır. Üç seneden fazla süren çalışmalarla hazırlanmış olan misak Tahran'da dört devletin dışişleri bakanları tarafından 8 Temmuz 1937 tarihinde imzalanmıştır. Hazırlanan bu misakın süresine beş sene olarak karar verilmiş ve bu süre bitmeden altı ay önce taraflardan biri tarafından feshedilmediği takdirde kendiliğinden beş sene daha uzamış sayılacaktır.¹⁷⁹

1930 yılında İngiltere Irak'ın manda yönetimine son vermişti ancak yapılan antlaşma çerçevesinde Irak'ın dışişlerine müdahale etme yetkisini elinde bulunduruyordu. Bu durumdaki Irak bölgenin en güçlü devletleri Türkiye ve İran'la ilişkilerini geliştirmek istiyordu. 1931 yılında Kral Faysal Türkiye'ye bir ziyarette bulundu. Bu ziyarette sınır sorunlarının halledilmiş olması sebebiyle sadece sınır bölgesindeki Kürt aşiretlerin çıkarabileceği sorunlar görüşülmüştür. Irak, İran ile olan sorunların çözülmesinde İran Devleti ile arası çok iyi olan Türkiye'nin aracı olmasını istemiştir. 1933 yılında Irak'ın Türkiye-İran-Irak arasında saldırmazlık antlaşması imzalanmasını istemesi üzerine Türkiye böyle bir antlaşmaya Irak'ın dışişlerinde söz sahibi olan İngiltere'nin ve 1929 Protokolü çerçevesinde Türkiye'nin Sovyetlerin onayını alma mecburiyeti sebebiyle SSCB'nin katılması gerektiğini belirtmiştir. Ancak bu durum karşısında İngiltere Milletler Cemiyeti ve Briand-Kellog paktı var olduğundan dolayı farklı paktlara girmeme politikası izlediğini belirterek teklifi geri çevirmiştir. Bunun üzerine Sovyetlere yapılan teklif de geri çekilmiştir. Sovyetler bu durumu anlayışla karşılamışlar ve Afganistan'ın da bu pakta alınmasını önermişlerdir. Bunun üzerine 2 Ekim 1935 yılında Cenevre'de İran-Irak-Türkiye arasında antlaşma parafe edilmiştir. Bu antlaşmaya bir ay sonra Afganistan da davet edilmiş ve Afganlar daveti kabul etmişlerdir. Ancak antlaşmanın imzalanması iki yıl gibi bir süre sonra gerçekleşmiştir. Bunun sebebi Irak'ın antlaşmayı imzalamaktan kaçınmasıydı.¹⁸⁰

Irak'ın bu hareketinin iki sebebi vardı. Bunlardan birincisi; Irak, İran ile Şattularap sorununu çözememişti burada İran'ın üzerinde hatırı sayılır etkisi olan Türkiye'yi kullanmak istiyordu nitekim öyle de oldu ve Türkiye burada çok etkin rol oynadı. İkincisi ise; dört taraf devlet içerisinde tek Arap olan devlet olmak istemiyor ve diğer Arap devletlerden de katılım

¹⁷⁹ Aras, a.g.k., s.109-110.; Ardakoç, a.g.k., s.164.

¹⁸⁰ Oran, a.g.k., s.367.

bulmak istiyordu. Ancak Irak'ın bu çabaları sonuçsuz kalmıştır. Nihayet pakt 8 Temmuz 1937 yılında Tahran'daki Sadabad Sarayı'nda imzalanmıştır. Esasen Paktın bir tarafsızlık ve saldırmazlık paktı olduğu dört maddeden anlaşılmaktadır. Antlaşmanın maddeleri özet olarak şöyleydi; Birinci maddeye göre taraflar birbirlerinin içişlerine karışmayacaklardı, üçüncü maddeye göre taraflar uluslararası nitelikteki her türlü anlaşmazlıkta birbirlerine danışacaklardır, dördüncü maddeye göre taraflardan hiçbiri diğer taraf olan devletlerden hiçbirine hiçbir eylemde bulunmayacaktır, altıncı maddeye göre ise taraflardan biri üçüncü bir devlete saldırırsa taraf olan diğer devletler o saldıran devletle ilgili olarak antlaşmaya son verebileceklerdir.¹⁸¹

Sadabad Paktı ile beraber Ortadoğu'da bulunan bu bağımsız dört devlet, kendilerinin Habeşistan'a yapıldığı gibi teker teker düşürülmelerine izin vermeyeceklerini ifade eden bir işaret vermişlerdir. Bu Pakt yardım askeri taahhütlerde bulunmuyordu, bu açıdan bakıldığında paktın daha çok psikolojik etkisi söz konusuydu. Bu devletlerin birlikte savunma yapmalarını engelleyen zayıf olmaları, coğrafi yaygınlık, ulaşım güçlüğü, batıya göre daha ilkel koşullara sahip olmaları gibi hususlar vardı. Dolayısıyla pakt taraf devletlere dışarıdan gelebilecek bir saldırıya karşı koruma garantisi de verememekteydi.¹⁸²

Bu pakt çerçevesinde İngiltere'nin manda idaresi altında bulunan Irak'la yapılan işbirliği ile dolaylı olarak İngiltere ile de bir işbirliği gerçekleştirilmiş olmuştur. Balkan Paktı'ndan sonra Sadabad Paktı ile batıda olduğu gibi doğuda da işbirliği ve barış politikası güçlendirilmiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin merkezi devlet olma özelliği geliştirilmiştir. Bu dönemde de Türkiye barış merkezli politikasını devam ettirmiş, nereden bir barış çağrısı gelse ona kulak vermiş ve yardımlarını esirgememiştir.¹⁸³ Amacı anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözmek ve gerginliklere son vermek olan bu pakt milletler cemiyeti yapısı içerisinde oluşturulmuştur. Bölgesel bir istikrar sağlayıcı unsur olan Sadabad Paktı'nın özellikle imza koyan en önemli iki devlet olan Türkiye ve İran arasındaki mükemmel uyum sayesinde kalıcı olduğu görülmüştür.¹⁸⁴

Paktın imzalanması basında ve resmi çevrelerde olumlu karşılanmıştır. Taraf devletlerin başkanları arasında teati edilen telgraflardan da Sadabad Paktı'nın Ortadoğu'da

¹⁸¹Oran, a.g.k., s.367-368.

¹⁸²Hale, a.g.k., s.55.; Aydemir, a.g.k., s.392.

¹⁸³Bıyıklı, a.g.k., s.314.

¹⁸⁴Karakuş, a.g.k., s.120.

sürdürülecek olan barış atmosferi için gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Pakt statükocu devletler tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Nitekim Irak Pakt imzalandığı sırada halen İngiliz nüfuzu altındaydı ve İngiltere Paktın oluşturulmasına Irak açısından izin vermiştir.¹⁸⁵

Avrupa'da sorunlu noktalar çoğalmaktayken, Milletler Cemiyeti'nin otoritesi gözle görülür bir şekilde azalırken, revizyonist devletler birtakım oldu bittilerle dünyayı büyük bir tehlikenin eşiğine getirmişlerken, bu dört devlet barışı tarafsızlıkta ve saldırmazlıkta arıyorlardı. Sadabad Paktı savaş tehlikesini Ortadoğu'dan uzaklaştırmakla kalmamış aynı zamanda bu taraf devletlerin aralarında ciddi bir işbirliğinin oluşmasını sağlamıştır. Türkiye burada paktın sadece dört devlet arasında kalmamasını diğer Arap devletlerinden de katılımın olmasını istemiştir ancak bu açıdan bir gelişme olmamıştır.¹⁸⁶

Paktın imzalanmasından sonra ayrı bir protokol imzalanarak bir konsey kurulması, bu konseyin her yıl Cenevre'de toplanması, konseyin başkanlığını her yıl farklı bir dışişleri bakanının yapmasına ve konsey için bir sekreteryaya kurulmasına karar verilmiştir. Sadabad Paktı İkinci Dünya Savaşı sırasında İran'ın İngiltere ve Sovyetler tarafından işgal edilmesi sebebiyle işlerliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Son Bakanlar Konseyi Toplantısı 1939 yılında yapılmıştır. Genel sekreterlik kurumunun da başkana bağlı olarak her sene değişmesi düşünüldüğünden ve belli bir merkezi ve müstakil personeli bulunmadığından fiilen ortadan kalkmıştır. Taraflardan hiçbirinin bugüne kadar paktın devam edip etmediği konusunda açık bir beyanda bulunmaması sebebiyle paktın günümüzde de hukuken geçerli olduğu düşünülmektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Gönübol, M. - Sar, C., a.g.k., s.110.

¹⁸⁶ Akşin, a.g.k., s.200.

¹⁸⁷ Dilan, a.g.k., s,136.; Oran, a.g.k., s.368.

IV. BÖLÜM

MONTRÖ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1.MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

1.1.Montrö Boğazlar Konferansı

Lozan Boğazlar Sözleşmesi (LBS) on üç yıl yürürlükte kalmış bu süre zarfında başarı ile uygulanabilmiş ve önemli bir sorunla karşılaşılmamıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı öncesinde meydana gelen gelişmeler geçerli olan rejimin tekrar ele alınmasını gerekli kılmıştır. Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesinde aleyhine olan bazı hükümleri istemeyerek de olsa kabul etmesinin nedeni konferansı bir an önce barışla sonuçlandırma isteği ve Milletler Cemiyeti çerçevesinde oluşturulan kolektif güvenlik sisteminin işleyeceğini düşünmesiyle beraber uluslararası düzeyde silahsızlanmanın gerçekleşeceğine inanmış olmasıydı. Milletler Cemiyeti üyeleri silahsızlanma konusunda bir takım yükümlülükler altına girmişlerdir. Ancak deniz silahsızlanmasında büyük oranda başarı sağlanırken kara silahsızlanmasında hiçbir başarı sağlanamamıştır. Özellikle Hitler'in 1933 yılında iktidara gelmesinden sonra uluslararası ilişkilerde "kuvvet politikası" yeniden ortaya çıkmıştır.¹⁸⁸

Değişen bu uluslararası ortamda Türkiye 1923 yılında kabul edilen rejimi değiştirebilmek ve bir uluslararası konferansta yeni bir rejim oluşturabilmek için 1933'ten itibaren diplomatik girişimlerde bulunmuştur. İlk defa 1933 yılında Londra'da yapılan silahsızlanma konferansında LBS'deki Boğazların kıyılarını ve Marmara Denizi'ndeki adaları askerden ve silahtan arındıran hükümlerin kaldırılması istenmiş ancak bu talep konferansın konusuyla bağdaşmadığı için dikkate alınmamıştır. Türkiye talebini Nisan 1935'te MC Konseyi'nde, Mayıs 1935'te Balkan Birliği Konseyi'nde ve Eylül 1935'te MC Genel Kurulu'nda tekrarlamış olsa da olumlu sonuç alamamıştır. Nihayet Kasım 1935'te MC'nin İtalya'ya Habeşistan'ı işgal etmesi sebebiyle zorlama tedbirleri uygulamak üzere yaptığı toplantılarda Türkiye bu talebini yeniden tekrarlamış ve olumlu bir hava yaratabilmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁸Oran, a.g.k., s.370.

¹⁸⁹Aras, T. R., Atatürk'ün Dış Politikası, İstanbul, 2003, s.99-100.; Oran, B., Türk Dış Politikası, İstanbul, 2003, s.370.

Türkiye, bütün bu rejimi değiştirme teşebbüslerine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in onayı ile girişmiştir. Tevfik Rüştü Aras bu konuyu Atatürk'e açtığında, Atatürk kendisine göre de Avrupa'nın bu konu için müsait olduğunu ve bu konuda mutlaka başarılı olunacağını ifade etmiştir.¹⁹⁰ Türkiye burada Boğazları yasal olmayan yollarla silahlandırmaktansa uluslararası bir antlaşmayla konuyu çözme yoluna gitmiştir. Türkiye'nin her zaman barışı sağlama yolunda adımlar attığı bu noktada bir kez daha görülmüştür.¹⁹¹

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali nedeniyle gerçekleştirilmesi düşünölen zorlama tedbirleri ile ilgili MC toplantısında Türkiye'nin olumlu bir hava yakalaması üzerine Türkiye 10 Nisan 1936 tarihinde LBS'ne taraf olan devletlere boğazlarla ilgili yeni bir rejimin saptanması için bir konferans toplanması yönünde bir nota göndermiştir. Bu notada özet olarak şu hususlardan bahsedilmekteydi; ilk olarak Karadeniz'deki durum çeşitli açılardan değişikliğe uğramıştır ve Akdeniz bir kararsızlık içerisindedir. Tersanelerde o güne kadar görölmemiş büyüklükte gemiler inşa edilmektedir, hava teknolojileri hızla ilerlemektedir ayrıca adalarda ve kıtalarda çok hızlı bir silahlanma görölmektedir. İkinci olarak; kollektif güvenlik sistemi artık etkisini yitirmiştir böyle bir ortamda boğazların güvenliği noktasında Türk Egemenliğinin azalması düşünölemez. Üçüncü olarak; LBS sadece savaş ve barış ihtimalleri üzerine kurulmuştur. Oysa sözleşme "pek yakın savaş tehlikesi tehdidi" durumunu da göz önüne almalıdır. Dördüncü olarak ise; LSB'nin imzacı devletlerinin rızası hilafında ortaya çıkan durumlar iyi niyetle hazırlanmış olan hükümleri işlemez duruma sokmuştur.¹⁹²

Gönderilen bu notanın İtalya dışındaki diğer devletler tarafından olumlu karşılanmasının temel sebepleri vardı. SSCB, LBS ile getirilen rejimden memnun olmadığı için kendi avantajına olan değişikliklerin yapılabileceğini düşünerek konuya olumlu bakmıştır. Bulgaristan ise Türkiye'nin bu girişiminin kendisi için de Neuilly Antlaşmasıyla getirilen silahsızlandırma hükümlerinin değiştirilebileceği umudunu yeşerttiği için konuya olumlu bakmıştır. Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ise Balkan Birliği hasebiyle konuya olumlu bakmışlardır. Katı statükocu olan Fransa ise Almanya'ya karşı Sovyet dostluğunu kazanabilmek konuya olumlu bakmıştır. LBS'nin mimarlarından İngiltere ise Akdeniz'deki İtalyan tehdidine karşı Türkiye'yi yanına çekmek için konuya olumlu bakmıştır. Sözleşmeye muhalefet eden tek devlet İtalya olmuştur. Bunun sebebi ise MC'nin Habeşistan'ı işgal etmesi

¹⁹⁰ Gönlöbol, M. - Sar, C., Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara, 1997, s.126.

¹⁹¹ Hale, W., Türk Dış Politikası (Çev.P.Demir), İstanbul, 2003, s.57.

¹⁹²Oran, a.g.k., s.371.

sebebiyle İtalya'ya karşı uygulamış olduğu zorlama tedbirlerine Türkiye'nin de katılmasıdır. Burada İtalya, Türkiye'yi cezalandırmak istemektedir.¹⁹³

Montrö meselesinde çok önemli olan bir psikolojik nokta bulunmaktadır, o da yabancı memleketlerin hemen hepsinin Atatürk idaresindeki Türk politikalarına duydukları güvendi. Türkiye bütün devletlerle dostane ilişkiler kurmuş ancak kimsenin kuyruğu mahiyetine girmemiştir. Türkiye hükümeti'nin yapmış olduğu bütün antlaşmalar barış amacı gütmekteydi başka hiçbir amacı yoktu. Böyle uygun bir hava içerisinde Montrö Konferansı'nın kolaylıkla ve kısa bir zaman zarfında herkesin memnuniyetini sağlayan bir mutabakat ile sonuçlanması çok doğal karşılanmıştır.¹⁹⁴

Montrö Konferansı 22 Temmuz 1936'da İtalya dışındaki LBS'ne taraf olan tüm devletlerin katılımıyla toplanmıştır. İngiltere toplantıda LBS'den kalan Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasını istemiyordu. Bunun yanında pek yakın savaş tehlikesi tehdidini kabul ediyor; ancak burada Türkiye tarafından alınacak tedbirlerin MC tarafından kabul edilmemesi durumunda tedbirlerin derhal kaldırılmasını istiyordu. Ayrıca İngiltere savaş gemileri konusunda Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin bu denize geçirebilecekleri gemilerin tonaj olarak sınırlandırılmasını kabul ediyordu çünkü Karadeniz'e sınırsız geçişin gerçekleşmesi halinde bu ilerde Akdeniz'e de sınırsız bir geçişin olması anlamına gelebilirdi. SSCB'nin İngiltere ile çatışan görüşleri gerek boğazların yeniden askerileştirilmesi gerekse boğazlardan geçecek savaş gemilerinin sınırlandırılması konularında Türkiye'nin görüşleri ile uyum içerisindeydi. Ancak SSCB Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişlerinde bir takım sınırlamalara tabi olmasını istemiyor ve sınırsız bir geçişin peşinde koşuyordu. Ayrıca SSCB bir savaş durumunda Türkiye tarafsız ise bazı uluslararası yükümlülükleri ve MC tarafından verilen vazifeleri yerine getirecek savaş gemilerine koşulsuz izin verilmesini istemekteydi. Bunun arkasında da SSCB'nin Fransa ile yaptığı antlaşma yatıyordu. Genel olarak bakıldığında ise bir tarafta Japonya tarafından desteklenen İngiltere'nin diğer tarafta ise Karadeniz'e kıyısı olan devletler ve Fransa tarafından desteklenen Türkiye'nin olduğu görülmektedir.¹⁹⁵

¹⁹³ Dilan, H. B., Türkiye'nin Dış Politikası, İstanbul, 1998, s.128.; Oran, a.g.k., s.371-372.

¹⁹⁴ Akşin, A., Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara, 1991, s.293.

¹⁹⁵ Oran, a.g.k., s.373.

1.2.Montrö'yle Getirilen Geçiş Rejimi ve Lozan'daki Kısıtlayıcı Hükümlerin Kaldırılması

Montrö Konferansı sonrasında 20 Temmuz 1936 yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Sözleşme 31 Temmuz günü TBMM tarafından onaylanarak 9 Kasım günü yürürlüğe girmiştir. Silahlandırılması gereken bölgelerin silahlandırılmasına antlaşma gereği 15 Ağustos'ta başlanmıştır. Sözleşmeyi imzalamayan tek devlet olan İtalya 1938'de sözleşmeye katılmıştır. İmzacı devletlerden olan Japonya ise 1951 yılında müttefiklerle imzaladığı antlaşma çerçevesinde sözleşmeden çekilmiştir. Montrö'de Boğazlar genel terimiyle Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi, İstanbul Boğazı kastedilmiştir. Bu sözleşmeyle ticaret gemilerinin, savaş gemilerinin ve hava araçlarının Boğazlar bölgesinden nasıl geçecekleri ayrı ayrı düzenlenmiştir. Burada ticaret ve savaş gemilerine uygulanacak kurallar zamana göre birtakım farklılıklar göstermektedir. Zaman açısından şu üç durum söz konusudur; barış zamanı, savaş zamanı (Türkiye savaştan ve tarafsız olarak ikiye ayrılır), Türkiye'nin kendisini yakın bir savaş tehlikesi tehdidi altında hissettiği zaman.¹⁹⁶

Ticaret gemilerinin geçişi; ticaret gemilerinin açık olarak tanımı yapılmamıştır. Ancak buradan savaş gemileri dışında kalan gemiler kastedilmektedir. a-) Barış zamanında, ticaret gemileri gece ve gündüz, bayrak ve yük ne olursa olsun boğazlardan geçiş ve gidiş-geliş tam özgürlüğünden istifade edeceklerdir. Türk yasaları ile konulmuş sağlık denetimi yapıldığı takdirde bu kontrol en kısa zamanda bitirilecek ve gemi bunun haricinde başkaca bir sebeple tutulamayacaktır. b-) Savaş zamanında, Türkiye savaştan devlet değilse ticaret gemileri barış zamanındaki gibi serbestçe geçecekler, Türkiye savaştan taraf ise Türkiye ile savaş halinde olan bir ülkeye bağlı olmayan ticaret gemileri düşmana hiçbir şekilde yardım etmemek koşuluyla boğazlardan sadece Türk makamlarının göstereceği yoldan serbestçe geçebilecektir. Burada Türk makamlarına arama yetkisi verilmiştir diyebiliriz aksi halde bu maddenin hiçbir anlamı kalmamaktadır. c-) Türkiye kendisini çok yakın bir savaş tehlikesi tehdidi altında hissettiği zaman, barış zamanı hükümleri uygulanacaktır; ancak bu durumda gemilerin boğazlara gündüz girmeleri ve sadece Türk makamlarının göstereceği yoldan geçiş yapılması sağlanacaktır.¹⁹⁷

¹⁹⁶Dilan, a.g.k., s.132.; Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.129.; Oran, a.g.k., s.374.

¹⁹⁷Hale, a.g.k., s.57.; Oran, a.g.k., s.375-376.; Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.129.

Savaş gemilerinin geçişi; savaş gemilerinin nitelikleri, türleri ve tonajlarının hesaplanmasına ilişkin esaslar Mart 1936 tarihli Londra Deniz Sözleşmesinden alınmıştır. Bu sözleşmeye göre gemiler altı gruba ayrılmıştır: hattı harp gemileri, uçak gemileri, küçük savaş gemileri, hafif su üstü gemileri, denizaltılar, yardımcı gemiler.¹⁹⁸

a-) Barış durumunda, -Tüm devletlerin savaş gemileri için geçerli kurallar; hafif su üstü gemileri, küçük savaş gemileri ve yardımcı gemiler ister Karadeniz'e kıyısı olan ister olmayan devlete ait olsun boğazlardan geçiş özgürlüğünden yararlanacaklardır. Fakat bu gemiler boğazlara gündüz girmek, ön bildirimde bulunmuş olmak, boğazlardaki toplam savaş gemisi sayısı dokuzu ya da 15.000 tonu geçmiyor olmak zorundadırlar. Türk Hükümeti'nin daveti üzerine boğazdaki bir limanda demirli bulunan gemiler ve geçiş sırasında arıza yapan gemiler bu tonaja katılmayacaklardır. Yabancı bir devlete ait deniz kuvvetinin Türk Hükümeti'nin daveti üzerine boğazlardaki limanlardan birinde bulunması halinde bu gemiler tür ve tonaj sınırlamalarına tabi olmayacaklar ancak bu devlet Karadeniz'e kıyısı olmayan bir devlet olduğu halde Karadeniz'e geçmek isterse Montrö'nün Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlere uyguladığı hükümler uygulanacaktır. Diğer üç tür gemiyle alakalı olarak (hattı harp gemisi, uçak gemisi ve denizaltı) Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletler bu tür gemilerini boğazlardan geçiremezler. Öte yandan Karadeniz'e kıyıdaş olan devletler de uçak gemilerini boğazlardan geçiremezler. —Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri için geçerli olan kurallar; yukarıdaki esaslar çerçevesinde Karadeniz'e kıyıdaş olmayan devletlerin Karadeniz'de bulundurabilecekleri toplam tonaj 30.000 tonu aşamayacaktır. Herhangi bir anda Karadeniz'in en güçlü donanmasının tonajı bu denizde bulunan en güçlü olan donanmanın tonajını 10.000 ton aşarsa daha önce bahsettiğimiz 30.000 tonluk tonaj 45.000 tona varıncaya değin artırılacaktır. Ayrıca Karadeniz'de bulunmalarının amacı ne olursa olsun kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemileri bu denizde yirmi bir günden çok kalamazlar. – Karadeniz'e kıyıdaş olan devletlerin savaş gemileri için geçerli olan kurallar; yukarıda bahsettiğimiz tüm devletler için geçerli olan kurallar dışında Karadeniz'e kıyıdaş devletler 15.000 tondan büyük hattı harp gemilerini birer birer ve yanlarında en çok iki torpido olmak koşuluyla geçirebilmektedirler. Karadeniz'e kıyıdaş devletler bu deniz dışında yaptıkları ya da satın aldıkları denizaltıları konuyla ilgili Türkiye'ye vaktinde bilgi verilmişse filolarına

¹⁹⁸ Oran, a.g.k., s.376.

katılmak üzere boğazlardan geçirebilirler. Ancak geçişler gündüz vakti, su üzerinden ve tek başlarına yapılacaktır.¹⁹⁹

b-) Savaş durumunda, Türkiye tarafsız ise yine tarafsız olan devletlerin savaş gemileri barış zamanındaki gibi Boğazlardan geçebileceklerdir. Ancak savaşan devletlerin savaş gemilerinin geçişi temel olarak yasaktır. Buna üç istisna getirilmiştir. Birincisi kıyıdaş olan veya olmayan savaşan devletlerin savaş gemileri bağlama limanlarından ayrılmışlarsa limanlarına dönmek için Boğazlardan geçebilmektedirler. İkinci olarak MC çerçevesinde yapılan zorlayıcı tedbirlerle ilgili taraf devletlerin savaş gemileri Boğazlardan geçebilecektir. Üçüncü olarak ise yine MC çerçevesinde tescilli bir yardım antlaşması gereğince saldırıya uğrayan bir devlete yardım amacıyla, bu antlaşmaya taraf devletlerin savaş gemileri Boğazlardan geçebilecektir. Türkiye savaşan ise istediği gibi davranabilecektir.²⁰⁰

c-) Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidinde hissettiği zaman, kendisinin savaşan olduğu durumdaki rejimi uygulama yetkisine sahiptir. Bu kararı vermek Türk Hükümetine aittir. Türkiye böyle bir durumda bu kararını Montrö'ye taraf devletlere ve MC'ne bildirmek zorundadır. Ancak MCK üçte iki çoğunlukla bu kararın haksız olduğu kanısına varırsa ve Montrö'ye taraf devletlerin çoğu da böyle düşünürse Türkiye bu karardan vazgeçmek ve barış zamanı rejimini uygulamak zorundadır. MC'nin bu yetkisinin bugün BM tarafından kullanılıp kullanılmayacağı konusunda bir netlik bulunmamaktadır.²⁰¹

Uçakların geçişi; Montrö havadan geçiş serbestliği ilkesini kabul etmeyerek sadece sivil uçaklara yönelik düzenleme yapmıştır. Askeri uçakların Boğazlar üzerinden geçip geçmemesine Türk Hükümetinin karar vermesi benimsenmiştir.²⁰²

Türkiye'nin daha önce kaybetmiş olduğu birtakım haklarını Montrö ile geri aldığını söyleyebiliriz. Bu kazanımları iki başlık altında toplamak yeterli olacaktır. Birincisi; Boğazlar bölgesinin yeniden askerileştirilmesidir ki bu konuyla ilgili Montrö'nün ana metninde doğrudan bir ifadeye rastlanılmamaktadır. Ancak konu ek protokolde açık bir şekilde belirtilmiş ve Türkiye antlaşmada tanımlanan Boğazlar bölgesini hemen yeniden askerileştirecektir denmiştir. İkincisi ise Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasıdır ki

¹⁹⁹Dilan, a.g.k., s.131.; Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.129.; Oran, a.g.k., s.377-379.

²⁰⁰Dilan, a.g.k., s.132.; Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.130.; Oran, a.g.k., s.380.

²⁰¹Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.130.; Oran, a.g.k., s.380.

²⁰²Oran, a.g.k., s.381.

Montrö'nün 24. maddesi 1923 yılındaki sözleşmeyle kurulan uluslararası komisyonun yetkilerinin Türk Hükümeti'ne aktarıldığını açık bir şekilde belirtmiştir. Böylece Türkiye Boğazlar Rejiminin doğru olarak uygulanmasından birinci derecede sorumlu olmuş aynı zamanda da uluslararası bir görev üstlenmiştir.²⁰³

Başbakan İsmet İnönü Ağustos 1936'da konuyla ilgili verdiği bir demeçte; Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin, Türkiye'nin emniyeti ve hâkimiyetini uluslararası alanda onaylayan bir belge olduğunu, Tevfik Rüştü Aras'ın burada sadece Türkiye'nin emniyeti için güzel bir hizmeti yerine getirmediğini aynı zamanda uluslararası barışa yönelik çok büyük bir hizmette bulunduğunu ifade etmiştir.²⁰⁴

2.ULUSLARARASI GÜVENLİK SORUNLARI VE TÜRKİYE

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra ortaya çıkan manzara bütün devletler tarafından açık bir şekilde görülmüştür. Savaşın getirdiği yıkım ve telafisi zor olan ağır sonuçlar insanlığı bir daha savaşmamaya ve çıkabilecek uyuşmazlıkları barışçıl yollarla çözmeye sevk etmiştir. Bu amaca yönelik olarak uluslararası düzenleme fikirleri ortaya atılmaya başlanmıştır.

Bunun en önde gelenleri ABD Başkanı Wilson'ın fikir babalığını yaptığı Milletler Cemiyeti'nin kurulması, bu yapının içerisinde sürekli bir Adalet Divanı oluşturulmasıyla birlikte silahsızlanma konferansları ile anlaşmalarının düzenlenmesi ve Briand-Kellog Paktı gelmektedir. Bu gibi çabalarla uluslararası barış ortamının devam ettirilebileceği düşünülüyordu. Kurulduğu tarihten itibaren bir taraftan içindeki reform hareketlerini gerçekleştirmeye çalışan diğer taraftan da İtalya ve Almanya'nın politikalarından endişe duymaktayken İngiltere ile Musul, Fransa ile Hatay sorununu çözmeye çalışan Türkiye uluslararası alandaki bu barışı sağlama ve anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözüme çabalarına destek vermekte ve bu yönde yapılan anlaşmalarda aktif rol almaktaydı.²⁰⁵

²⁰³Karakuş, E., Türk-İngiliz ilişkileri, İstanbul, 2006, s.94.; Oran, a.g.k., s.381.

²⁰⁴ Akşin, a.g.k., s.300.

²⁰⁵ Oran, a.g.k., s.308.

2.1.Milletlerarası Güvenlik ve Silahsızlanma Çabaları

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası barışın sağlanması yönünde yapılan ilk teşebbüslerden biri 1928 yılında Fransız Dışişleri Bakanı Briand ile ABD dışişleri Bakanı Kellogg arasında milletlerarası sorunların çözülmesinde savaşa başvurmayı yasaklayan bir antlaşma imzalanması ve bu antlaşmanın diğer devletlerin imzasına sunulmasıdır. Türkiye, kendisinin de davet edildiği bu antlaşmayı Ocak 1929'da imzalamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında savaş öncesinde başlayan ve artarak devam eden silahlanma yarışının etkili olduğu düşünülmüştür. Bu çerçevede savaşın çıkmasından ve yayılmasından sorumlu tutulan Almanya savaş sonrasında Versay Antlaşmasıyla ciddi anlamda silahsızlandırılmıştır. Bununla birlikte silahların azaltılması konusu MC misakında da görüşülmüş ve devletlerin silahlarını azaltmalarının barış yönünde fayda getireceği konuşulmuştur.²⁰⁶

MC 1922 yılında bir silahsızlanma anlaşması yapılması yönünde karar vermiştir. Bu kapsamda bir komisyon oluşturulmuş ve komisyon çalışmalarını tamamlayarak Cenevre Protokolünü hazırlamıştır. Bu komisyon çalışmalarında İngiliz ve Fransız tezleri çatışmıştır. Silahsızlanmanın milletlerarası barışın sağlanmasında yegane unsur olduğunu söyleyen ve bunu sağlamak için Sürekli Adalet Divanı'nın yargı yetkisinin kabul edilmesini öngören protokolü İngiltere reddetmiştir. MC 1925 yılında bir silahsızlanma konferansı çağrısında daha bulunmuştur. Bu çerçevede bir hazırlık komisyonu kurulmuş ve bu komisyon 1928 yılında çalışmalarına başlamıştır. SSCB bu çalışmalar esnasında tüm silahların ortadan kaldırılmasını teklif ederek Avrupa'yı şaşkırtan bir tavır sergilemiştir. Türkiye, SSCB'nin bu tavrını desteklemiştir. Tamamen silahsızlanmanın yanında silahların aşamalı olarak indirimini de destekliyordu. Bu aşamalı indirim aynı zamanda görelî olmalıydı; çünkü zayıf ülkeler zaten az oranda silaha sahipti. Türkiye burada kendi güvenliğini milletlerarası bir silahsızlanma antlaşması imzalanmasını sağlayarak sağlama amacı gütmüştür. Çünkü yeni kurulan Türkiye'nin silahlı kuvvetleri de yeniydi ve eldeki imkânlar bol değildi. Nihayet Silahların İndirilmesi ve Silahsızlanma Konferansı Şubat 1932 yılında Cenevre'de açılmıştır. Burada gerek SSCB'nin tüm silahların kaldırılması teklifi gerekse Türkiye'nin silahsızlanma ve asker sayısında bir üst sınır tespit ederek fazla askere ve silaha sahip olan devletlerin bu fazlalıklarını aşamalı olarak azaltmaları, hava kuvvetlerinin, tankların ve ağır topların kaldırılması, silah ve mühimmat fabrikalarının devletler arasında paylaşılarak her devletin

²⁰⁶ Oran, a.g.k., s.308.

siparişine eşit oranda üretim yapılması teklifi yapılan oylamalarda reddedilmiştir. Sonuç olarak buradaki silahsızlanma çabalarında herhangi bir sonuca ulaşılamamıştır.²⁰⁷

2.2. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Girişi

Milletler Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı ertesinde kurulmuş olan ve daha çok İngiltere ve Fransa'nın kontrolünde bulunan, onların çıkarlarına hizmet eden bir örgüt olarak faaliyet göstermiştir. MC Birinci Dünya Savaşından galip çıkan devletlerin önderliğinde kurulmuştur ve temel amaçlarından biri de Versay Antlaşmasıyla kurulan düzenin devam ettirilmesi olmuştur. Türkiye Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrayan devletlerden olduğu için cemiyetin asli üyeleri arasına alınmamıştır; ancak ilerleyen yıllarda meydana gelen gelişmeler cemiyete yenilen devletlerden de almayı gerekli kılmıştır. Musul sorunu halledildikten sonra İngiltere Türkiye'ye MC'ne katılması yönünde söylemlerde bulunmuştur. İngiltere'nin buradaki amacı Türkiye'yi böyle bir karara sevk ederek onun statükocu tarafta olduğunu tüm dünyaya göstermekti. Ancak Türkiye böyle bir taahhütte bulunmuş değildir. Sadece Atatürk 1924'te yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin antlaşmaların tamamlanmasından sonra MC'ne üye olmayı düşünebileceğini ve bu cemiyetin güçlü olanların elinde bir araç olmaması gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Türkiye MC'ni ve belli konulardaki söz yetkisini LBS çerçevesinde tanımıştır.²⁰⁸

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girme konusunda niçin geçikmiş olduğu tartışma konusu olabilir ancak çok açık bir şekilde görülmektedir ki bu Milletler Cemiyeti ilkelerini benimsememiş olmaktan değil, Türkiye'nin ilk kuruluş yılları olması nedeniyle karşı karşıya olduğu hayati problemler ve meşguliyetlerden dolayı konuya gereken dikkati verememiş olmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca İngiltere ve Fransa'nın etkisinde bulunan cemiyetin yönetiminde birbirinden farklı politikalara sahip bu iki devletin ne derece başarılı olacağı kestirilemiyordu. Bu noktada Türkiye'nin bir bekleme devresine girmesi uygun olmuştur. Sonuç olarak dönem itibarıyla yaklaşan savaş tehdidi etkisinde MC'nin mevcut oluşumların arasında barışı korumada en başarılı olabilecek oluşum olduğu bazı muhaliflere rağmen büyük çoğunluk tarafından kabul ediliyordu.²⁰⁹

²⁰⁷ Oran, a.g.k., s.309.; Akşin, a.g.k., s.153-154.

²⁰⁸ Dilan, a.g.k., s.83.; Sar, C. - Gönlübol, M., a.g.k., s.95.; Oran, a.g.k., s.309.

²⁰⁹ Akşin, a.g.k., s.170.

Türkiye birkaç temel sebep nedeniyle MC'ne girme konusunda isteksiz davranmıştır. Bunlardan birincisi; İngiltere ile aramızdaki Musul Sorunu konusunda MC'nin tamamen İngiltere'nin etkisinde kalarak karar vermesi gerek halk nazarında gerekse yönetim kadrolarında hayal kırıklığı oluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığında Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın etkisinde bulunan ve henüz başarılı olup olmayacağı belirsiz olan MC'ne girmek istemiyordu. İkincisi ise; SSCB'nin bu konudaki tutumudur ki Türkiye Aralık 1925 Antlaşmasını uzatan 1929 protokolü gereğince SSCB'ye danışmak zorundaydı. Bu konudaki SSCB'nin görüşü ise MC'nin emperyalizmin siyasal ve örgütsel uzantısı olduğu yönündeydi.²¹⁰

Gerek milletlerarası gelişmeler gerekse Türk-İngiliz ve Türk-Rus ilişkilerindeki gelişmeler üzerine Türkiye 1932 yılından itibaren MC'ne üye olabileceğine yönelik hareketlerde bulunmaya başlamıştır. Türk diplomatları MC'ne gönderilerek örgütün çalışma mekanizması öğrenilmeye çalışılmıştır. Avrupa'daki kutuplaşmanın giderek daha belirgin hale geldiği bu dönemde Türkiye daha çok statükocu tarafta bulunmak istediği için MC'ni hem bir taraf belirleme aracı hem de güvenliğini sağlama aracı olarak görmüştür. Türkiye, İngiltere tarafından kendisine yöneltilen teklifleri ancak MC Konseyine daimi üye olarak kabul edilirse kabul edeceğini bildirmiştir. Sadece büyük devletlerin MC Konseyi üyesi oldukları göz önüne alındığında Türkiye'nin bu isteğinin kabul edilmeyeceği açıktı ancak İsmet İnönü sade bir üyeliğin kendilerine danışmak zorunda oldukları SSCB'yi gücendireceğini ancak Konseye daimi üyeliği SSCB'nin normal karşılayacağını ifade ediyordu. Türkiye'nin bu şekilde davranmasının sebebi 1931 yılı itibariyle net olarak cemiyete girmek istememesiydi. Buna rağmen bu tekliflerinin kabul edilmesi halinde büyük bir güç elde edilmiş olacaktır. Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkileri geliştikçe Türkiye'nin MC'ne bakış açısı da değişmeye başlamıştır. Özellikle Musul sorununda Türkiye'nin MC'ne üye olmamasının ne kadar sakıncalı bir durum olduğu anlaşılmıştır. Aynı zamanda milletlerarası alanda meydana gelen değişiklikler nedeniyle SSCB de Türkiye'nin MC'ne girmesini ister duruma gelmiştir. Bu çerçevede Türkiye 1929 protokolüne göre SSCB'nin onayını almıştır. Zaten 1934 yılında SSCB'nin de MC'ne katılmasıyla birlikte Türk-Sovyet ilişkileri anlamında MC kaynaklı bir problem kalmamıştır.²¹¹

²¹⁰ Sar, C. - Gönlübol, M., a.g.k., s.96.; Oran, a.g.k., s.310.

²¹¹ Alantar, Ö. Z., "Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi", Türk Dış Politikasının Analizi (Der. F. Sönmezoğlu), İstanbul, 1994, s.64.; Hale, a.g.k., s.52.; Oran, a.g.k., s.310.; Sar, C. - Gönlübol, M., a.g.k., s.97.

Türkiye'nin üyeliği gündeme geldiğinde Atatürk bu üyeliğin Türkiye'nin başvurusuyla değil MC'nin teklifiyle gerçekleşmesini istemiştir. Bunun üzerine İspanya'nın teklifi Yunan temsilcisinin desteğiyle Türkiye'nin MC'ne davet edilmesi yönünde karar 6 Temmuz 1932 yılında alınmıştır. Akabinde Türkiye Bakanlar Kurulu kararıyla bu teklifi 9 Temmuz 1932 tarihinde kabul etmiş ve MC Genel Sekreterliğine bir mektup gönderilmiştir. Bunun üzerine MCGK Türkiye'yi oy birliğiyle MC Üyeliğine kabul etmiştir.²¹²

Türkiye MC'ne katılırken birtakım çekinceler ortaya koymuştur. Bunlarda ilki; cemiyete kendisinden önce üye olan ve Versay Antlaşmasıyla birtakım kısıtlamalar içerisinde bulunan Almanya'yı örnek göstererek Boğazların da Lozan'la birtakım kısıtlamalar içerisinde bulunduğunu ve herhangi bir zorlama tedbiri esnasında bu tedbirlere Türkiye'nin kendi imkanları ve gücü ile bağdaşabilecek ölçüde katılmasını istemiştir. İkinci olarak ise; Türkiye'nin SSCB ile olan ilişkilerinin bu üyelikten etkilenmemesi yönündeydi. SSCB'nin herhangi bir devletle girdiği savaşta hangi tarafın saldırgan olduğuna Türkiye kendisi karar verecekti. Dolayısıyla zorlama tedbirine katılıp katılmama kararını Türkiye kendisi verebilecektir.²¹³

Türkiye MC üyeliği boyunca aktif bir politika izlemiştir. Bu politika özellikle İtalya'nın Habeşistan'ı işgali sırasında açıkça görülmüştür. Türkiye MC'nin İtalya'ya uyguladığı zorlama tedbirlerinde bir an olsun duraksama göstermemiştir. Habeşistan'a yardım çerçevesinde oluşturulan beşli komisyona katılmıştır. Bunun haricinde de Kızılay vasıtasıyla özel yardımlarda bulunmuştur. Ayrıca İtalya'nın düşmanlığını kazanmaktan hiç çekinmemiştir. Türkiye'nin oynadığı bu aktif politikaya rağmen MC ne İtalya'nın Habeşistan'ı işgalini, ne Japonya'nın Mançurya'yı işgalini ne de Versay'ı ihlal eden Almanya'yı engelleyebilmiş değildir aynı zamanda etkili bir tavır da alamamıştır. Maalesef Türkiye, MC'ne katılmakla elde ettiği gücü 1933 yılında Almanya ve Japonya'nın 1935 yılında da İtalya'nın cemiyetten ayrılması sebebiyle büyük oranda yitirmiştir. Diğer devletler gibi Türkiye de yeniden alternatif güvenlik şekilleri aramak zorunda kalmıştır. Görüldüğü üzere cemiyete girmiş olanlardan kuvvete başvurma niyetinde olanlar birer birer ayrılmışlardır.²¹⁴

²¹² Sar, C. - Gönlübol, M., a.g.k., s.98.; Alantar, a.g.m., s.65.; Oran, a.g.k., s.311.

²¹³ Oran, a.g.k., s.311.

²¹⁴ Hale, a.g.k., s.53.; Oran, a.g.k., s.312.; Aras, a.g.k., s.107.

Türkiye Başbakanı İsmet İnönü 1937 yılında yaptığı bir konuşmasında Türkiye'nin MC'ne yönelik bakış açısını kısmen anlatmıştır. Bu konuşmasında; MC'nin zayıf yönlerinin de güçlü yönlerinin de abartıldığını, cemiyetin çok büyük sorunları kolaylıkla çözebileceğinin çok zor olması gibi tamamen faydasız olduğu yönündeki görüşlerinde yanlış olduğunu, cemiyetin yetkilerinin şuanda cemiyetin dışında bulunan önemli güçlerin de desteğini alarak güçlenmesinin fayda sağlayacağını, diğer taraftan bu kadar fazla sayıda devletin işbirliği ve barış için bir arada bulunmasının çok önemli olduğunu ve Türk Hükümeti'nin cemiyetin çizgisi dahilinde bir siyaset izlemekte olduğunu belirtmiştir.²¹⁵

Milletler Cemiyeti ile birlikte Lahey'de bir Uluslararası Adalet Divanı kurulmuştur. Türkiye gerek Lozan'la gerekse yapmış olduğu uzlaşma ve hakemlik antlaşmalarıyla Divanın yargı yetkisi dışında bazı konularda rol alabileceğini kabul etmiştir. Ancak Türkiye'nin Divanın yasasına girmesi 1935 yılına denk gelmektedir. Türkiye Divan'ın zorunlu yargı yetkisini şu şartlarla kabul etmiştir; 1) Karşılıklı olmalı 2) Beş yıllık bir süre için geçerli olmalı 3) Uyuşmazlık katılma tarihinde sonra ortaya çıkmış olmalı 4) Uyuşmazlık Divan Yasası'nın 36. maddesinde yazılı şu durumlarla ilgili olmalı: a) Bir antlaşmanın yorumu b) Uluslararası hukuka ilişkin bir konu c) gerçek olduğu anlaşılınca uluslararası bir hükmün bozulacağını gösterecek herhangi bir konu d) Uluslararası bir hükmün yerine getirilmemesinden doğacak tamiratın niteliği ve niceliği. Uluslararası Adalet Divanı iki savaş arası dönemde Türkiye'yi ilgilendiren bazı konularda görev almıştır. Yunanistan'la Etabli Sorununda, İngiltere'yle Musul sorununda Adalet Divanı'na danışma ve görüş alma amacıyla başvurulmuştur.²¹⁶

2.3.Balkan Antantı

Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alandaki barışın ancak ortak bir güvenlik sisteminin kurulmasıyla sağlanabileceği düşünülüyordu. Milletler Cemiyeti böyle bir düşüncenin ürünü olarak ortaya çıkmıştı. Ancak MC'nin tek başına yeterli olmayacağı bunun yanında bölgesel oluşumların da meydana getirilmesi gerektiği yaygın olarak düşünülüyordu. Bölgesel olarak kendisini en ciddi olarak tehlikede gören bölge ise Balkanlardı. Bu tehlikenin kaynağı ise Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki düzenden memnun olmayan devletlerdi. Bunlar bilindiği üzere Avrupa'da Almanya ve İtalya, Balkanlarda ise Bulgaristan idi. 1925

²¹⁵ Karakuş, a.g.k., s.118.

²¹⁶ Oran, a.g.k., s.312.

Locarno Antlaşmalarıyla Almanya'nın batı sınırları sağlama bağlanmış doğu sınırları ise konuşulmamıştı. Bu durum zaten İtalya'nın ilgisinden rahatsızlık duyan Balkan Devletleri tarafından Almanya'nın İngiltere ve Fransa tarafından doğuya yönlendirildiği şüphesini yaratmıştır. Bu tehditler ortasında Türkiye ile Yunanistan arasındaki işbirliği daha ileriye giderek Balkan Devletleri arasındaki işbirliğini güçlendirecek adımlar atılmıştır.²¹⁷

Balkan Devletleri arasında barış ve güvenliğin korunması maksadıyla işbirliği yapılması fikri ilk defa Milletlerarası Barış Bürosu'nun 1929 yılında Atina'da düzenlediği 27. Evrensel Barış Kongresi'nde Yunan eski başbakanlarından Papanastasiu'nun Balkan Devletleri arasında ortak faydaları ve ortak sorunları ele alacak bir Balkan Birliği Enstitüsü kurulmasını teklif etmesiyle ortaya çıkmıştır. Teklif günün koşulları altında olumlu karşılanmıştır. Bunun üzerine katılımcı olan Balkan Devletleri kendi aralarında resmi olmayan konferanslar düzenlenmesine karar vermişlerdir.²¹⁸

Bu kapsamda Birinci Balkan Konferansı 5 Ekim 1930 yılında Atina'da toplanmıştır. Bu konferansa Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Arnavutluk katılmıştır. Bu konferansta devletlerarasında siyasal farklılıklar öne çıkmamış ve belli başlı kararlar alınmıştır: 1) Balkan Devletleri arasında her yıl dışişleri bakanı düzeyinde toplantılar yapılacak. 2) Bir Balkan Paktı hazırlanacak ve bu Balkan Paktı savaşın yasaklanması, anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi ve bir saldırı anında karşılıklı yardımlaşma gibi hususları içerecektir. 3) Balkan ulusları arasında ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yaklaşmayı sağlayarak ilerleyen dönemde Balkan Birliğinin kurulması hedefini taşıyan bir örgüt oluşturmak.²¹⁹

İkinci Balkan Konferansı 20–26 Ekim 1931 yılında İstanbul'da toplanmıştır. Bu konferansta her ne kadar statükocu Balkan Devletleri ile revizyonist Balkan Devletleri arasında yaklaşma sağlanmaya çalışılsa da devletlerin bu konudaki tutumları artık belli olmuştur. Türkiye ile Yunanistan birlikteliklerini kuvvetlendirmiş olarak Balkan Paktı oluşturulması için büyük çaba sarf ediyorlardı. Revizyonist tavırlar sergileyeceğini belli eden Bulgaristan ile İtalya'nın etkisinde bulunan Arnavutluk Balkan Paktı fikrine uzak dururlarken Romanya ve Yugoslavya Balkan Birliğinin hararetli savunucusu durumuna gelmiştir. Üçüncü

²¹⁷ Oran, a.g.k., s.350.; Akşin, a.g.k., s.259.

²¹⁸ Dilan, a.g.k., s.88. ; Oran, a.g.k., s.350.

²¹⁹ Oran, a.g.k., s.350.

Balkan Konferansı 23–26 Ekim 1932 yılında Bükreş'te toplanmıştır. Bu konferansta azınlıklar ile ilgili konular ele alınırken Bulgaristan kendi istediği kararın çıkmayacağını anlayınca konferansı terk etmiştir. Diğer beş devlet ise çeşitli konularda uzmanlardan oluşan komisyonlar kurarak Balkan Posta Birliği, Bakan Sanayi ve Ticaret Odası gibi kuruluşların kurulmasına ve Gümrük Birliğinin (GB) oluşturulmasına karar vermişlerdir.²²⁰

Türkiye, Bulgaristan'ın katılmayacağı bir Balkan Birliğinin amaç edindiği barış ve ortak güvenliği sağlamaktan aciz kalacağını düşündüğü için Bulgaristan'ı ikna etmeye çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Dördüncü Balkan Konferansı 5–11 Kasım 1933 yılında Selanik'te toplanmıştır. Bu konferansta diğer Balkan devletleri Bulgaristan olmaksızın yola devam etmeye karar vermişlerdir. Ancak buna rağmen hazırlanan bildiriye Bulgaristan ve diğer bütün Balkan Devletlerine kapı açık bırakılmış ve onların da Birliğe katılması ümit edilmiştir. Bulgaristan ve İtalya'nın olumsuz tutumlarına rağmen Balkan Antantı Paketi 9 Şubat 1934 yılında Belgrad'ta Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya tarafından imzalanmış ve Balkan Antantı kurulmuştur.²²¹

1930'lu yıllarda Türkiye'nin İtalya'dan gelecek bir saldırıdan duydukları endişeye dikkat çeken yazarların çoğu Balkan Antantı'nın İtalya'dan gelebilecek bir tehdide yönelik oluşturulduğunu söylemektedirler. Ancak antlaşmanın metni ve ekleri dikkatlice incelendiğinde antlaşmanın İtalya'dan çok Bulgaristan'dan gelebilecek olan bir saldırıya yönelik olarak kurulduğu görülmektedir.²²²

Balkan Antantı Paketi üç maddeden oluşmaktadır. Birinci maddede ilgili devletler birbirlerinin sınırlarını güvence altına aldıklarını, ikinci maddede çıkarlarını bozabilecek durumlarla ilgili karşılıklı görüşmeler yapmayı, bu paketi imzalamamış hiçbir Balkan Devletiyle öncede haber vermeksizin siyasal bir anlaşma yapmamayı, diğer tarafın izni olmaksızın herhangi bir Balkan Devletiyle siyasal hiçbir hüküm yüklenmemeyi, üçüncü maddede ise paktın yürürlüğe girme koşulları belirtildikten sonra bütün Balkan devletlerine açık olduğu belirtilmiştir. Balkan Antantı Paketi'ni iyi değerlendirebilmek için ek protokollere bakmak gerekmektedir. Ek protokolün ikinci maddesinde Balkan Paketi'nin hiçbir devlete karşı yöneltilmemiş olduğu belirtilmiştir. Akabinde ise bu paktın amacının Balkan sınırlarının

²²⁰Oran, a.g.k., s.351.

²²¹Aydemir, a.g.k., s.391.; Oran, a.g.k., s.351.; Hale, a.g.k., s.53-54.; Dilan, a.g.k., s.88-89.; Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.100-101.

²²²Topur, T., Milli Güvenlik ve Türkiye, İstanbul, 2005, s.51.; Dilan, a.g.k., s.92.; Oran, a.g.k., s.351.

yine herhangi bir Balkan devletinden gelecek bir saldırıya karşı korumak olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla imzacı devletlerin Balkanlar dışındaki sınırları saldırıya uğradığında ya da Balkanlara Balkanlar dışından bir saldırı geldiğinde pakt uygulanmayacaktır. Burada açık bir şekilde bu paktın Bulgaristan'a karşı oluşturulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Ek protokolün üçüncü maddesi sonucu daha da kuvvetlendirmektedir. Şöyle ki; Balkanlar, Balkanlar dışından bir saldırıya uğrarsa ve herhangi bir Balkan devleti bu saldırıya sonradan katılırsa paktın hükümleri bu Balkan devletine karşı tamamen uygulanacaktır. Ayrıca ek protokolün yedinci maddesinde bu paktın bir savunma paktı olduğu, imzacı taraflardan birinin bir başka devlete karşı saldırması halinde paktın hükümlerinin diğer imzacı devletler için sona ereceği bildirilmiştir.²²³

BP'na Türkiye ve Yunanistan birer çekince koymuşlardır. Türkiye, SSCB'ye yönelik yapılacak hiçbir eyleme katılmayacağını belirtirken Yunanistan, bu paktın sadece Balkan devletlerinden gelebilecek bir saldırıyı önlemek için kurulmuş olduğunu ve bunun gereği olarak hiçbir zaman büyük devletlere karşı savaşmayacağını bildirmiştir. Yunanistan burada daha çok İtalya'yı hedef almıştır ve onu kışkırtmak istememektedir. Bu çekincelerden Balkan Paktı'nın Bulgaristan'a yönelik oluşturulmuş bir ortak güvenlik mekanizması olduğu bir kez daha anlaşılmıştır.²²⁴

Savaşın ayak seslerinin duyulmaya başlandığı, İtalya ve Almanya'nın Mihver Güçler'in oluşturulmasına yönelik ilk adımları attıkları 1936'dan itibaren artık cepheleşme uluslararası boyut kazanmıştır. Ayrıca Dünya Ekonomik Buhranı'nın yarattığı boşluktan Almanya iyi istifade etmiş ve Balkanları ekonomik açıdan kendisine bağlamıştır. İşte bu şartlar altında Türkiye kendisine Balkanlar dışından müttefikler aramaya başlamıştır. Sadece Türkiye değil tüm Balkan Devletleri böyle bir yol izlemişlerdir. Hatta 1938 yılında toplanan Balkan Antantı oturumunda üyeler statüko taraftarı olduklarını belirtmişler ve İngiltere ve Fransa'nın kendileri için ne kadar önemli ve değerli olduklarını ifade etmişlerdir.²²⁵

Balkan Antantı Devletleri uzun bir süre milletlerarası gelişmelere beraber tepki verebilmişlerdir. MC'nin İtalya'ya karşı uyguladığı zorlama tedbirlerine beraber katılmışlardır ayrıca Balkan Birliğine üye devletler Türkiye'yi Boğazlar rejiminin

²²³ Dilan, a.g.k., s.92.; Oran, a.g.k., s.352.

²²⁴ Hale, a.g.k., s.54.; Oran, a.g.k., s.352.; Sar, C. - Gönübol, M., a.g.k., s.104.

²²⁵ Barlas, D., "Atatürk Döneminde Türkiye'nin Balkan Politikası", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Yay. Haz. B. Türkdoğan), Ankara, 2000, s.280.; Karakuş, a.g.k., s.95.

değiştirilmesi konusunda desteklemişler ve Montrö'de beraber hareket etmişlerdir. Ancak Almanya'nın Balkanlar ve Ortadoğu'yu nüfuzu altına almak istemesi ve İtalya'nın Balkan Devletlerini birbirinden koparmaya çalışma politikası karşısında pakt güvenliğini sağlayamaz duruma gelmiştir. Bu durumda ilgili Balkan devletleri ikili antlaşmalara yönelmişlerdir. Bunun yanında Balkan Antantı Devletleri yaklaşan savaş ortamının getirdiği güvensizlik havası içerisinde Bulgaristan ile güven ve anlayış atmosferini artırıcı bir antlaşma imzalayabilmişlerdir. Balkan Antantı Bakanlar Konseyi son toplantısını 1940 yılında yapmıştır. Bu tarihten sonra bir daha toplanamadığı gibi Türkiye hariç diğer üye devletler İtalya veya Almanya tarafından işgal edilmiştir. 1941 tarihinde Balkan Antantı savaş ortamında tarihe karışmıştır.²²⁶

²²⁶ Dilan, a.g.k., s.93.; Oran, a.g.k., s.353.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Türkiye, bu dönemdeki dış politikasında güç dengesini korumaya çalışmak ile ittifakların bir parçası olmak tercihleri arasında kalmıştır. Türkiye gibi bir devletin ittifaklara girmesinin, onun uydu devlet haline gelmesine neden olabileceğini çok iyi bilen Mustafa Kemal, 1923–1938 yılları arasındaki dönemde güç dengesini başarıyla koruyabilmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikasına etki eden devletleri üç grup altında değerlendirmek uygun olacaktır. İngiltere ve Fransa'yı ayrı, Almanya ve İtalya'yı ayrı, SSCB'yi ayrı düşünmek gerekir. Türkiye, İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerinde önceliği bu ülkelerle olan sorunların çözümüne vermiştir. Çözülen sorunların akabinde diğer pürüzlerin de giderilerek dostluk bağlarının kurulmasını amaçlamıştır. Türkiye, Almanya ve İtalya ile olan ilişkilerinde ise bu ülkelere mümkün mertebe uzak durmayı ve özellikle İtalya'nın tehditlerine karşı boyun eğmemeyi tercih etmiştir. Türkiye, Almanya ve İtalya'yı daha çok İngiltere ve Fransa'ya karşı koz olarak kullanmıştır. Türkiye'nin bu tavrının arkasında Avrupa'yı Anglo-Sakson bağlamında yorumlaması yatmaktadır. Türkiye, SSCB ile olan ilişkilerinde bu ülkeden ciddi bir tehdit görmemesi sebebiyle yeni kurulan cumhuriyet için gerekli olan her türlü desteği temin etme yoluna gitmiştir. Aynı zamanda Türkiye, bu ülkeyi İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'ya karşı bir koz olarak kullanmıştır.

Almanya'da Hitler'in 1933 yılında iktidara gelmesiyle beraber, Türkiye, çıkabilecek bir savaşta çaresiz kalmamak için uluslararası politikada yavaş ama kararlı bir şekilde bölgesel bir denge arayışına girmiştir. Türkiye, bu dönemde elindeki kozları ve olanakları kullanarak oldukça rasyonel bir politika izlemiştir. Türkiye, barışı koruma amacını güderek uluslararası arenada her zaman kurallara uymuştur. Türkiye, bir taraftan İngiltere ve Fransa'ya Batı sistemini benimsediği ve bu sistemden çıkmak istemediği güvencesini verirken, diğer taraftan da Almanya, Fransa ve İtalya'yı onlara karşı kullanmıştır. Türkiye, dış politikasında böyle bir yol izlerken ayrıca çok az dış borç kullanarak kullandığı bu borcu da tasarruflu bir şekilde kullanmıştır. Böylece iç politikada planladığı birtakım projeleri (Demir yolu, taşıt yolu..vb) dışarıya muhtaç olmadan hayata geçirmeyi başarmıştır.

Revizyonist-Antirevizyonist kavgasında her iki taraf da jeopolitik konumu sebebiyle Türkiye'yi kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Özellikle, 1917'den sonra kendisini toparlamaya çalışan Rusya'nın tehdit olmaktan çıkarak değerli bir dost haline gelmesi Türkiye'nin izlemeye çalıştığı bölgesel denge politikasında destekleyici bir unsur olmuştur.

Kaynakça

Akçora, E., “Hatay’ın Anavatan’a İlhakının Türk Dış Politikasındaki Yeri”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Yay. Haz. B. Türkdoğan), Ankara, 2000.

Akgül, L. H., “Rıza Han’ın Türkiye Ziyareti”, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, sayı.7, İstanbul, 2005.

Aközer, M., Lozan Barış Antlaşması, İstanbul, 1993.

Akşin, A., Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara, 1991.

Alantar, Ö. Z., “Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi”, Türk Dış Politikasının Analizi (Der. F. Sönmezoğlu), İstanbul, 1994.

Aras, T. R., Atatürk’ün Dış Politikası, İstanbul, 2003.

Ardakoç, N., Atatürk, İstanbul, 1988.

Armaoğlu, F., “Lozan Konferansı ve Musul Sorunu” Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul (Atatürk Araştırma Merkezi), Ankara, 1998.

Ateş, T., “Ulusal Kurtuluş Savaşında Türk Dış Politikası”, Türk Dış Politikasında Sorunlar (Der. E. Çam), İstanbul, 1989.

Aydemir, Ş. S., Tek Adam, İstanbul, 2004, c.3.

Barlas, D., ”Atatürk Döneminde Türkiye’nin Balkan Politikası”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Yay. Haz. B. Türkdoğan), Ankara, 2000.

Bıyıklı, M., Batı İşgalleri Karşısında Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları, İstanbul, 2006.

Budak, M., Misak-ı Milli’den Lozan’a, İstanbul, 2008.

- Dilan, H. B., Türkiye'nin Dış Politikası, İstanbul, 1998.
- Erdost, F., Mustafa Kemal Atatürk-Nutuk, İstanbul, 1999.
- Erikan, C., Komutan Atatürk, İstanbul, 2006.
- Göldaş, İ., Lozan, İstanbul, 2000.
- Gönlübol, M.-Sar, C., Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, Ankara, 1997.
- Göyünç, N., "Musul, Misak-ı Milli'ye Dahil midir, Değil midir? ", Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul (Atatürk Araştırma Merkezi), Ankara, 1998.
- Gülcan, Y. - Şenşekerci, E., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, İstanbul, 2001.
- Hale, W., Türk Dış Politikası (Çev. P. Demir), İstanbul, 2003.
- Kaptan, E., Lozan Konferansı'nda Azınlıklar Sorunu, İstanbul, 2002.
- Karakuş, E., Türk-İngiliz İlişkileri, İstanbul, 2006.
- Kasım, N., Gazi'nin Hayatı, İstanbul, 1999.
- Kılıç, S., Türk Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, İstanbul, 1998.
- Kongar, E., Tarihimizle Yüzleşmek, İstanbul, 2006.
- Kosifoğlu, M. H., Türk-Yunan İlişkileri, İstanbul, 2004.
- Kürkçüoğlu, Ö. - Gönlübol, M., "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Yay. Haz. B. Türkdogan), Ankara, 2000.
- Macfie, A. L., Osmanlı'nın Son Yılları (Çev. D. Acar - F. Soysal), İstanbul, 2003.

Melek, K., “Türk-İngiliz İlişkileri ve Musul Petrolleri”, Türk Dış Politikasında Sorunlar (Der. E. Çam), İstanbul, 1989.

Mümtaz, H., Yeni Mütarekeler Yeni Kuvayi Miliyleler, İstanbul, 2003.

Oran, B., Türk Dış Politikası, İstanbul, 2003, c.1.

Öz, B., Atatürk’ün Düşünce Yapısının Oluşumu, İstanbul, 1996.

Par, A. H. - Önen, M. A., Atatürk’ü Anlamak, İstanbul, 1981.

Par, A. H. - Önen, M. A., Atatürk’ü Anlamak, İstanbul, 1981.

Poyraz, F., İsmet İnönü, İstanbul, 2008.

Sander, O., “Lozan’ın Uluslararası Tarih Açısından Yorumu”, Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer (Yay. Haz. M. Aközer), İstanbul, 1993.

Sarıay, Y., “Atatürk’ün Hatay Politikası”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Yay. Haz. B. Türkdoğan), Ankara, 2000.

Sharp, A. - Jeffery, K., “Lord Curzon ve 1922-1923 Lozan Konferansı’nda Gizli İstihbaratın Kullanımı”, Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer (Yay. Haz. M. Aközer), İstanbul, 1993.

Sönmezoğlu, F., Türk Dış Politikasının Analizi, İstanbul, 1994.

Süslü, A., “Misak-ı Milli, 1914-1920”, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu (Atatürk Araştırma Merkezi), Ankara, 1998.

Şimşir, B. N., “Lozan ve Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu”, Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Seminer (Yay. Haz. M. Aközer), İstanbul, 1993.

Tanör, B., Türkiye’de Kongre İktidarları 1918-1920, İstanbul, 1998.

Toker, M., Şeyh Said ve İsyanı, İstanbul, 1993.

Topur, T., Milli Güvenlik ve Türkiye, İstanbul, 2005.

Turan, N. S., Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması, İstanbul, 2004.

Türkdoğan, B., Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Ankara, 2000.

Türsan, N., Yunan Sorunu, İstanbul, 1987.

Ürer, L., Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları, İstanbul, 2003.

Ürer, L., Mondros'tan Mudanya Mütarekesine Türk Dış Politikası, İstanbul, 2005.

Yalçın, E. S., "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi"
Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (Yay. Haz. B. Türkdoğan), Ankara, 2000.

Yalçın, S., "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi" Misak-ı
Milli ve Türk Dış Politikasında Musul (Atatürk Araştırma Merkezi), Ankara, 1998.

Yıldırım, U., Dünden Bugüne Patrikhane, İstanbul, 2004.

ÖZGEÇMİŞ

17 Ocak 1983 tarihi, Manisa İli Soma İlçesi doğumluyum. İlk ve Orta Okulu yine aynı ilçede tamamladıktan sonra, Ankara’da bulunan Polis Koleji’nde okumaya hak kazanarak 1998 yılında bu okula kaydoldum. Bu okuldan 2001 yılında mezun olduktan sonra yine Ankara’da bulunan Polis Akademisi’nde eğitimime devam ettim. Polis Akademisi’nden 2005 yılında mezun olarak İstanbul İli’nde göreve başladım ve halen buradaki görevime devam etmekteyim. 2006 yılında da, Beykent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladım.

Yabancı dilim İngilizce olup, evli değilim ayrıca askerlik görevimi henüz yerine getirmediğim.

Aytekin ÇATALÇAM